

KÉTSZÁZ ESZTENDEJE...

1735—1935.

MOST VAN kétszáz esztendeje, hogy hazájától messze, a Márvány-tenger szélében utoljára hajtotta le gondoktól őszeit.

Negyedelemlista koromban hallottam először a nevét. Egyik kispajtásom különös bánatú költeményt kapott ki vizsgái versnek a tanító úrtól s mialatt a verset tanulta fennhangon, elszontyolodva figyeltem oda a templomdombon:

*... Ha csak itt nem lebeg sírjában nyugovó
Rákóczinak lelke, az eget csapkodó
Tenger haragjában ...*

Nem értettük, sehogysem értettük, micsoda bánat mehetett végbe a távoli tenger partján s ez okból a tanító úrhoz fordultunk felvilágosításért. S negyedórán belül az iskolateremben megtudtunk mindent Sikolya Antal tanító úrtól, aki is belefogván az előadásba, elszavalta előttünk a méla költeményt, mialatt könnyek folytak le az arcán:

*Peregnek a fákról az őszi levelek,
Kit erre, kit arra kergetnek a szelek ...*

Mert minálunk, a nyomorgó és megölhetetlen Zemplénben, ma is úgy él szegény Rákóczi, mintha tegnapelőtt történt volna csak, hogy Lengyelországnak fordította lova fejét. Falunktól délre alig öt kilométerre látszik Borsi, ahol először pillantott bele a világba Zrínyi Ilona egyetlen, szép kislánya. Állnak még a mohos Rákóczi-kastélyok suhogó fenyveseikkel és ha törött patkót fordít ki a szántóvető ekéje, megáll pillanatra a gazda s elnézegetvén azt a félpatkót, felsóhajt borúsan:

— Biztosan a szegény Rákóczi lova vesztette el, mikor a német elől menekült lelkendezve ...

Hogyne lett volna szegény a boldogtalan Rákóczi?

Apai ágon II. Rákóczi Györgytől, anyai ágon a nagy Zrínyi Miklóstól számítva csupa titokzatos halál, börtön, vérpad, csupa gyász

volt valamennyi elődének sorsa. És ő mégis megindult a lengyel végek felől, félig-holt hazája és nemezte szabadítására. És amikor 1703 júniusában megállt volna a beregi határon, ahol Esze Tamás várta néhány rongyokba takart szegénylegénnyel, könnyek folytak le az arcán. Mondják : kék szemében annyi volt a bánat, hogy e gyógyíthatatlan bánat előtt még az indulatoktól fűtött Bercsényi főgenerális is zokogásra fakadt egy alkalommal.

Hogy ne lett volna szegény a bodogtalan Rákóczi?

Miután harci zászlai nyolc kerek esztendeig csattogtak Huszttól Bécs aljáig, el kellett mennie innét, hogy soha többé ne lássa meg Magyarországot... Itthagya hihetetlen birtokait, kastélyait és várait; felesége bécsi fogságban maradt vissza, kivel nem is találkozott többé azontúl, két növekvő fiát németnek nevelték el; három-négy esztendővel reá árulónak mondták ki a rendek... Így bolyongott a szegény Rákóczi huszonnégy esztendőt idegen földeken s lelkének egyensúlyát csupán rendületlen Istenhite tudta megtartani akkor. Csaknem haláláig hitte, hogy hamarosan benyomulhat Erdélybe a libertás-zászlók alatt, töröksípok jajgatása közben, felszabadító hadainak élén... Nem érhetette meg! Kétszáz esztendővel ezelőtt, Nagypéntekre virradó napon, mikor a mi Urunk Jézus meghalt a kereszten, ő is kiment e földi világból. Elárulva, kijátszva és elfeledve húnnya le a szemét, mikor is a legirtózatosabb sírás-rívás tört ki a Rodostóban visszamaradt bujdosók között.

Idehaza, Magyarországon, az új világ alatt, alig tudta meg valaki, hogy a kurucfejedelem nincsen többé. Csend volt akkor a Duna-Tisza táján, siketítő csend.

Rákóczi nyomait kutatgatván, az 1933-ik esztendő egy szelíd októberi napján magam is megfordultam a száműzöttek telepén, Rodostóban. Álltam sokáig a Magyarok Utcájában, elmondhatatlan érzések között. Mert a Magyarok Utcájának macskafejű kövei ugyanazok még, amelyeket Rákóczi s annyit reménykedett és annyit csalódott utolsó kurucai koptattak valamikor. A tengernek futó utcában áll még Rákóczi ebédlőpalotája, amelyet három esztendővel ezelőtt az akkor magyar kormányelnök hozatott rendbe és áll még ugyanúgy, mint kétszáz esztendővel előbb, a fejedelmi kápolna, amelyet két szakállas olasz barát őriz kegyelettel. Különben mély csend leselkedett a Magyarok Utcájában.

Csak a tenger zsongott.

Komáromi János.

RÁKÓCZI A MAGYAR KÖLTÉSZETBEN.

A MIKOR Rákóczi Ferenc hűséges árnyéka, Mikes Kelemen ura halála után Mária Teréziához hazatérésért folyamodott, a nagy királyasszony így válaszolt: Ex Turcia nulla redemptio! Törökországból nincs hazatérés! S csodálatos! Mintha ez a tilalom nemcsak a bujdosók fizikai hazatérésére lett volna érvényes, hanem még emlékezetükre is. Mikes leveleskönyve igaz megjelenik a XVIII. század végén, de a magyar irodalomból és költészetből mintha még jó hosszú időre ki lett volna tiltva Rákóczinak és felkelőtársainak alakja. A szatmári békekötés után felnövekedett nemzedék lojális levegőt szív magába. Nem a forradalom, hanem az uralkodóházhoz való hűség az eszményképe. De még a Bessenyeivel újraéledő irodalom sem fordul Rákóczi alakjához. Epikai és drámai költőink képzeletét inkább foglalkoztatják a honfoglalás haditényei, inkább merengenek a régi magyar nemesi életnek az új köznemesség eszményeihez módosított hangulatain, inkább lelkesednek a török-tatár harcokban kilobbanó magyar virtus epizódjain és szívesebben kápráznak el az Árpádok, Nagy Lajos és Mátyás király uralkodásának esztendeiben ragyogó nemzeti gloire napsugarától.

Csak majdnem félszázaddal a Bessenyei-féle mozgalom első jelentkezése után s több mint egy századdal a szatmári békekötés után sóhajt Rákóczi felé a magyar irodalom Kölcey Ferenc *Fejedelmünk, hajh!* kezdetű költeményében (1817). Pár évre rá Vörösmarty Mihály egy, még inkább ifjúkori kísérletnek számító versében (*Rákóczi Bercsényinél Lengyelországban*, 1823) emlékezik meg a fejedelemről. Vörösmarty másik költeménye, *Mikes bűja* (1826) azonban már pompásan hömpölygő hexameterekben adja Mikes szájába a Rákóczi emlékezetéhez fűződő magyar bánatot:

Árva hazád tiltott nevedet nem zengheti többé.

A reform-nemzedék romantikusainak ez már fájdalmas tilalom. Az előtük járt egy-két emberöltő nem is *akarta* még Rákóczi «tiltott» nevét zengeni.

A sóhajtás Rákóczi neve és emléke felé a közelgő forradalom előszelében és a 48-as szabadságharc viharának közepette azután szellemidézéssé erősödik. Petőfi *Szent sír* (1847) c. költeménye már emelt hangon szól a kuruc fejedelemről, *Rákóczi-ja* (1848) pedig már a nagy felkelővezér szellemkézébe nyújtja az új magyar szabadságmozgalom zászlaját. A *Rodostói temető*-ben (1848) Arany János is Buda ősi várába idézi a sírból kelő Rákóczi Ferencet és bajnoktársait, *Rákócziné* (1848) c. balladájában pedig forradalmi hévvel izgat Bécs hitszegő megbízhatatlansága ellen.

Ezekkel a valóban megírt költeményekkel majdnem egyforma érdekeségű Petőfinék és Aranyak az a terve, hogy Rákócziról népies eposzt írjanak. Petőfi egyik levelében így szól a *Toldi*-val arrivált Arany Jánoshoz: «Azt kérdeled leveledben, hogy nem lenne-e chimaera a népi szellemben és nyelven írt komoly eposz? Meghiszem, hogy nem; és nagyon jól teszed, ha minél előbb belé kapsz. Csak királyt ne végy hősödnék... Nekem ily eposz már régi eszmém, hőseim Trencsényi Csák Máté és Rákóczi. Az a szerencsétlenségem, hogy egyiket is, másikat is agyonütné a censura...» Arany így felel

rá: «Csák és Rákóczi — sőt Dózsa is — megfordult az én fejemben; de ott a nagy bökkenő, a censor óna».

A censor óna azonban egy darabig pihent, hogy azután még vastagabban fogjon. A forradalmi szabadság-intervallum azonban módot adott Szigligeti Edének *Rákóczi Ferenc fogsága* c. darabja megírására. A mű a szabadságharc megindulásakor adatott először a Nemzeti Színházban. Színes, színpadias képekben vonult el a közönség szeme előtt Rákóczi alakja: papi nevelkedése, a bécsi udvarral szemben való alakoskodása, Longueval árulása, a börtönből való szabadulása és első jelentékenyebb diadalma. Mennyire közönségének hangulatához szólottak Rákóczinak az utolsó felvonásban a lengyel követhet intézett eme szavai: «A belharc rémitő arcát látja ön itt; s fáj, ha elnézek a vérmezőn, az égő falvakon s az elpusztult határokon, és velők sírok, ha hallom az árvák és özvegyek sirlalmait. De az önvádtól megment a jogérzet. Azok fejére szálland átok, kik e kétségbeesett hazát fegyvert fogni kényszeríték, ha csak gyáván pusztulni nem akart a föld színéről...» Erre a lelkes szónoklatra egyszerre csak hozzák az örvendetes hírt, hogy Tokaj kitűzte a fehér lobogót, mire a darab — ismét a meginduló magyar szabadságharc felé biztatásul! — Rákóczi e szavaival végződik: «Úgy hát kergessük a szerencsét, míg el nem fut szemünk elől!» Rákóczi-induló, esetleg görögtűz, riadó taps, függöny legördül! — nem, ennél sokkal több! Egy korabeli híradás szerint a nézők felugrának s oldalukhoz kapkodnak, mintha a kardot keresnék ottan.

Szigligeti darabja egyike azoknak az irodalmi megnyilatkozásoknak, amelyek a legtöbbet tették Rákóczi alakjának népszerűsítésére.

A magyar irodalomban meginduló Rákóczi-kultusz azonban kényszerű visszaesést szenved a szabadságharc bukására következő abszolutisztikus évek alatt. Ismét nemigen volt tanácsos Rákóczi alakját a magyar nemzet képzelete elé felrajzolni. Legalább is forradalmi célzattal nem! Kevés Rákóczi-költemény termelt tehát ebben a korban, színdarab, regény pedig egyetlenegy sem.

Az ötvenes években csak három említésreméltóbb ilyfajta költemény jelent meg. Balogh Zoltántól *Rákóczi búcsúja* (1856), Tompa Mihálytól *A fogoly* (1858) és Lévay Józsefnek méltán népszerűvé vált *Mikes-e*. Amikor azonban az abszolutizmus nyomása a külföldi osztrák vereségek következtében kissé engedni kezd, Rákóczi alakja újra egyre sűrűbben jelentkezik a magyar költészetben. Ekkor lendül neki Thaly Kálmán kurucrajongása is, amely eleinte Thököly—Rákóczi szájába adott archaizáló hangú verses szólamok megírásában jelentkezik.

A nagy felkelővezér alakjának a közönség szélesebb rétegei közt való népszerűsítésére azonban ebben a korban nem elsősorban ezek a költemények voltak erős hatással, hanem Jósika Miklósnak *II. Rákóczi Ferencz*-ről szóló regénye, amely a maga romantikus epizódjaival, tarkán felsorakozó fordulataival nagyon kedvelt olvasmány lett.

Ez a hatkötetes történeti regény, vagy jobban mondva regényes történet, 1861-ben jelent meg, de mint előszavából és a mesébe szőtt egypár nyilatkozatból megtetszik, írója már 1847-ben belekezdett. Rajta van hát mind a 48-as idők előfuvalma, mind pedig az abszolutizmus nyomásától szabadulni kezdő kor szellemnyoma.

A szerző szándéka célzatos. A mult históriai fordulatainak elbeszélése közben sűrűn kiszól korának problémáira. Van itt tiltakozás a német beolvasztási törekvések ellen, van propaganda a magyarországi nemzetiségek egy közös hazafias eszmében való összeforradása irányában, vannak lelkes

retorikus mondatok a magyar szabadságszeretetről, sőt a szatmári békekötéssel kapcsolatban éles vágást mér a szerző Görgey felé is.

Rákóczi alakja ebben a regényben kezd olyan körvonalakat öltetni, amelyek azután hagyományszerűen rögződnek irodalmunkban. Nemes, nagyszívű ember, forrólelkű hazafi, bátor, előkelő fellépésű, megbocsátó szívű, lovagias és kissé pompakedvelő. Csak talán egy lényeges vonás az, ami a történelem Rákócziójából nincs meg a regényben. A szerző nem emeli ki eléggé hősnének mély vallásosságát. Ezzel a negatívummal persze kora liberális hangulatának hódolt. A regény t. i. éppen annyira izzik a jezsuiták elleni elfogultságtól, akárcsak Szigligeti darabja. (Kellio atyáról pl. nem átal Jósika ilyent mondani: «Buzgó jezsuita, de becsületes ember volt».) Persze, ha Rákóczi vallásosságát erősebben kiemeli, a jezsuitákat mint nevelőit sem támadhatta volna ilyen erősen.

A mű Rákóczi életét aránytalan kompozícióval dolgozza fel. Körülmenyes szélességgel festi ifjúkorát s a felkelés megindulását, I. József trónralépésével azonban hirtelen vázlatossá válik, a bujdosás rajzára meg már alig szán egypár nyomtatott lapot.

Ahol azonban Jósika regénye szinte érthetetlenül megszakad, egyik tanítványa, a valaha nagyon népszerű P. Szathmáry Károly éppen onnan szövi tovább Rákóczi történetének fonalát *A bujdosók* c. regényében. Ez a mű már megjelenésének dátumával is — 1862! — szinte folytatás képen csatlakozik Jósika regényéhez.

A kétkötetes mű ott kezdi az elbeszélést, amikor Rákóczi a maga közelebbi híveivel elhagyja Magyarországot. A francia és a török földön töltött évek alkotják a mese keretét. A fejedelmen kívül nagy szerep jut benne Mikesnek s a Rákóczi-korszak dalos asszonyhősnének, a kuruc «orléansi szűznek», Lozsárdy Zsuzsannának.

Rákóczi alakja itt is nagyjában azonos azzal a portréval, amelyet Szathmáry mestere, Jósika festett róla. Csak mintha hazaszeretetének áldozatossága emelkednék ki erősebben.

A politikai tendencia kisebb térre szorul, mint Jósika regényében, de azért a szatmári béke és a világosi fegyverletétel közötti párhuzam itt is Szatmár javára dől el, s a hatalom bécsi uraihoz itt is intéztetik egypár intő szó, hogy csak abban a nemzetben lehet megbízni az uralkodónak, amely a maga ősi jogaihoz is hű marad.

Legérdekesebb azonban Rákóczi tragikus dilemmájának rajza, amikor török földre érve a pogánnyal kénytelen szövetkezni a keresztény Európa ellen. A szultán előtt azonban olyan tapintattal és méltósággal képviseli keresztény hazája érdekeit, hogy a pogány császár így szól felőle a fiának: «Nagy és derék férfiú ez, de éppen ez az, mi az ő és a mi szerencsétlenségünkre szolgál. Nagyobb ő, hogyses eszközül lehessen használni; nagyobb, hogyses valaha magát és nemzetét boldoggá tehesse».

Szándékosan ejtettünk több szót erről a két regényről, mint ahogy esztétikai értékük indokolná. Nézetünk szerint Rákóczi alakjának népszerűsítéséhez és a nemzeti közvéleményben való eszményített kialakulásához Szigligeti darabján kívül a leghathatósabban ezek a művek járultak hozzá.

Az elnyomatás enyhülése, majd teljes megszűnése után a Rákóczival foglalkozó szépirodalmi műveknek se szeri, se száma. Nem is törekszünk hát valamennyinek felsorolására, csak egy-két kiemelkedőbb vagy jellegzetesebb megnyilatkozásra akarunk fényt vetni.

A kiegyezést közvetlenül megelőző esztendőben jelenik meg — nyilván *A bujdosók* c. regény egyik motívumának hatása alatt — Szász Károlynak *Losárdy Zsuzsanná-ról* szóló hat énekes költői elbeszélése, amelynek Rákóczi is egyik főszereplője.

Nagy érdeket keltenek Thököly és Rákóczi alakja iránt Thaly Kálmának a kuruc korbeli költői termékeket tartalmazó gyűjteményei, különösen az *Adalékok a Thökölyi és Rákóczi kor irodalomtörténetéhez* (1872). Hogy ennek a gyűjtésnek több darabja magának Thalyknak szerzeménye volt, azt az a korszak nem vette észre, s csak a jelen század filológiai kutatásai tisztázta.

A kiegyezés után a magyar középosztályban egyre erősödő «függetlenségi és 48-as» szellem is kedvezett Rákóczi alakjának s az egyre fényesebb színekben látott kuruc korszaknak. Érthető tehát, hogy költőink között olyan is akadt, aki Petőfi és Arany Rákóczi-eposz tervét akarta megvalósítani. Az akkoriban eléggé ismert Balogh Zoltán húsz énekes hőskölteményben zengi meg a nagy szabadsághős alakját és élettörténetét. Művéből azonban csak töredék jelent meg, az is csak halála után. (Pesti Hírlap, 1880 dec. 5.)

Természetes, hogy a magyar közönség legnépszerűbb írója, Jókai Mór is szívesen nyúl regénytemááért a kuruc világba. *Szeretve mind a vérpadig* (1882), *A lőcsei fehérrasszony* (1885) és *Rákóczi fia* (1892) a legnevezetesebbek ebből a korból vett munkái között. Különösen az elsőben ragyog Rákóczi alakja nagy fényességgel, ahol Jókai a maga fantáziájához híven különös kedvvel rajzolja a fejedelem megjelenésének külső dekoratív voltát is.

Jókai leleménye lépteti be Rákóczi környezetébe Czinka Pannát is, holott ennek a muzsikus cigányleánynak történetileg semmi köze sincsen Rákóczihoz, hiszen a nagy fejedelem már török földön élt, amikor ő még-csak megszületett s csupán nagyapja volt Rákóczinak cigánya. Jókai után egy sereg szépirodalmi munka követi el ezt a költői anachronizmust.

A századforduló felé egyre szaporodnak a Rákóczival foglalkozó költői művek. A jellegzetesen szavalásra alkalmas versek közül különösen Váradi Antal *Rákóczi Ferenc Rodostón* c. költeménye szerepelt sokszor id. Ábrányi Kornél zenekíséretével a hangversenyek dobogóján.

Rendkívüli mértékben hozzájárult a kuruc témakörnek és hangulatoknak elterjesztéséhez Káldy Gyulának nótáskönyve, az 1892-ben megjelent *Kurucdalok Thököly és Rákóczi korából* c. gyűjtemény. A nemzeti közvélemény éppen olyan kritikátlansággal fogadta el valódi kurucoknak ezeket a későbbkori dallamokat, akárcsak Thaly hamisítványait.

Ebben az időtájban jön divatba a rekonstruált tárogató is, amelynek hangjai mellett különösen a milleniumi ünnepségek idején terjednek el ezek a «kurucdalok». A millenium évében kerül színre óriási tetszés mellett a Népszínházban Verő György látványossága, az *Ezer év* is, amelynek Rákóczi képe (Czinka Pannával!) különösen gyűjtőhatású volt.

Thalytól és Káldytól ihletve ugyancsak 1896-ban szerez Endrődi Sándor is egy egész ciklus kuruc tárgyú és hangú dalt, amelyek a maguk könnyed dallamosságával igen népszerűekké váltak.

Ezek a kurucvonalkozású irodalmi megnyilatkozások egymásba fonódnak ifj. Bokor Józsefnek 1899-ben a Népszínházban bemutatott *Kurucfurfang* c. történeti népszínművében, ahol az ügyes szerző Káldy Gyula gyűjtését és Endrődi Sándor kuruc utánérzéseit egyformán felhasználja.

Az irodalom levegője most már szinte telítve van Rákóczival és kurucival. Rákóczi hamvainak hazahozatalára irányuló törekvés, majd Rákóczi sza-

badságharca kitörésének 200-ik évfordulója, végül pedig a porladó csontok visszahozatalát elrendelő királyi kézirat s maga az ünnepélyes hazaszállítást mind-mind egyre jobban a nagy fejedelem iránti rajongással töltik meg a magyar közvéleményt s vele együtt az irodalmat is.

Az új század első évtizedének tömérdek Rákóczi-vers költői közül hadd legyenek megemlítve Harsányi Kálmán, Lampérth Géza, Szabolcska Mihály és Ábrányi Emil. A Rákóczival foglalkozó színdarabok közül legnagyobb hatású volt Herczeg Ferenc *Ocskai brigadéros*-a (1901), amelynek nagy népszerűségét nem tudta csökkenteni az igazságtalanul felharsanó vád sem, amely a darabot kegyeletlennek hirdette. Az *Ocskai brigadéros*-nak mintegy epilógusa az ugyancsak Herczeg Ferenc tollából eredő s ugyancsak a Vígszínházban játszott *Bujdosók* c. egyfelvonásos is (1906). Ebben az időtájban ír Telekes Béla is egy *Rákóczi*-drámát, akkortájt kerül színre Berczik Árpádtól *Kurucok Párisban* (1902), Géczy—Lampérth *Rodostó*-ja (1902), Rákosi Viktornak Rákóczi Józsefről szóló *Oroszlánkölyök* című színműve, s ekkor készül Zichy Géza *Rákóczi*-operatrilógiája is.

A világháború előtt tűnnek fel Ady Endre költeményei között a forradalmian keserű kuructémájú versek. A világháborúban pedig a magyar katonák ajkán újraélednek Endrődi kurucnótái.

Trianon után a nemzeti tragédia s a magyar sors tragikumának árnyékában újra megjelenik Rákóczi fényes és szomorú alakja. Voinovich Géza *Rákóczi*-ja (1923) krónikás hűséggel vonultatja el a fejedelem életét a Nemzeti Színház közönsége előtt, természetesen nem kerülve egyes irreleváns vonatkozásokat sem. A legutóbbi évek drámái közül Rákócziról szól Somogyvári Gyula egyfelvonásos *Virágember*-e is. (1933. Nemzeti Színház.)

A modern magyar regényirodalom is szívesen fordul Rákóczi alakjához. Pálffyné Gulácsi Irén *Pax vobis*-a széles forrástanulmányok alapján készült. Nagyjában ő is a magyar irodalomnak hagyományos ideális Rákóczi-portróját festi, de mintha előzőinél nyomatékosabban hangsúlyozná Rákóczi egyéniségének fascináns hatását. Még nagy ellenfelére, Pálffy Jánosra is — aki pedig tragikus álmodónak tartja — ellenállhatatlan varázst gyakorol a fejedelemmel való személyes találkozás. A Rákóczi szerelmi életéről szóló történeti mozzanatokot Gulácsy Irén nagy regényírói tapintattal adja mintegy pletykaképpen a Rákóczit nem kedvelő Koháry Juditnak szájába.

Rákóczi halálának második centenáriumát bevezetve jelent meg Komáromi János elégikus hangú *Zágon felé* c. regénye, ahol a főhős Mikes mellett Rákóczi is fontos szerepet játszik. A centenáris évnek jelentős irodalmi ígérete Herczeg Ferencnek most készülő Rákóczi-regénye.

* * *

A nagy fejedelemmel szemben a magyar irodalom megtette hát a maga kötelességét. Alakját nem rajzolta ugyan túlságosan differenciáltnak, de a nemzet tudatába és képzeletébe egy nemes lélek arcvonásait kitörölhetetlenül beleégette. A magyar irodalom érdeme, hogy Rákóczi a nemzet szívében betöltötte rendeltetését, amely egyik róla szóló regényünk szerint abban áll, «hogy elveszítse hazáját, de megmaradjon a haza firmamentumán égi jelnek, őtestamentumi égi lajtorjának, amelyről árva fajtája mindig felkapaszkodhasson a csillagok közé, ha népek tengerrengésében kiszaladóban van alóla a kis magyar sziget».

Galamb Sándor.

A RÁKÓCZI-INDULÓ.

EGYETLEN pozitívum, egyetlen realitás a Rákóczi-induló misztériumában: maga az induló, mely ma is éppen olyan tűzzel gyújt, mint száz és néhány év előtt. Egyebet, biztosit, alig tudunk róla: létezik. Minden más: bizonytalanság, feltevés, találgatás. Minél jobban belemélyedünk az induló születésének titkába, ahogyan újra akarjuk életre kelteni a magyar történet és zene másfél századát: reánk fonódnak a hagyományok színes indái, belep a legendák csillogó köde. Először a XIX. század eleje elevenedik meg előttünk, a mint öntudatlanul visszavetíti magát, száz évvel a magyar függetlenség époszának regényes világába, majd az abszolutizmus senyvedő magyarjai, a multban keresve feledést és vigasztalást, az emlékezés pislákoló mécesével próbálják megvilágítani a fénybe és árnyékba boruló romantikus tónusokat, az induló születésének dekorációját, mikor meginog a bécsi trón és a száműzött fejedelem titkon dudolt, rebellis nótájából dinasztia és országmentő induló lesz.

XVI. Lajos mezenzi a háborút Ausztriának. 1792 április 25-ről 26-ra virradó éjjelen Rouget de Lisle improvizálja a rajnai hadsereg harci dalát, a későbbi Marseillaise-t. Napoléon háborúja az osztrák birodalom ellen nem ajándékozott meg indulóval, mely méltó zenei megörökítése volna a világverő császár diadalainak, de nevének nimbusza magyar földön kiváltja reakciónak a legvérforralóbb indulót, mely valaha felzúgott. Nyolc évtizede meddő munkával keressük az induló nyomait a mult útvesztőjében. A történelem ragyogásától elkáprázott szemmel, lemondással nyugszunk bele, talán sohasem leszünk részesei az induló keletkezése titkának. A kutatásnak ez a csődje szinte stílusosan illik az induló történetéhez. Megőrzi a romantikus illuziót, mely szertefoszlanék, ha zenefilológusok vagy folkloristák pontos adattömeget regisztrálnának.

Csak az Európát elborító romantikus hullám termelhetett ki ilyen indulót. A nagy forradalom óta nincs megállás, még nyugópont sem, Európa történetében. Napoléon diktálja az iramot. Európa minden szegletében dob pereg és trombita harsog. Szakadatlanul dübörög a föld. A császárság megalakulása és bukása, a restauráció, a júliusi monarchia, a februári és márciusi forradalom, a második császárság s a politikai kataklizmákkal egyidejűen a szellemi revolúció: a romantika, elvégzi és betetőzi, amit az előző századvég megkezdett: a lélek felszabadítását. Magyar földön: az inszurrekció, a szabadságharc, az abszolutizmus az induló megújulásának mértföldkövei: Bihari—Liszt—Berlioz. Az induló története megőrzi a romantikus stílus egységét és folytonosságát. A század derekán szimbolummá mélyül... Elmúlnak a történelmi idők, lecsillapodik a romantika szellemrengése. A Rákóczi-induló is megnyugszik. Véget ér metamorfózisainak sorozata. Már mult és hagyomány...

Csak ezt a viharos kort átélve tudjuk megérteni, hogy egyszerre, váratlanul felharsog az induló, büszke magánosságban, szinte elseperve nemcsak szerzőit, de mindent, ami emlékeztet születésére. Csak így leljük magyaráza-

tát, hogy a szemtanuk, akik kései öregségükben fiatalságuk hamvadó üszkét élesztgetik, ellentmondások és tévedések raját szabadítják reánk.

Milyen tényekre hivatkozhatunk, anélkül, hogy a megcáfolás veszedelmét kockáztatnók? A hatvanas évek ujságjai kimerítő anyagát őrzik a Rákóczi-induló pörének. A *Vasárnapi Ujság*, *Pesti Napló*, *Pester Lloyd*, *Zenészei Lapok* hasábjai hemzsegnak az ellentmondó visszaemlékezésektől. Vitatják, ki volt az induló szerzője, ki játszotta először? Bihari János, Ruzitska Ignác és József, Scholl Miklós és Resnicsek József nevével találkoznak. Megrostálva a pör anyagát, biztos, hogy Biharinak, a híres verbunkós primásnak vonóján vált nevezetessé az induló, melyet Scholl Miklós, az Eszterházyezred karmestere öntött formába 1809—1818 közötti időben. E néhány adat mögött azonban problémahalmaz lappang, mely fölött el szoktunk siklani, hogy ne tegyük meg vitásabbá az induló eredetének amugy is homályos kérdését.

Bihari-e az induló szerzője? Okiratszerű bizonyosság nem támogatja ezt a feltevést, csupán valószínűség, mely főképp a visszaemlékezéseken alapszik. Vajjon Bihari nemcsak «cifrázott» vagy újra alkotott olyan indulót, amely már élt a cigányok vonóján s amelyet eddig is ismertek, de az ország csak Bihari varázshagedűjének hangján lett reá figyelmes? Nem tudunk felelni.

Hogyan kerül összeköttetésbe a napoléoni insurrekciós induló Rákóczi-val? Hogyan lesz belőle Rákóczi-induló? Anyagában felleljük a Rákóczi-nóta dallamtörédekeit, amint a szatmári béke óta — vagy még régebben — e nóta a XVIII. századon keresztül szállt nemzedékről nemzedékre énekes és hangszeres hagyományban. Irodalmi és történeti forrásaink gyakran emlegetik. Pálóczi Horváth Ádám, a magyar népdal nagy szerelmese a XVIII. században, feljegyzi szövegét és dallamát. Sándor Istvánnak Velencében, 1785-ben, a Márkus-téren, mikor megtudják, hogy magyar, egy lantos énekes «Rákótzti keserves nótájába» kezd. Csokonai énekelte a *Culturában*. Gvadányi József, «magyar lovasgenerális», akiben olasz muzsikus vér lobog, a cigányokkal Rákóczi-Bercsényi nótáit húzatja. Az aufklárista Martinovics Ignác szemében a Rákóczi-nóta a magyar maradiság jelképe. A háromszéki diéta bálján az egyik követ bosszantására Rákóczi táncát húzzák. (1790.) A szent korona visszahozatalakor, a magyar renaissance kezdetén, a török sípok Rákóczi nótáját fujják. Fusz Evangelista János, a lipcsei *Allgemeine Musikalische Zeitung* budai sváb levelezője, is említi a Rágóczy Tanz-ot (1810). A XIX. század elején is tovább kísérhetjük a Rákóczi-nótát, útján, míg végre Róthkrepf-Mátray Gábor kiadja hangjegyekben a Pannónia «honi nóták» egyik füzetében.

Rákóczinak nem volt «nótája», ahogyan a naiv, modern kurucromantika hitte, ahogyan Jósikától Jókaiig íróink képzelik és művészeink ábrázolják a fejedelmet. Rákóczi kurucnóta mellett busong, még Rodostóban is, valamelyik Czinka húzza fülébe a kesergőt . . . Rákóczi és a kuruc vezérek barokk udvari muzsikája az a nemzetközívé kopott francia tánczene, melyet megtalálunk ekkor a Versailles utánzó európai udvarokban, tarkítva, az ugyan-csak kozmopolitává torzult, chorea polonica-val. A harc fordulói, Rákóczi s a magyar szabadság elbukása termelték ki a magyar nép vérző lelkéből a kuruc nótát, a Rákóczi-nótát. Rákóczi zászlaja alatt nemzetiségek is küzdöttek a Duna-medence szabadságáért. Dallamanyaguk érezteti hatását a Rákóczi-kor paraszt zenéjén. A Felsőmagyarországi szláv és az erdélyi székely melódikus anyag hatása félreismerhetetlen. Mátray és az Erdélyben járt

De Gerando Attila megemlíti az erdélyi Rákóczi-nótát. A *Honderű* cikkírója (1845. 41) is feleleveníti a félszemű Csucsuj, öreg tordai cigány emlékezetét, aki énekelte a nótát s maga játszott hozzá kíséretet. Erkel Ferenc is az erdélyi Rákóczi-dal fölött «phantasiál» (1839). Ez a muzsika még nem annyira «fajtszta», mint a verbunkos anyag. Kollektív néplelek alkotása. A különböző, energikus és szomorú Rákóczi-nótákat és variánsaikat a paraszt, sőt a cigány is, énekelte vagy muzsikálta. Egyes nóták elhalványodtak, feledésbe merültek, a meglevők is folytonos változáson mentek keresztül. A XVIII. század szerette kolorálni, diszítani a vokális vagy instrumentális szólamot. Ilyen feljegyzésben közli, tanult zenész tollából, az Allgemeine Musikalische Zeitung 1814 évfolyama a Rákóczi-nótát, Rákóczy's Siebenbürgens Grossfürst's letztes Abschiedslied címmel és Jaj néked szegény magyar nép szöveggel.

A XVIII. század végén a nemzet felébredt letargiájából, melybe II. József germanizáló törekvései süllyesztették. A nacionalista fellángolás új életet adott a magyar nyelvnek, zenének, viseletnek. A Rákóczi-nóta bujdosása véget ér. Tárogatózhatják, hegedülhetik, énekelhetik veszély nélkül. A Rákóczi-nóták valószínűen tömörülhettek, a Pannóniában közölt nóta már lassú és eleven tempójú részekből áll. Dallamának egyes akcentusai tisztán felismerhetők az indulónak.

A Rákóczi-nóta tehát egyik forrása az indulónak. A második forrás a verbunkos, mely nem texturában, de hangulatban adja kulcsát a nóta átalakulásának indulóvá, lélektanilag magyarázza, hogy az alaptónusában szomorú hangulatú dalból, hogyan lett elsodró lendületű induló. Mária Terézia óta az osztrák birodalomban a toborzás a hadkiegészítés legfontosabb eszköze. A magyar toborzás történetét még nem dolgozták fel, de levéltári adatokból tudjuk, hogy cigányzene alkalmazása a toborzó csapat mellett: magyar különlegesség. Egyetlen ország hadtörténete sem mutat fel hasonló sajátosságot. A magyar-székely, toborzó-táncos huszár, kinek rátarti tánca a tüzes cigánymuzsika mellett odacsalogatja a bámészködő parasztlegényt: magyar specialitás. A magyar paraszt táncos virtusa, hányaveti gögje tombol ebben a büszke műfajban. Nem a paraszt cifrázza a zene nyomán, de a cigány követi a paraszt mozgását vagy énekét. A verbunkos magyar-székely dallamanyagán nem igen hagyott nyomot a nemzetiségi dallam, ellenkezően a magyar verbunkos hatott a nemzetiségekre (szász verbunkos).

A francia forradalom szikráiból néhány eljut a Habsburgok birodalmába is. A napoleóni harcok vitézi kedvet élesztettek s a magyar ébredés, melyben a kuruckor hagyományai is életrekeltek, olyan explozív hangulatot teremtett, mely állandóan tüzelte a verbunkos szilajságát. Valószínűen, a Rákóczi-nóta először verbunkos stílusban riadhatott, valamelyik cigány, talán éppen Bihari vonóján, toborzáskor. A cigány-praxisban fokozatosan közeledhetett a nyugatról beözönlő indulók hangja és formája felé.

Ezzel megleltük a harmadik döntő körülményt, mely hozzájárult a Rákóczi-induló keletkezéséhez: a marsok egyre növekvő népszerűségét. A forradalom kezdte meg a katonazene demokratizálását. Eltörölte a Lajosok előkelő szignáljait és fanfárjait, pompázó indulóit, defiléit. Ez arisztokratikus, hangszeres művészet helyébe az ének lépett, roppant kórustömegei jobban megfeleltek a népfenség szuverénítésének. A forradalom ünnepesein és ceremóniáin a himnusz a legkedveltebb műfaj. Az Egyenlőség, a Természet, a Szabadság, az Ész tiszteletére himnuszokat énekelnek. Gossec ír ugyan ren-

delésre marche religieuse, marche lugubre, ezek azonban folytatásai az ancien régime dekoratív muzsikájának és sohasem váltak népszerűvé. Nemcsak himnuszokat, de hazafias ódákat és románcokat is énekeltek. Vokális a Chant du départ és maga a Marseillaise is. Jelentkeznek táncok is, mint a Carmagnole és a félig tánc, félig induló Ça ira... De igazi marsokat még nem találunk. Katonai felvonulásoknál a pas de manoeuvre ritmusára lépkedtek a csapatok. A konzulátus és a császárság alatt kezdődött meg, lassankint, az induló térhódítása. Eleinte chansonok, ariettek, vaudevillek, tánc- és vadászdalok szerepeltek a katonazenekarok műsorán. 1802-ben, a clermont ferrandi templomban, püspökszenteléskor, a katonazenekar Oh le bel oiseau Maman kezdetű nótát fújta. Napoléon esküvőjére Ferdinand Paer, a Léonore szerzője, melyből készült a Fidelio librettója, írt egy Grande Marche-t, de ez is csak ünnepi muzsika volt. Michel Gebauer, aki a konzul gárdájának volt zene mestere és az orosz hadjárat alatt halt meg, kezdte meg az indulók iparszerű gyártását. Több mint kétszáz marsot írt, azonban csakhamar reájuk borult a jótékony feledés. XVIII. Lajos alatt még jobban kezdik felkarolni a marsokat. Divatos lesz a Parademarsch, a pas de charge, a pas redoublé, német párdarabjuk a Gschwindmarsch, megfelel a mai paso doblenak, a two step eredeti lüktetésének. A német seregek is utánozzák a francia indulókat, nemzeti dallamokból szőtt marsok is felhangzanak, kozák, spanyol indulók, általában a Nationalmarsch gyors, de muló népszerűsége tesz szert. Az operai marsok is kedveltek. X. Károly csapatai az algíri hadjáratban Rossini Mózesének indulójára masiroztak (1830). A lipcei Allgemeine Musikalische Zeitung Intelligenzblattja, valamint az egykorú bécsi Musikalien Verzeichniss-ok alapján nem nehéz megkeresni és rekonstruálni a századeleji harci muzsikát, a német és cseh kappelmeistereknek Ausztriában divatos indulóit. A cseh fúvósbanda Pest-Budán is ezeket játszotta. De a bécsi urak tudták, hogy cseh trombitával nem fogják a magyar legényt az osztrák császár zászlója alá. Cigánymuzsikával, verbunkos nótával kell fellobbantani véréit. Magyar katonazene még nem volt, szerződötték a cigányt. A derék Scholl Miklós, a névtelen osztrák katona-karmester, alighanem nagyon szeretett volna magyar indulót írni, de nem tudott megbirkózni az ellentálló verbunkos frázissal, bizonyára nagyon megörvendett, mikor meghallotta Bihari hegedűjén a Rákóczit, mely már Gschwindmarsch jellegű. Nyomban triós formába öntötte és kótára szedve meghangszerelte.

A Rákóczi-nóta feltámadása és népszerűsége, a verbunkos léggör és a marsok előrenyomulása: ez a három mozzanat magyarázza az induló születését. Ezzel a magyarázattal kell megelégednünk a tények pontos ismeretének hiányában. Nem valószínű, hogy valaha is felderítődjék az induló születésének minden részlete.

Nemcsak az induló keletkezése, de további élete is romantikus. Biharit a szájhagyomány Bécs ünnepelt zenészenek nevezi. Liszt is megemlékezik a bécsi kongresszuson Bihari játékáról, melyet különben Lisztnél sokkal megbízhatóbb tanú is feljegyez később naplójában: Széchenyi István gróf. Semmi-féle egykorú bécsi dokumentum nem bizonyítja még a rendőrségi levéltárban sem, hogy Bihari Bécsben játszott. Talán vendéglőben, nyári kerthelyiségben, vagy nagyurak palotáiban. Így azt sem tudhatjuk, játszotta-e a császár- városban Rákóczi nótáját vagy indulóját?

Bihari nem volt kótás zenész, csak naturalista. Akik hegedűje után formába öntötték és papírra vetették a neve alatt Bécsben megjelent dara-

bokat, tanult, német zenészek lehettek. Bihari zenéje — a verbunkos stílus jellegzetessége — az előadásban élte ki minden forróságát, improvizáló jellege már alkotás. De a fennmaradt kiadványok csak lepréselt, elszáradt példányait őrzik az egykor bűvös pompájú virágnak. Tudunk Bercsényi nótájáról Bihari játékában, de Rákóczijának nem maradt fenn nyoma a neve alatt szereplő kiadványokban.

Bihari halála után az induló nem vesztett népszerűségéből. Elképzelhetjük, hogy a fekete-sárga waffenrokkos, unalmas, parádémarschok között ez a csodálatos melódia milyen fergeteges erővel hatott, hogy felgyújtotta a sűrű magyar vért. Dudumi Demeter a Magyarországon élő görögkeleti író feljegyzi, milyen nagy a keletje nálunk a marsoknak, kivált a nemzeti indulóknak. A Rákóczit mindenütt akarták hallani: kávéházban, bálházban, térzenén, takarodón. A redoutében úri nép keringőzik reá, a búcsún vágatónak nevezett verbungos galoppot jár reá a paraszt. Ha fáklyás zenével kell megtisztelni valamilyen előkelőséget, nem eshetik meg a Rákóczi nélkül. Követválasztás, megyei korteskedés szintén nem. Eötvös Falu jegyzőjének tanúsága szerint sárban hemperegtetik meg az indulót.

Ekkor egy ifjú művész lépi át a magyar határt (1839). A francia romantika formálta profilját. Liszt Ferenc több évtizedes távollét után, olvasva a pesti árvízi katasztrófa hírért, ráeszmél magyarságára, a magyar vér újra hevülni kezd ereiben. Pozsonyban lép először magyar közönség elé. A tomboló tetszészajt a Rákóczival köszöni meg. Hol szállt reá lelkére az induló igézete? Alig hihető, hogy még egykor Pesten, hogy az induló gyermekkori emlékként, éveken át, kísértett volna lelkében? Sokkal valószínűbb, hogy Bécsben, valamelyik cigány játéka nyomán. Esetleg kezébe került a Scholl-féle átirat, melynek alapján improvizálja. Amit Párisban magába szívott Liszt: a romantika szín- és fényzuhatagait, az egyéniség felfokozását, a heroikus gesztusokat és pózokat, a népdal imádatát, Chopin nacionalizmusát: Rákócziójában összekeveredik homályosból tudatosná vált történeti és nemzeti érzésekkel, a cigányzene gyermekkori, majd bécsi emlékeivel, a cigányrögtönzéssel és a koncertterem improvizáló stílusával, a júliusi forradalom ágyúival, melyek dörgését újra hallja. Mindez ott kavarog, forr, sistereg, izzik és robban Liszt Rákócziójában hirdetve, hogy a művész már nem világpolgár, már nem a párisi szalónok exotikus arszlánja, de magyar föld szülötte...

Liszt zongora-Rákóczija — a XV. Rapszódia — csak az ötvenes években jelenik meg nyomtatásban. Addig csak Liszt zongoráján élt. Kétségtől, a nagy improvizátor ahányszor csak játszotta, újra komponálta, újra átélte az induló rohamozó ütemeiben saját temperamentumának viharzását. Liszt Rákóczija mindig mámoros lázba ejtette a negyvenes évek közönségét. Ahol az országban, ujjai alatt, dübörögni kezd az induló, diadalmenet kíséri otthonába.

Azelőtt a Rákóczi-induló csak populáris, népi jelentőségű volt: a tömeg muzsikája. Liszt arisztokratizálta az indulót és egyeduralkodóvá tette a hangversenyteremben. Kiszorítja a verbunkos melódiákat s egyéb népdalokat, melyekkel az ide vetődő művészek ráadásul köszöntik, a lelkesedésében határtalanul naiv, pesti közönséget. A Rákóczi-induló mindig biztos siker. Csodagyermektől elaggott virtuózig mindenki játsza, minden elképzelhető hangszeren: hárfán, hegedűn, kürtön. Az improvizálás dívatja kezd elfajulni patológikus tünetté s nem kíméli a Rákóczi-induló tematikáját sem. Seymour Schiff, Pesten szereplő angol zongoraművész, Beethoven karfantáziájának

motivumait a Rákóczival keveri rögtönzésében, a közönség nagy boldogságára s a kritika örömmel szentesíti a ma izléstelennek tetsző ötletet. (1846 dec. 8. Pest Budai Hangászegylet hangversenye.)

A Rákóczi-induló még mindig nem érkezett el hatása paroxizmusának csúcsára. A cigány játékában sablonná kezd merevülni, Farkas és Dobozi világot járnak vele, már 1840-től kezdve. Liszt Rákóczijában később a közönség is már csak a zongorakirály ragyogó produkcióját látja. Pedig az idők egyre terhesebbek. Közeledünk 1848 felé. A Rákóczi-induló még várja hőstét, aki majd kiszabadítja a hétköznapiság börtönéből és olyan tündöklő fegyverzetbe öltözteti, amely méltó a világ legheroikusabb dalához.

A hős a Szajna partjáról indul a Duna felé. Berlioz a század legexplozióvabb egyénisége, meloszában Victor Hugo fantáziája és Delacroix palettája egyesül. Örökös küzdelem egész élete a világgal és önmagával. Majd visszasírja ugyan a júliusi monarchia mecénásait, de a művészetben a legféltetlenebb forradalmár. Nem voltak wagneri segítők, mindig egyedül harcol, az eszméket kompromittáló epigonokat, az óriás árnyékában settenkedő törpéket elkergeti maga mellől. Gigászi harcokat vív premierjei előtt és után, melyekhez képest a *Hernani* piros mellényes bemutatója szelíd kis csetepaté. Ez a rettenthetetlen géniusz, kinek a harc éltető eleme, rögtön megérzi a Rákóczi-indulóban felhalmozott robbanó anyagot. Liszt zongora-Rákóczija a cigány kolorálás és a hangversenyvirtuoizitás romantikus nemzeti terméke. Berlioz nem változtat egyetlen lényeges hangot sem az indulón, csak átméretezi képzeletének perspektívájával végtelen csatamezővé, ahol egy nemzet vonul fel. Az indulóhoz forradalmi aktust csatol kódának: az ütközetet, melyben megálmodja a februári és márciusi barrikádokat. Dolmányos öreg magyarok ölelgetik, Pest-Buda népe nemzeti hősként ünnepli a francia mestert, aki a magyar trikolorót lobogtatja. Az egykorú pesti sajtó hasábjairól az extázis bódulata csap az olvasóra (1846).

Hogyan ismerkedett meg Berlioz a Rákóczi indulóval? Megint elrejt szemünk előtt a romantika a tényeket. Francia földön azt gondolják, hogy Berlioz még Magyarországra jövele előtt írta meg Rákócziját. Csak a hatás kedvéért vallotta, hogy Bécsből Pestre indulása előtti éjszaka komponálta. Nálunk meg azt hitték, hogy Berlioz Erkelnek, Liszt Ferenc Magyarországra jövele alkalmából kiadott, Rákócziját használta fel. Akadtak, akik úgy sejtik, hogy talán Liszt figyelmeztette Berliozt az indulóra. Csupa feltevés, mely összeomlik a tények vizsgálatánál. Párisban, 1847 előtt nem jelent meg a Rákóczi induló, pesti és bécsi átíratok közül sem a nagy könyvtárakban, sem a Berliozéban, egyetlen sincs meg. Veszter-Farkas társulata játszotta 1840-ben a Vaudeville színházban, bár az egykorú francia sajtóban nincs nyoma, de Berlioz ekkor különben is távol volt. Egyébiránt Rákóczijának szövege kétségtelenné teszi, hogy Scholl alapján dolgozott.

A pesti diadal hatása alatt Berlioz beilleszti az indulót a Fauszt elkárhozásába. Az oratórium mérsékelt sikert arat, de az indulót megismétlik. Világhíre megalapítva: Pétervár, Berlin, London, Páris közönsége egyaránt lázban hallgatja. A februári forradalom évében megkezdődik az induló átíratainak özöne Párisban.

Berlioz maga meséli el a *Journal des Debats*ban (1847 október 19.) pesti útjának és a Rákóczi indulónak történetét. Párisban nem ismerték az elbeszélésben szereplő magyar személyeket, nálunk még legújabbban is azt hitték, hogy Berlioz elbeszélése csak a költő halála után jelent meg memoár-

jaiban, amikor már felelőtlenül elkalandozhatott sírontúli visszaemlékezéseiben. Berlioz előadása, néhány élesebb színfolt kivételével és szándékosan beállított epizód mellett, végig igaznak bizonyul az egykorú sajtó ellenőrzése alapján. Petrichevich Horváth Lázár, a nagy frankofil dandy és zenebarát, pillanatig sem tűrte volna, hogy barátja, Berlioz, a legelőkelőbb francia napilapban koholt történetek hőisévé tegye. A végső kérdés, hol ismerte meg Berlioz a Rákóczi indulót, ugyanazzal a felelettel jár, mint Lisztnél: Bécsben, magyar cigányoktól, akiket két havi bécsi tartózkodása alatt eleget hallhatott s ugyanott kerülhetett kezébe Scholl indulója is.

Az események gyorsan peregnék. A szabadságharc alatt a Rákóczi induló leveri a selejtes zenei termést, ünnepies alkalmakkor mindig fölhangzik. Jönnek az abszolutizmus fojtogató évei. Berlioz már magyar néptribun, indulója hitvallás a függetlenségi eszme mellett, ahányszor csak játszák, vége-hossza nincs az ismétléseknek. Liszt, akit bánthatott saját közömbös viselkedése a negyvennyolcas időkben, de méginkább Berlioz Rákócziójának világsikere, míg az ő zongora-Rákócziójának emlékét már csak tanítványai őrizték, elhatározza, hogy «megkomponálja» az indulót zenekarra (1865). A pesti Liszt-párt vérmes reménysegekkel néz a premier elébe, mely azonban győzelem helyett kudarc, akárhogy próbálták is szépítgetni. Ezúttal nem a francia romantika nacionalizmusának forró levegője ihleti, de Weimar német emlékektől terhes atmoszférája. Nemzeti induló helyett a Rákóczi motívumaiból szőtt szimfonikus költeményt írt. Liszt zenekari Rákóczióját megölte a motívumok tematikus kezelése, főként a kadenciák kibővítése, mely az eredeti formulához és képletekhez szokott fül számára torzítás. Berlioz érezte, hogy az induló tematikáján nem szabad változtatni, legfeljebb kódát lehet hozzá csatolni. Liszt azt hitte, neki minden szabad.

Az abszolutizmus éveinek Reményi Ede volt a zenei agitátora itthon és idegenben. Ez a kalandos életű zsidó cigány, akinek játékában több volt a temperamentum és a blöff, mint a művészet, bejárja az egész világot Rákócziójával, vígasztalja az emigránsokat és lánggra gyújt sok szabadságimádót, köztük Liszt Cosimát is. Reményi Rákócziója megjelent nyomtatásban is Jókainak ajánlva. Silány munka, melyről Mosonyi Mihály gyilkos bírálatot írt. Hatása mégis igen nagy volt mindenütt.

Múltak az évek, jött a kiegyezés, majd csaknem négy évtized múlva a fejedelem hamvainak hazatérése. A Rákóczi induló romantikus története befejeződött. Megmaradt nemzeti szimbólumnak. Az elbukásban is a fel-támadást hirdeti. Rajta keresztül a nyugati romantika forr össze a magyar történet hőskorával. A világ legnagyobb szerűbb indulója. Ez a második pozitív tény a Rákóczi induló történetében.

Haraszi Emil.

Hogy ki a művész és hogy hol tartózkodik, jobban érdekli az embereket annál, amit alkotott.
GOETHE.

Valamennyi művészet közül a zene hat legjobban a szenvedélyekre, ezért a törvényhozónak legtöbbet a zenével kell törődnie a művészetek közül.
I. NAPOLEON.

II. RÁKÓCZI FERENC ÉS A MŰVÉSZET.

AKURUC névnek ma is valami különös varázsa van. Vad nyakas elszánások, dacos neki-nekibúsulások, lemondásban fogant lelkesedés és az annyiszor megfojtani próbált nemzeti büszkeség gyűjtője ez a szó. Érdemrend lett az idők járásán, épügy, mint szégyenbélyeg a labanc.

A XVII. századtól kezdve a magyar glóbus egyik felének csodálatos jellege támad. Valami borús báj sugárzik felénk e korból a keleti felvidék felől, vonzó és fájó egyben, melynek hatása alól senki magát ki nem vonhatja, sőt ez a hatás eluralkodik, elnyomja más vidékek, más városokról való történeti tudatunkat, bármily nagyszerű, bármily fontos, bármily hosszantartó emlékekkel dicsekszenek is emezek. Munkács, Kassa, Igló, Lőcse, Késmárk, Nagykároly, Szatmár dédelgetettebb, melengetőbb emlékeztetői a magyar tömegek szívének, mint Pécs, Vasvár, Zenta s Nagymajtény szomorú jelentősége vetekszik Világoséval ma is.

A glóbus egyik feléről szóltunk, mert két sőt háromfelé szakadt volt akkor a magyarok hazája. Egyik a Dunántúl termékeny, nyugathoz simuló, Dunától Drávától ölelt vidéke, másik a töröktől sanyargatott, pusztákká szikkadt, mocsarakká árasztott Duna-Tisza köze, harmadik a mostoha Felföld nyomorú lakóival. Ez volt mindig a felkelések fészke. Innen indult ki Thököly, innen Rákóczi Ferenc is.

Hogy a kuruckor ugyannyira megejtette a szíveket, abban nagyon része van az irodalomnak. Íróink korán felismerték azokat az értékeket, melyeket e kor igaz vagy kitalált meséi, hősei és áruói a művészi alakítás számára jelentenek.

Különösen a kiegyezés után, légiója jelenik meg a kuruc tárgyú regényeknek és elbeszéléseknek. Dráma és líraköltészetünk is bele-belefeledkezik a kurucvilág adta édes mákonyfüstbe s e második, bizvást kurucnak nevezhető romantika különös formái, ízes hangja gyakran ott is érvényesült, ahol a tárgy maga nem is indokolta.

Táplálékát, nyelvi, formai indulását ez az irodalmi folyamat, magának a kuruc korszaknak irodalmi emlékeiből merítette. Újonnan felfedezett, bővízü, tiszta és termékenyítő forrás volt ez az egykorú költészet és sajátos nemzeti ízzel telített. Szorgos kutatás indult tehát az egykorú irodalmi emlékek iránt s egy-egy új, értékesnek bizonyuló felfedezés annyi dicsőséget hozott felkutatójának, hogy nem egy esetben a hamisítástól sem riadtak vissza a rajongók, mint ezt az újabb irodalomtörténeti kritika kimutatta.

Közelségen volna a feltevés, hogy ez a lelkesedés nem maradt meg csak az irodalom terén, hanem átszármozott a képzőművészetre is. Hogy e korszak festészeti, szobrászati emlékei, csakolyan ösztönző hatással voltak a nemzeti mult értékeinek kutatójára, mint az irodalom. Ez a feltevés azonban hamisnak bizonyulna. A kuruckorszak művészeti emlékei teljesen a feledésbe vesztek s csak a legújabb idők kutatásai vetettek reájuk némi fényt.

Ha az emlékek maguk nem is, mindenesetre azonban hatással voltak művészeinkre a hősök és az események. Elsősorban maga Rákóczi. Szükség-

képpen lesz tehát kétirányú az a vizsgálódás, amely a Fejedelem és a képzőművészet relációit igyekszik tisztázni.

Első és legfontosabb szempont az egykorú idevágó emlékek és események megvilágítása, további lépés a kései emlékezések számbavétele. Az élő Rákóczi tehát és az élő, vele egykorú művészek és Rákóczi mint történeti téma.

A generációkon keresztül közvetlenül Bécshez hasonló dunántúli főurak művészetpártolása, már a XVII. században egészen nagyvonalú volt. Elég, ha Nádasdy Ferenc műgyűjtői tevékenységére utalunk. Rákóczi családjában ilyen nagyvonalú mecénási tradíciókról nem tudunk. Ősei nem tűntek ki ezen a téren. Pénzt többnyire csak hatalmi törekvéseik érdekében áldoztak. Nem kétséges azonban az, hogy a kor izléséhez mérten és rangjuknak megfelelően rendelkeztek műtárgyakkal is, azonban ezek inkább csak anyagi értékkel is bíró ötvösművek voltak. Kép vagy szoborgyűjtésről a Rákóczi-család nem is igen tudott, kivéve a családi arcképgyűjteményt. Ezen a téren azonban beérték a helyi festők gyöngéértékű munkáival, jóllehet dicséretre méltó kivétel is előfordul akkor, mikor II. Rákóczi György magánál Rembrandtnál rendeli meg arcképét.

II. Rákóczi Ferencről négyéves korában készül az első arckép. Nem hiteles ugyan, de a legnagyobb valószínűséggel állítható ugyanis, hogy az a főúri gyermeket ábrázoló portré, mely jelenleg az Ernszt gyűjteményben foglal helyet, Rákóczit ábrázolja. Hiteles arcképe nyolcéves korából maradt reánk. Ennek eredetije az Erdődy gróf család birtokában van, de már a maga korában számos másodpéldány készült e képről. Ezek közül egy teljes az Ernszt Múzeumban, egy részleges másolat pedig az Akadémia birtokában található. Az Ernszt Múzeumbeli képnek felső jobb sarkában felirat van, mely az ábrázolt személy kilétéről pontos felvilágosítást ad. «Celsissimi Rakoczi E. P. T. P. R. H. O. et Sic. C. Filius Franciscus Aetat. Suae Ann . . . die 27 Martii 1684».

A gyermek Rákóczi életének első szakaszát mostohaatyjának, Thökölynek a táborában töltötte. Fegyverzajgás között pedig nem igen maradt idő s alkalom sem volt arra, hogy környezete, tanítói a gyermek nyiladozó figyelmét a művészet felé irányítsák. De Munkács eleste után Bécsbe majd Neuhausba kerülve, oktatása rendszeresebb lett s a jezsuiták akkori tanítási rendszerében a művészi szépség elemzése s az architektúrának alapos fejtegetése, fontos szerepet játszott. Prága óveretű városképe s az olasz út alkalmával Firenze és Róma, valószínűleg éppen ezen a réven tettek reá mélyebb benyomást s az olasz út folyamán tanúságot is tett arról, hogy művészet terén önálló véleménye, mégpedig iskolázott véleménye van. Nevezetesen ekkor vádolták meg őt azzal, hogy nem jó fia az Egyháznak, mert az oltárképeket esztétikai szempontból formált éles bírálattal illette. Az olaszországi út után Németországban is hosszabb utat tett, amelynek végén a kölni dómban megesküszik menyasszonyával.

Az esküvő Rákóczit egyszerre a külföld érdeklődésének homlokterébe állítja. Sorra készülnek róla a metszett arcképek, amelyek ugyan portrészzerű hűségre egyáltalán nem számíthatnak, mert készítőik a modellnek mégcsak a közelében sem jártak, de amelyek mégis igen érdekesek mint történeti dokumentumok. Legfontosabb köztük, egyfelől az, amely Rákóczit nyitott csarnokban, asztal előtt állva, keleties diszruhába öltözve ábrázolja, másfelől az a két lovaskép, melynek háttérében már ekkor csatajeleneteket antici-

páltak a metszők. Mindezeket a metszeteket a Történeti Arcképcsarnok gyűjteménye őrzi. 1690-ben is készült már róla egy metszett arckép. Egyik neuhausi tanára, Glasswirth Menyhért jezsuita atya, neki ajánlja «Amores Mariani» c. művét s a könyv elején szerepel Rákóczinak Müller Antal által rajzolt s Philipp Kilián által rézbe metszett barokkos keretbe foglalt arcképe. A könyv maga Linzben jelent meg Redlmayer János nyomdájában.

Ismeretlen festőtől származik az a két arckép, mely a rabságból szabadult Rákóczi ábrázolja 1703-ban. A kép eredetileg a podolini piarista kolostor számára készült, hálából azért a vendégszeretetért, melyet az atyák 1701-ben a menekülő Rákóczi és a kíséretében levő Berzeviczy iránt tanúsítottak. A fejedelem azonban még egy példányt is készíttetett e képről, melyet a nagysárosi kastélyban őrzött.

Mindkettő a fővárosba került. A podolini kép az Ernst-gyűjteményben a nagysárosi pedig a Történeti Arcképcsarnokban látható.

1708-ban kezdődik Mányoki Ádám szereplése a fejedelmi udvarban. A festővel először Rákócziné találkozik Berlinben, ahol Mányoki akkor már kedvelt arcképfestő volt s a fejedelemasszony biztatja fel a festőt, hogy összekötetést keressen férjével és kérje meghívását. Ez meg is történik és Mányoki Terebesen jelentkezik az udvarnál. Rákóczi szívesen fogadja, modellt ül neki, ekkor készül az az arckép, mely a legújabb időkig a Radvánszky-család birtokában volt, újabban azonban a királyi palota gyűjteményeinek az ékessége. Erről a portréről számos egykorú másolat készült, legérdekesebb az, amelyet Richter Dávid lengyel udvari festő készített s mely jelenleg az ugyancsak általa festett Rákócziné arcképpel együtt a Történelmi Arcképcsarnokban van.

Rákóczi nem sokáig tartja udvarában Mányokit. Felismeri a hiányokat festőjének készütségében, de mert kedveli, tanulmányútra küldi külföldre. 1711-ből származik egy metszet, melyet valószínűleg Mányoki rajzolt elő s e rajz után készült a *Histoire des revolutions* címlapja is. Fejedelem és festője már csak a száműzetésben találkozik újra Danzigban. Ekkor festi Mányoki élete legszebb művét azt a Rákóczi arcképet, amely talán minden magyar ember előtt ismert. Hosszú ideig fájó hiány maradt, hogy e kép nem hazai gyűjteményben függött, hanem ismeretlen úton a szász királyok birtokába került, akik 1918-ig a drezdai Taschenberg palotában őrizték, míg 1925-ben egy híres magyar műgyűjtő ajándékaképpen a Szépművészeti Múzeumba, igazi helyére jutott.

A száműzött Rákóczi portréiról nem tudunk. Nem is igen készült róla arckép. Elmélet a száműzetés első idejében más, nagyobb dolgok foglalkoztatták. Idejét lefoglalták a diplomáciai kísérletezések. Csak később a rodostói magányban a be nem vallott szárnyaszegettség idején jut Rákóczi ismét a művészet közelébe. Mégpedig többé nem mint modell, hanem mint alkotó. Alkotó és szemlélő.

Rodostói napirendje sok szabadidőt hagyott a fejedelemnek s magányossága, lelki elszigetelődése elviselhetetlen unalommal gyötörte volna, ha nem menekszik az írás csöndes magányos menedékébe. Ám nem csak vallozásait irogatta, de faragott és rajzolgatott is. Faragásai házikápolnájának ékesítésére szolgáltak és néhány darab fenn is maradt közülük, rajzai csataképek voltak s sajnos, egytől-egyig elvesztek. De valószínűleg elterjedhetett a híre faragómunkáinak s általában műértésének, mert ezzel magyarázható az a tény, hogy Geranimos az akkori herakliai pátriárka, akinek egyházi

fennhatósága alá tartozott akkor Rodostó, Rákóczit egy igen finom művű bizánci stílű, fából faragott triptichonnal ajándékozta meg, mely az egyház 12 főünnepét ábrázolta s melynek a hátlapján felírás tanúsítja, hogy ezt a tárgyat Geranimos pátriárka a magyar fejedelemnek ajándékozta. Ez a triptichon Rákóczi hagyatékeképpen a grosboisi kamalduli atyákhoz került, akik később elajándékozták, végül egy francia hölgy Mme. de Polastre révén a grenoblei városi könyvtár vásárolta meg s itt őrzik ma is.

Különös véletlen, hogy Rákóczi, aki rodostói remetiségében annyit foglalkozik írással s irodalmi művei között legfontosabb éppen önéletírása, soha nem veszteget szót művészi élményeinek megrögzítésére, sem pedig kívánságainak, esztétikai elveinek bármily közvetett kifejezésére. Nem veszteget szót ugyanakkor, mikor pedig maga is művészkedik a maga dilettáns módján. Úgy, hogy Rákóczinak ilyenirányú lelki igazodásáról teljesen tájékozatlanok vagyunk, sőt valószínűleg mindig is azok fogunk maradni. Ha azonban magyarázatot keresünk erre, maradék nélkül megérthetjük. Rákóczi mint már említettük, életének első szakaszát nyers, rideg, zajos és mozgalmas hadcsapatok között élte. Később Kollonits szándéka szerint pappá, szerzetessé kellett volna lennie, jezsuita nevelői tehát inkább ilyen irányban egyengették, fejlesztették lelkivilágát. Mikor ez a szándék csődöt mondott s Rákóczi visszafordul a világi élet felé, sokkal több felszívni, megemésztetni, majd leküdeni valója támad a szomjú kedélynek a világi lét földibb szféráiban, hogysem elegendő ideje maradt volna a hosszabb meditációt, odaadó elmerülést igénylő művészet számára. Kétségtelen, hogy érzéke volt pedig iránta. A műalkotások vonzották. Csak éppen reflexiókat nem fűzött hozzájuk. A benyomások pillanatnyiak voltak, nem tértek lelkében vissza. Képzettsége, hozzáértése felületes volt, de mint Mányokihoz való viszonya tanúsítja, jószándékú.

A harcok idején veszi pártfogásába a festőt s istápolja őt anyagilag és erkölcsileg egyaránt. Igaz, hogy ekkor is igyekszik a maga számára realisabb jelentőségű diplomáciai szolgálatokat is reábizni és elvégeztetni, az azonban számunkra csak másodrendű fontosságú.

Hogy pedig a száműzetésben s főként annak utolsó szakaszában, a magábamerülő elmélkedések idején, a Vallomások írása közben miért nem jutott cseppnyi figyelem, cseppnyi idő sem erre a kérdésre, következik egyrészt az előzőkből, másrészt pedig az emigráns fejedelem lelkivilágának alakulásából. A fejedelemség keresése, a grosboisi megtérés, az Istennel való kibékülés, a keresztény közösségbe való visszasóvárgás s ennek érdekében a legfantasztikusabb tervek elvont, belső síkon játszódó drámája mellett, a napi vegetatív élet elemi szükségleteiért folytatott harc, közepette minő messze távolba sikkadt a művészet jelentősége a száműzött szemében.

Visszatérve kiindulásunkhoz, felmerül még az a kérdés, hogy miként figyelt fel XIX. századi festészetünk a kuruckorra illetve magára Rákóczira. Az eredmény, melyet kapunk nem egészen kielégítő. Szokás a XIX. századot a maga historizmusa miatt legnemzetibb festészetünk korának nevezni, hogy mennyi joggal azt itt most nem vizsgálhatjuk, de tény az, hogy festőinket nem ihlette sokra a nemzeti felkelések történelmi témaköre. Nem a nevekben van a hiány. El kell ismernünk, hogy majd minden jobb nevű piktorunk oeuvrejében felmerül egy-egy kuructárgyú kép, ám aránylag kevés és nem is a legjobb minőségű művek. Át nem érzett színpadias beállítások hamis páthoz jellemzik többnyire ezeket az alkotásokat.

Thán Mór, Madarász Viktor, Benczur Gyula, Székely Bertalan azok, akiket ez a témakör leginkább figyelemreméltó művekre serkentett. Thán Mór az ónodi gyűlést festette meg. Az aránylag nagyméretű kép jelenleg az Ernszt Múzeumban van. Mozgalmas, de szárazan felfogott kompozíció. Rákóczi a Mányoki-féle arckép után másolva meglepő nyugalommal ül a körülötte zajló esemény közepette.

Madarász Rákóczit romantikus tájban, hattyúkat etetve festette. Szintén az Ernszt Múzeumban látható.

Benczur Rákóczi elfogatásának jelenetét idézi fel képén, mely a román király tulajdonában van. Benczur talán az a festő, aki ezen a kisméretű képén minden későbbi festői kvalitását megcsillogtatja. Ha beállítása színpadias is, túlságosan nem írható rovására és mindenért kárpótol koloritjának finom festőisége ecsetvezetésének könnyed fölénye, mely e képről sugárzik.

Székely Bertalan tulajdonképpen nem Rákóczit festette meg, hanem Thököly Imre búcsúját. Mégis felemlítjük, mert a magyar történelmi festészetnek egyik legfigyelemreméltóbb alkotása s hangulatánál fogva talán leginkább jellemzi azt, hogy a kurucvilág és kurucélet minő visszhangot vert.

A szobrászat még kevesebb példával szolgál mint a festészet. Rögtön meg kell jegyeznünk azonban, hogy ami kevés azonban van, az a maga nemében kiváló.

Gondoljunk Fadrusz kuruc figurájára, mely a pozsonyi Mária Terézia emléken állott s még szétroncsolt állapotában is döbbenetes hatású. (A kuruc feje ma a Nemzeti Múzeumban van). És gondoljunk Izsó Miklósnak szinte egész oeuvrejére Búsuló juhászára és mulatozó, táncoló vázlatban maradt figuráira, melyek nem kimondva és nem néven nevezve, de hangulatukban belső alkatukban azt a szellemet képviselik, mely az újabb kuruc költészetet és irodalmat létrehozta és így a maguk igaz valójában százszor inkább kuruc érzésűek, mint számos más mű, mely ezt hangos szóval hirdeti magáról.

Szerények ezek az adalékok. Nem szerepelnek közöttük világraszóló megbízások. De szerénységükben is fontosak a magyarság számára. Inter arma silent musae és akkor a magyarság fejedelmétől kezdve hadakozásban kétségbeesett heroikus küzdelemben élt évtizedeken keresztül. Idegen boldogabb népek szerencsés fiai vitték a művészet korszerű eszméit diadalra s juttattak a kuruc hősiességnek is néhány hódoló virágot, mint Rugendas és Kupeczky. Idegen boldogabb népek fejedelmei kápráztathatták a világot bőkezű műpártolással. Raffinálódhatott az ízlés, fejlődhetett a technika.

A magyar fejedelemnek éhes szájak ezreit kellett először kenyérrel ellátni, rongyos hadakat ruhába bujdatni s ezer más sürgősebb, hirtelen feladattal megbírkózni s csak azután gondolhatott a művészet felé. De amit telt tőle megtette s mert megtette rokonszenves egyénisége csak nyert és nőtt méltóságában.

Kampis Antal.

Hiszek Istenben, Mozartban és Beethovenben.

WAGNER RICHÁRD.

Még a legnagyobb boldogság és a legnagyobb szükség pillanataiban is szükségünk van a művészre.

GOETHE.

MIKES KELEMEN:

A Fejedelem halála.

Rodostó, 8. ápril. 1735.

AMITŐL tartottunk, abban már benne vagyunk. Az isten árvaságra téve bennünket, és kivevé ma közülünk a mi édes urunkat és atyánkat, három óra után reggel. Ma nagypéntek levén, mind a menyei, mind a földi atyáinknak halálokat kell siratnunk. Az isten mára halasztotta halálát urunknak azért, hogy megszentelje halálának áldozatját annak érdemével, aki ma meghalt érettünk. Amicsoda életet élt, és amicsoda halála volt, hiszem, hogy megmondották neki: «Ma velem lélsz a paradicsomban!» — — Hullassuk bőséggel könyeinket, mert a keserűségnek ködje valóságosan reánk szállott. De ne azt a jó atyánkat sirassuk, mert őtet az isten annyi szenvedési után a menyei lakadalomba vitte, ahol a gyönyörűségnek és az örömnök pohárából itatja, hanem mimagunkat sirassuk, kik nagy árvaságra jutottunk. Ki sem lehet mondani, micsoda nagy sírás és keserűség vagyon itt miközöttünk, még csak a legalábbvalón is. Itéld el, ha lehet, micsoda állapotban írom ezt a levelet. De mivel tudom, hogy örömet kívánnád tudni, mint esett szegénynek halála, mind téntával, mind könyhullatásimmal leírom, ha szinte az által megszaporítom is keserűségemet.

Úgy tetszik, hogy az utolsó leveletem az elmúlt hónapnak 25-dik napján írtam vala. Azután szegény mind nagy bágyadtságokat érzett. Igen keveset, de másként mindent a szokás szerint vitt végbe. Abban a gyengeségben is az esztergában dolgozott első áprilisig. Az nap pedig a hideg erősen jött reá, és annál inkább meggyengítette. Másnap jobbacskán volt. Virágvasárnap a gyengeség miatt nem mehetett a templomba, hanem a közel való házból hallgatta a misét. — A mise után amely pap oda vitte neki a szentelt ágat, térden állva vette el keziből, mondván, hogy talán több ágat nem fog venni. Hétfőn jobbacskán volt — kedden hasonlóképen — még a dohányt is megkívánta és dohányozott. De azt csudálta mindenünk benne, hogy ő semmit halála órájáig a háznál való rendben el nem mulatott, se meg nem engedte, hogy őérette valamit elmulassanak. Mindennap szokott órában felöltözött, ebédelt és lefeküdt. Noha alig volt el, de mégis úgy megtartotta a rendet, mint egészséges korában. Szerdán délután nagyobb gyengeségbe esett, és csak mindenkor aludt. Egynehányszor kérdeztem, hogy mint vagyon? csak azt felelte: «Én jól

vagyok, semmi fájdalmat nem érzek». Csütörtökön, igen közel levén utolsó végéhez, elnehezédék, és az urat magához vette nagy buzgósággal. Este lefekvésnek ideje levén, kétfelől a karját tartották: de maga ment a hálólházába. A szavát igen nehéz volt már megérteni. Tizenkét óra felé éjszaka mindnyájan mellette voltunk. A pap kér-dette tőle, ha akarja-e felvenni az utolsó kenetet? Intette szegény, hogy akarja. Annak vége levén, a pap szép intéseket és vigasztalásokat mondván neki, nem felelhetett reája: noha vettük észre, hogy eszén van — azt is láttuk, hogy az intéskor a szemeiből könnyhullatások folynak. Vég-tire szegény ma három óra után reggel, az istennek adván lelkét, elaluvék — mivel úgy halt meg, mint egy gyermek. Szüntelen reá néztünk: de mégis csak azon vettük észre általmene-telét, amidőn a szemei felnyiltak. Ő szegény árvaságra hagyva ben-nünket ezen az idegen földön. Itt irtóztató sívás rívás vagyon közöt-tünk. Az isten vigasztaljon meg minket.

EGY ESZTENDŐ UTÁN.

SZENTKIRÁLYI Gergely ott állt az udvaron. Mögötte a régi, öreg kuriális épület, előtte az istálló és az istállón túl a távoli hegyek körvonala. Ott állt, nézett maga elé, olykor meg-pogta a havat és elgondolkozott.

Egy esztendő nagy idő.

Tavaly ilyenkor valaki kiszólt a cselédházból: Kiss Ambrus-nak fiúgyermeké született! Az idős asszonyok összegyűltek a falu-ból, ott énekeltek a cselédházban régi-régi üdvözlő nótákat, mint ahogy az errefelé szokás volt, Nagymihálytól kezdve fel a Szepességig. Kiss Ambrus nem volt akkor itt. Csatázott Romhánynál küzdött és azután, amikor visszajött...

... Nyár volt. Visszajött szagatatott ruhával, törött karddal és kacska kézzel. Kezéről hiányzott, arról a szép, erős, férfias kézről a középső ujj! Valamikor nótázó ember volt, hetyke, kemény, ön-tudatos legény, de erre a nyárra megfakult benne minden; bánatosan nézett a gyerekekre, bánatosan az asszonyra és mindenkire. Urára is, Szentkirályi Gergely nemzetes úrra.

Azután eljött az ősz, hullani kezdtek a levelek; itt is, ott is feltűnt egy-egy ember, akinek nem volt otthona és aki a kuruc seregek megsárosodott, valamikor szép, de most már csúfos, időtől mart ruhájában járt. Eljött egy ilyen ember a cselédházba is, Kiss Ambrus régi fegyverbarátja, valamikor lovasember, most már szegény, lónélküli, fegyvernélküli, árva senki. Pihenőt kért, fekhelyet. Szívesen fogadták: pihenőt kapott és fekhelyet. Kiss Ambrussal napokhosszat ültek a tűzhelynél, belebámultak a lángokba, néha szóltak egyet-egyet és ránéztek a síró gyerekekre.

— Minek ez? Kinek kell!

És ahogy megjött a tél, a télel együtt elment a fejedelem ebből az országból. Csöndben, némán. Mindössze a régi katonák tekintgéttek dél felé, amerre elvitt, elvezetett a fejedelem útja. És a tél jöttével elment Kiss Ambrus fegyverbarátja is. Valami nehéz, belső, száraz betegség vitte el, amit ott szedett fel a romhányi síkon, azon az emlékezetes, hűvös, hideg, esőtől vert éjszakán, amikor a bozótosban feküdtek és lesték, figyelték az alkonyat közeledtét.

Szentkirályi Gergely úr ott állt a hóban, ránézett az istállóra: hol vannak a lovak? Mert azok is, mint ahogy sokan erről a birtokról, örökre elmaradtak. Elmosolyodott. Amott vannak a hegyek és a hegyeken túl, jobbra meg balra nagyon sok régi társ, akikkel nem is olyan nagy idővel ezelőtt még együtt küzdött, együtt harcolt, ivott, vitázott, lelkesedett! Megroppant alatta a hó, összerezzen; így állt tavaly ilyenkor, talán ugyanezen a napon a nyitrai barátok udvarán. Jöttek a szerzetesek egyik a másik után, legelől az a nagyszerű, csupaszív öreg úr, a labancokat megvető franciskánus prior, páter Tary Sámuel. A déli sétájukat tartották, lehajtott fővel mende-géltek körben az udvaron és egyszer csak eléje állt Tary Sámuel.

— Mit gondolsz, hogy áll a nagyságos fejedelem ügye?

Halkan, egy taktusra ropogott a hó a barátok léptei alatt és ezen az ütemes téli muzsikán át lehallatszott a nyitrai várból a tárogató.

Szentkirályi Gergely megvonta a vállát:

— Ha kitartunk . . . akkor bizonyára nem lesz semmi baj, prior! Tary Sámuel megsimogatta őszes haját és az égre nézett:

— Mi pedig imádkozunk.

Egy esztendő nem nagy idő, ha így haladnak, jönnek-mennek, futkároznak a felhők, tűnnek el meg bukkannak fel emberek. De Szentkirályi Gergely nemzeti úr, ahogy álldogált az udvaron, mégis azt érezte, hogy ez az esztendő, téltől-télíg sok mindent hozott. Kiss Ambrus jött ki a cselédházból.

— Hogy van a gyereked?

A férfi bólított és nagy szomorúság volt a szemében :

— Rossz időben született. Akkor, amikor mindnyájan, a házával együtt megbetegedtünk, nagyuram.

Gergely napja volt, lám, Novák Balázs főtisztelendő nagymihályi híveinek tegnap, toportyánnak való hideg vasárnapon azt mondta onnan a szószékről :

— Tudjátok, testvéreim, Isten akaratából van ez így ! Mert semmi, de semmi sincs e földön ok nélkül. Nincsen kenyér, nincs élelem. Nem akarja az Úr, hogy elfelejtsük a keserűséget, hogy elfelejtsük azt, akinek felesküdtünk . . . — és délnek mutatott, arra Törökország felé, ahol talán nyár volt ekkor és virágzó, zöldlevelű fák, amikor idefent, Magyarország északi részén hullott a hó. — Főleg pedig nem akarja, hogy az idegenek, a bécsi urak emberei rajtunk hízalják továbbra is magukat.

Forradalmi beszéd volt, kemény, de legalább megnyugtatta Balló Istvánt, Kiss Ambrust, Hadarics Mátét és még több javakorbeli, küzdő, tűzhelyes embert, akik a kurucsereg katonái voltak és betyárkodásra akarták bús fejüket adni.

— Hát, ha megpróbáltatás, legyen türelmünk elviselni ! — dörögte Hadarics Máté, amikor hazafelé boklásztak a hóban. — A főtisztelendő úr tudós ember, nem lotyog hiába . . . meg azután nagy híve a fejedelemnek ! Legyen türelmünk elviselni.

Topogtak a hóban fázósan és nyugtalanul ebben a hidegségben, de bevárták Balló Istvánt, akit egyszerű paraszti ember létére még Thököly idejében, esztendőkön át őriztek börtönben a labanc strázsák. Balló István pedig hosszan beszélt, virágosan, cifrán, sallangokkal díszítve fel szavait.

— Mert az úgy volt, emberek, amikortájt a mi csapatunk találkozott Heister Hanibál seregével . . .

Hadarics Máté hátralépett, el az útról és megemelte fővegét, úgyszintén a többiek is :

— Jóegészséget.

Szentkirályi Gergely úr haladt el mellettük hosszú léptekkel, kevéskét görnyedezve a vállán kuksoló időtől. Pillanatra megállt Hadarics Máté előtt.

— Hogyan vagy, Máté? — veregette meg az öreg kovács vállát, de az még feleletre sem nyitotta a száját, — hogy valahogy lennénk, csak az a baj, hogy irgalmatlanul szorít a kapca . . . — már meszszire járt.

Hencser István, az ott álldogálóak közül hátravetette süvegét és megsodorta bajúszát :

— Viszi a gond őt is.

Szentkirályi Gergely úr az iskola közelében lelassította lépteit. Elfogta a köhögés, az asztma, amely esztendőök óta gyötörte már. A ködborította magasságban varjak riadoztak és elnézte, mint szállnak, libegnek valamely tető, fakorona vagy a sudár templomtorony felé.

Froniusz Tádé iskolamester házikójából füst tört elő, a tanzsoba ablaka nyitva volt levegőzés végett és gyerekhangok zsongtak a hóbamerült, hangtalan falusi utcára.

— Menyuska, olvasd el az ünnepi strófát — hallotta a rektor hangját. — Nyilván még olvasni se tudod, nemhogy betű nélkül...

A gyerekek felnevettek és Menyus öreges, vontatott hanghordozással verselni kezdett:

Szent Gergely doktornak,
Híres tanítónknak
Az ő napján
Régi szokás szerint,
Menjünk Isten szerint
Iskolába.

— Most a második szakaszt, Menyus — szólt a rektor.

Lám, a madarak is,
Hogy szaporodjanak,
Majd előjönnek
A szép kikeletkor,
Sok szép énekszóval
Zengedezve...

Szentkirályi Gergely mozdulatlanul állt. Nem zavarta a hideg és a csizma fejéig süppedő hó hús szorítása. Boldogság szaladt a szívére, hogy Menyus, a lovas Balló István fia hiba nélkül mondta el a gergelynapi köszöntőt, a tavaszt bejelentő verssorokat. Szeretett volna az ablakhoz állni és beszólni, hogy jól van, Menyus, nagyon jól van, szépen verseltél... de mégse állt oda, megkerülte az iskolát és a tarlókon át vágott hazafelé.

Olykor az égre nézett: varjak szálldostak a rétek felett és a tavaszi énekszó seholy hangzott fel.

— Talán a fejedelelemnél másképpen van — gondolta és reményesség támadt a lelkében.

A tornác órája négyszer kongatta meg réztányérkáját négy komoly ütéssel. Délutáni idő volt.

Köd ereszkedett a falura, fehéres szürkéséggel. Szentkirályi Gergely a kancellária ablakánál állt, forró homlokát a hús üvegre támasztva. Tary Sámuel prior könyvében lapozgatott előbb, amelyet öreg barátja küldött meg neki: «Igaz szeretettel és épülésre a mi nagy fájdalunk enyhülésére»...

Mikor fogja vajjon viszontlátni őket? — nehezedett szívére

a bánat . . . Mielőtt a templomba ment volna ma, kiállt a kassai útra és bevárta a postások szekérből eszkábált szánját, amely négy keshedt lovával, csörgő szerszámával oly ünnepélyesen tud áthaladni a falun, hogy még az olyan elbúsult embernek is, mint ő, mosoly szaladt az ajka szögletébe.

Vendel kocsis olykor híreket hoz neki Eperjesről, ahol a Thurzók ősi háza mellett, egyszerű otthon falai között csendben erősödik — mint a köd, alig láthatóan növekedve, zajtalanul — az új szabadság haditerve. Ha Vendel jön és valami írást csúsztat a kezébe, akkor átmegey Novák Balázs főtisztelendő portájára, összeülnek, sugdosnak, hallgatnak és a 'lekükben valahogyan megint csak feltámad a régi bizalom. Hogy visszahívni Bercsényit, azt, aki kezdetben annyira lenézte a nemesembereket, még inkább a parasztot, de azután, — egy esztendő multával, hogy megjött Brezán várából a fejedelem, a jobbágy Esze Tamás, Papp Mihály, a kisnemes Major János kíséretében — mégis megértette a jobbágyfelszabadítást.

— Thury üzent neki — mondta Szentkirályi Gergely a főtisztelendőnek. — Üzent, hogy jöjjön vissza, próbálja meg az új felkelést, mert ha nem, kölyköket védő toportyánok szabadulnak fel, éhes nádi-farkasok, úgy lehet, a világ négy tája felé! . . .

Ma is odaállt a szán mellé. Vendel kocsis lehajolt és Szentkirályi Gergely egy levéllel többet rejthetett el a kandalló téglái közé . . . Még a templomban elolvasta, Isten ne vegye vétéknek. Azt írta benne Liszy Henrik, hogy a lengyelek szívesen fogadják az új tervet. Éppen ma, — «mikor e sorokat írom neked, testvér érkezett ide hozzánk, egy szerzetes a brezáni vár urától». Úgy jött át a hegyeken két társával lopva, bujdosva járatlan, úttalan vidéken. És azt mondta ez a szerzetes, hogy százával vannak elrejtve barlangban, górékban a lengyel földre menekült régi had emberei, végsőkéig kimerült, öklelni kész bikák! A lengyel társakkal egész sereg! Ha ezek Magyarországra jöhetnének, akkor egyesülve a nádi farkasok csapataival, mint magukat nevezték Esze szétverődött emberei, a Thurzó-ház mellett meglapuló bujdosók, akkor «nos, érted-e, Szentkirályi? Te, aki a Rákóczi-lovasok óbestere voltál, érted-e?» — írta Liszy levelének utolsó sorában.

Ott állt az ablaknál.

Alig hallhatóan szűrődött át az ablakon nagynéha a falubeli kutyák elnyujtott üvöltése. Félálomba merült, zsongító, könnyű kábulatba. Messze rónaságokat látott, hatalmas hegyoldalakat, a rónaságokon és a hegyoldalakon katonák meneteltek tízezzrel. Máriás zászlók lobogtak a magasban, dárdák magasodtak a csapatok fölött és a dobbanó talpak alól, a lovak patái alól napfénytől világítva aranyosan csillogva szállt a por. Kürtök hasogatták néha a levegőt,

dobok peregtek észtvesztően és tárogató szava hasított innen is, onnan is bele a világba . . .

. . . Szentkirályi megtántorodott.

Az országuítról szánkók csengése és lovak dobogása lett hallható. Majd a kuria előtt paták dobbantak, felsikoltott a szánok vasalt talpa, — pillanatra csönd lett.

— Az eperjesiek lennének? — révedezett Szentkirályi. — A névnapomra jöttek volna . . . és talán közöttük van a brezáni szerzetes is!

Tűzszerszámot vett a kandalló párkányáról és mécesst gyújtott.

A tornácon kardok csörrentek, lábak topogtak, sarkantyúk pengtek. Valaki rohanvást jött a kancellária felé.

— Nagyuram! . . . — nyílt meg az ajtó és az öreg Lovas Menyhárt esett be rajta, de ideje se volt a beszédre, hogy tesszen menekülni! — máris elállták az ajtót a kancellária szépségesen faragott, tölgyfa-ajtóját az érkezettek. Egy császári tiszt, két káplár, legények. Menyhártot félrelökték.

— A császár nevében — állt Szentkirályi elé a tiszt — magunkkal visszük az összeesküvőket! A szánban várja már kegyelmedet főtisztelendő barátja is.

Az udvaron ott állt Kiss Ambrus. Szentkirályi ránézett:

— Vigyázz a gyerekre, Ambrus!

A régi katona, a nagyszerű lovas, az elszomorodott, elárvult ember szemében könny volt:

— Nagyurunk hűségére nevelem! . . .

Útést kapott, megtántorodott és elvágódott a szán mellett. És ahogy a könyökére támaszkodott elkábult fejjel, fogcsikorgatva, üres volt az udvar, csak a hold világított fagyosan, nyersen a közeledő téli éjszakába . . .

Froniusz Tádé rektor a szánkák csilingelését figyelte. A kis Balló Menyhárt volt a rektorék naposa, ott kuporodott a tűznél és igazgatta a fát.

— Valaki jöhetett a nemzeti úrhoz, de már el is ment — nézett a rektor a gyerekre. — Tudod holnapra a nemzeti úr köszöntőjét?

A gyerek visszanézett a kemencétől, felegyenesedett a kuporgásból, úgy mondta:

— Tudom . . . Szent Gergely doktornak, híres tanítónknak . . .

Dékány András.

Egy híres magyar lovasszobor.

Április havának Szent György napján emlékezzünk meg a prágai Hradsin harmadik udvarán felállított lovas Szent György-szoborról, amely magyar művész testvérpárnak: a Kolozsvárról származó Márton és György szobrászoknak 1373-ból származó, tehát 560 éves alkotása. Mivel ennek a külföldön lévő magyar alkotásnak az eredetéről még mindig sok ellentétes vélemény van a külföldön is forgalomban, szükségesnek mutatkozott ennek a kérdésnek a tisztázása idegen nyelveken is annyival inkább, mert hazánk határain túlról is érkezett már ilyen irányú kívánság.

A bronzból öntött remekmű a népszerű kisázsiai szentet abban a pillanatban ábrázolja, amint lova nyergéből és kengyelére kissé felágaskodva — teljes erejével döfi jobbjában tartott zászlós lándzsáját a földön támadó négy lábú sárkány kitátott szájába. Rendkívül érdekes az 560 éves páratlan szoboralkotás viszontagságos története, amely a kezdetől egészen jelenéig Prága városához fűződik. Épsége az 1541-i nagy prágai tűzvész alkalmával veszélyben forgott. Ugyancsak ebben a században egy mozgalmas lovagi tornajáték alkalmából a talapzatára kapaszkodók súlyától kicsi híja, hogy teljesen össze nem omlott és így néminemű javításra szorult. Ennek volt aztán következménye az, hogy egyesek, akik újabban el sem akarták hinni, hogy a XIV. században már ilyen tökéletes szobrot tudtak alkotni, kitalálták, hogy a szoborsérülések helyreállítása után bizonyára újjáöntötték a lovasszobrot, tökéletesebbre a régi formájánál. Újabb kutatások azonban kiderítették, hogy a Szent György-szobor újra öntéséről már csak azért sem lehet beszélni, mert a megsérült szobor restaurátora (egy prágai puskaműves), a helyreállító munkáért mindössze 15 garast kapott. Tehát oly csekély összeget, amelyért öntőmunkát még a régi világban sem vállaltott el bárki. Igaz ugyan, hogy a restauráló munka alkalmával a régi helyéről kimozdított szoborművet díszkúttá alakították át, miközben megtoldották néhány nem odavaló szörnyfejjel is, de a szobormű eredetiségén ezek a toldások sem változtattak. 1677-ben különben is eltávolították ezeket a pótlásokat egynek a kivételével, mely ma is ott meredez a szoboralapzat elején, éreztetvén minden hozzáértő szemlélővel, hogy nem szerves része a szoboralkotásnak. Ezeknek a szörnyfejeknek az eltávolítására ugyanis azért került sor, mert a szobrot rövid időre levitték a Hradsinból a városháza elé és így díszkút jellegét is megszüntették.

Ennek a vándorlásnak egy végtelenül nevezetes következménye lett. A költöztetés alkalmával a magas talapzatáról leemelt lovas pajzsán latin felírást találtak, mely szerint «Szent Györgynek ezt a szobrát 1373-ban készítette a Clussenberchbe való Márton és György». Nagy vitára adott okot e felírás, mert későbbi írók Clussenberch helyett Clussenbach-ot is írtak. Ilyen nevű helységeket pedig sem Csehországban, sem Németországban, sem pedig az osztrák tartományokban nem találtak és most még kevésbé tudták, hogy ki lehetett ez a Márton és György? A szobormű eredetéről ugyanis már régen sem tudtak és így az még nagyobb talány lett azok előtt, akik addig

is vitatták annak cseh vagy német voltát. Abban azonban az összes vitázók megegyeztek, hogy a szobormű egy minden tekintetben páratlan alkotás. A leköltöztetés ideje táján írta meg Balbin Bohuslav cseh jezsuita és történét-író két kötetes munkáját («A cseh történelmi események fejezetei» címen), melyben hosszasan foglalkozik a «csodálatos művészi kidolgozású» szoborral, kiemelve «hogy a művész azt oly szorgalommal dolgozta ki, hogy már jobban nem lehetett; a legkisebb erek és inak és bármi, ami a lóban élő volt valaha, az ércben él». A csodálat és elismerés hangján írnak Balbintól kezdve az összes írók a Szent György-szoborról és az 1373-as évszám ismeretében most már tudni vélik, hogy azt a XIV. század nagy művészetkedvelő cseh királya, IV. Károly rendelte meg, aki német-római császár létére is Prágát választotta székhelyének és a legtöbbet tett e város felvirágoztatásáért. De hogy Márton és György szobrászok honnan erednek, miféle iskolához tartoznak, azt 1879-ig egészen határozottan senki nem tudta. Ebben az évben azonban egy szász hazánkfia (Wenrich Vilmos) bebizonyította, hogy ez a bizonyos Clussenberch helység azonos a mi erdélyi Kolozsvárunk középkori nevével. Ez a névegyezés azonban még nem lett volna elegendő bizonyíték a mellett, hogy a két szobrász valóban a magyarországi Kolozsvárra való művész volt. Kolozsvári származásukat azonban kétségtelenül be lehetett bizonyítani a két művésznek egyéb magyarországi alkotásaiból annak ellenére, hogy ezek az alkotások hazánkban a török idők megszállása miatt elpusztultak.

Márton és György szobrászok nagyarányú szobrászati tevékenységének színhelye Nagyvárad volt, mert itt állítottak fel 1370-ben három gyalogos szobrot, melyek két szent királyunkat és Szent Imre királyfit ábrázolták. 1390-ben pedig Szent László királyunknak nagyobb, lovon ülő szobrárt is kiöntötték. E nagybecsű alkotások 1660 után, mikor a török Nagyváradot elfoglalta, megsemmisültek, de létezésükről nemcsak történétíróink írnak részletesen, hanem számosan mások, kik Váradról való megemlékezéseiket írásban is megőrkítették. Így kezdve az egyszerű származású, sziléziai Simplicissimustól egészen egy Zemplén megyéből való nagyműveltségű nemes emberig, aki nagyváradai tapasztalatait latinnyelvű naplójában megőrkítvén, különösen a szobroknak szentelt nagy figyelmet. Részletesen leírván azokat, még azt is feljegyezte, hogy Szent László álló szobrának a pajszán latinnyelvű felírás is van a következő szöveggel: 1370. évben a legdicsőbb Lajos, Magyarország királyának uralkodása idejében főtisztelendő Demeter atya váradi püspök csináltatta a szentek képeit Márton és György által, a Kolozsvárról való Miklós mester fiaival (Nicolai pictoris de Colosvar). A 20 évvel később felállított lovasszobor lova alatt pedig fémtáblán ez volt olvasható: az 1390. évben május hó 20-án Zsigmond és Mária szerencsés ország-lása idején tisztelendő János váradi püspök úr, Krisztusban atyánk, készítette ezt a művet László király tiszteletére, Kolozsvári Márton és György mesterekkel (Martinum et Georgium de Colosvar).

Ha ezeken a szobrokon a Kolozsvárról származó művészek nem is írnak Clussenberch-et, mint az 1373-i prágai alkotáson, kétségtelen, hogy ugyanazon művészekkel van dolgunk, mint azokkal, akik a prágai Szent György-szobrot alkották és így bármennyire szeretnék egyesek ezt a páratlan remeket cseh vagy német munkának feltüntetni, a történelmi tények előtt kénytelen-kelletlen, de meg kell hajolniok. Egyesek ma már ezt meg is teszik, de a legtöbben szívesen elhallgatják, hogy a maga korában ezen páratlan remekmű magyarországi mesterek alkotása. Komoly művészeti munka mint

az 1905-ben Leipzig—Wienben megjelent K. Woermann-é (Geschichte der Kunst aller Zeiten und Völker) egyszerűen besorozza a cseh műemlékek közé. Anton Springer: Handbuch der Kunstgeschichte című ötkötetes munkájában szintén bizonytalanságban hagyja olvasóit a szobor eredetéről, mert ha fel is jegyzi, hogy a művészek «Klausenburg»-ból valók és a magyar király udvarában is nagy becsületnek örvendtek, a szoborművet és alkotóit abban a fejezetben említi meg, ahol Németország szobrászatát mondja el. Hatalmas művészettörténetében közli is a szobor fényképét, de megfordítva, úgy hogy a Szent balkezeiben tartja a lándzsáját és úgy szúrja le a feléje igyekvő sárkányt. Egy alapos könyvben mindenesetre sajnálatos tévedés. Sok nagyterjedelmű munka pedig meg sem említi ezt az alkotást, amely pedig éppen Springer megállapítása szerint is a maga nemében egy «páratlan alkotás». Georg Lill: Deutsche Plastik című művében ugyan megemlíti a «Klausenburgból» való két szobrászt, sőt azt is elmondja róluk, hogy 1390-ben elkészítették Nagyváradon Szent László szobrát. A Kolozsvári Testvéreket azonban a német szobrászok közé sorolja, mert hiszen munkája csak a német szobrászatot tárgyalja.

Az itt megnevezett munkák, nemkülönben Seemann, majd Oskar Schürer Prag-ja hallgatólagosan megelégszenek legalább annyival, hogy Klausenburgról semmi közelebbit nem mondanak. Olvasóikra bízzák, hogy találják ki hol van az és ha ki is találják, az olvasókra hagyják, amit ők is hisznek, hogy magyarországi származásuk ellenére is ezek a klausenburgi testvérek a német szobrászathoz tartoznak. Vannak, akik aztán egyenesen ki is mondják, hogy a Kolozsvári Testvérek német mesterek, mint a régi német Klausenburg városának a fiai és így a német művészetnek a letéteményesei. Véleményüket még azzal is megtoldják, hogy nem igazolható a magyar nemzet részéről a két mestert mint «Kolozsvár»-ról valókat megnevezni, mert kétséget kizáró bizonyítékok hiányában a magyar álláspont ebben a kérdésben nem volt bebizonyítható (v. ö. Deutsche Zeitung, Bohemia, 1929 nov. 22).

Ez a velünk szemben nyílt állásfoglalás abból indul ki, hogy a középkor folyamán Kolozsvárott bevándorló szászok is megtelepedtek és így a két művész is szász eredetű lett volna, azért nevezték meg Szent György-szobron szülővárosukat a latin felíráson németül. Ha ezt az érvelést elfogadjuk, akkor azonnal felvethetjük azt a kérdést, miért nevezték magukat a nagyváradi szobronok nem Clussenberchről, hanem «Colosvar»-ról valóknak? Mindjárt ki is jelenthetjük most ezzel kapcsolatban, hogy a nagyváradi szobrok felírása alapján nevezte el a magyar műtörténelem a két testvért Kolozsváriaknak. Hogy magyarul beszéltek-e vagy sem? Azt a magyar műtörténészek nem is próbálták eldönteni, mert sajnos, csak annyit tudhatunk meg róluk, hogy az atyjuk is művészember, festő volt. Gondoljunk csak arra, hogy a XIII. és XIV. század szobrászairól általában keveset tudunk még Németországban is. Németek lehettek a mi mestereink azért, mert szülővárosukat a prágai szobron németül írták? Ez még ugyancsak nem bizonyíték. Talán azért cselekedtek így, mert Kolozsvárt ott ezen a néven ismerték. Váradon meg azért nevezték szülővárosukat «Colosvar»-nak, mert ott meg ezen a néven emlegették.

A német műtörténészek többsége is olyan sajtószerepnek látja ezt a szoboralkotást, hogy nem is tudták besorozni a német csúcsíves szobrászat többi, merev alkotásai közé. Ló és lovas annyira életteljes, eleven alak, hogy semmiféle kapcsolatba nem hozható a német szobrászati munkákkal. A lovas

külseje, felszerelése nem mutat semmi német hasonlóra. A sárkányalak is teljesen elütő a német sárkányalaktól, mely általában inkább madárformájú és kétlábú állat, nem úgy mint itt, hol a sárkány négy lábú, pikkelyes szörnyállat. A szobortalapzaton levő sziklás talaj, növényzet és faalakok stilizálásában sem látunk semmiféle hasonlóságokat, egyezéseket német példákon. Ha vannak sajátosságok a prágai Szent György-szobron, melyek nem magyarok, akkor azok inkább olasz mint német hatásokra utalnak. Ott már inkább megvan a Szent Györgyhöz hasonló életteljesség, mozgás és önállóság (lásd pl. Giottonál és Pisano Andrásnál). Látható a szoros kapcsolat szobrászat és ötvösség között, úgy miként az erőteljesen megvan a prágai Szent Györgyön. Megtalálhatjuk egyes olasz domborműveken a Szent György talapzatához hasonló sziklás tájéket és jellegzetes növényvilágot. A Szent György-szobor alkotói ez egyezések alapján tehát inkább lehetnének az olasz szobrászattal kapcsolatban, mint a némettel. Hazánk kapcsolatai az Anjouk révén ebben az időben tényleg erőteljesek is voltak Olaszországgal és a Kolozsvári Testvérek mindenesetre kaptak innen hatásokat. De ezek éppen olyan elenyészőek voltak, mint amennyire számításba sem jöhetnek a német hatások. A Kolozsvári Testvérek, ha esetleg szász eredetűek is voltak kolozsvári származásuknál fogva, annyira a magyar talajból nőttek már ki, hogy semmiféle idegen szobrászattal, legkevésbé a némettel nem hozhatók kapcsolatba. Páratlan bronzöntési technikájukkal, mellyel egy századdal megelőzik Donatellót, lovasuknak és lóalakjuknak túlgondos cizelálásával bizonyosságai annak, hogy a már akkor elsőrendű magyar ötvösműhelyekben szerezték meg alapvető szobrászati tudásukat. Lovasuk ruházata, annak hátul két varkocsba font hajzata, melyet a nyugaton mint magyar hajviseletet ismertek és alacsony hátú (magyar típusú) nyerge mind annak bizonyosságai, hogy Márton és György mesterek Szent Györgyükhöz az ideált, a mintát a magyar királyi nemes apród alakjáról másolták. De még jobban demonstrálódik magyar mivoltuk a pompás mozgékonyaságú lovuk megmintázásában, mely aránylagos nagy fejével, tömzsi, húsos testével, széles szügyével és pompás lábazatával egy még ma is létező erdélyi lófajtának (a békásinak) a legnaturalisztikusabb megmintázása. A Kolozsvári Testvérek szoboralkotása egy minden ízében elvitathatatlan magyar alkotás, mely a történelem kifürkészhetetlen eseményei folytán idegen ország fővárosában hirdeti a magyar művészi tetterőnek magyar talajból kinőtt és azzal összeforrt nagyságát. És mint ahogy Dürer Albertet, e nagy német művészt nem hirdetjük a magunkénak és magyarnak azért, mert édesatyja mint magyar ötvös vándorolt ki hazánkából, hogy Nürnbergben megtelepedve a legnagyobb német festőt adja Németországnak, éppen úgy nem volna megokolt dolog a németiség részéről a Kolozsvári Testvéreket csak azért németeknek mondani, mert őseik talán szász földről vándoroltak be hozzánk, hogy itt aztán hazánk leghíresebb szobrászaivá váljanak. A magyar föld, a magyar környezet és az Anjou-királyaink alatt különösen fellendülő művészi szellem adta nekünk ezt az istenáldotta két szobrászt és mindenki csak természetesnek veheti, ha dicsőséges multunk emlékeit és szellemi javaink eredményeit feláldozni és átengedni nem leszünk hajlandóak, sőt szimbolumnak választva Szent Györgyöt, — küzdenünk a meg nem értéssel — a sárkánnyal — soha egy percre is meg nem szűnünk.

Néhány szó a «zenei műfordítás» kérdéseiről.

Valaha, tudjuk, költemény és dal *egy*, oszthatatlan egység volt, egymás nélkül elképzelhetetlen s az ikertestvéreket századok, évezredek hatásának sem sikerült egymástól végleg elszakítani. A mai költő már nem muzsikál, nem énekel ugyan — nagyobb részük, úgy tapasztaljuk, talán nem is különösebben hajlamos vagy fogékony a voltaképpeni zeneművészet iránt — de soraiban, szavaiban, vokálistaiban most is ott bontakozik az ének, a dallam csirája. Szinte ajkunkra tódulnak itt az északnémet költőnek, Klaus Grothnak szavai — melyek Brahmsnál kaptak *zenei* formulázást a *Wie Melodien zieht es* dalban :

«Miként, ha ének zsongna
itt bennem titkosan» . . .

míg panaszára, hogy ez a megfoghatatlan, bűvös *dallam*, mihelyt szavakba próbálja rögzíteni, mint valami illat, nyomtalanul szertefoszlik — ezt a megnyugtatást találja a költő :

«De lám, a játszi *rím*ben
mily rejtett illat él!
Ott bűvös hangszerével
egy könnyes szem beszél».

Vagyis a versforma, a rímek, ritmus és tagolódás, a vokálisok és konzonánsok művészi játéka menti meg az elvesztett, mintegy hiába üzött dallamnak a — *vázlatát* . . .

A zeneszerző dolga ezt a vázlatot kiteljesíteni, a lappangó dallamot realizálni.

Ha a szó, gondolat a képzet teste, a szónak viszont a *zenei* elem : az *ének* adja meg a dimenziót és színt, az érzéki elemet és lelki értékrangját. A szöveg, illetve gondolat, másrésztől pedig a zenei elem, a dallam között a vonatkozások lánca valóban szakadatlan. Nemcsak a modern dallamnak, hanem nagyrészt a régibb korokénak is — így pl. Bach idejében — szimbolizáló értéke és képessége van. E jelentéseit tán mindannyian érezzük, ha talán csak a tudat alatt is. A *dur* derűs, világos, aktív és férfias jellegéről, a *moll* passzív, nyomott feloldatlan szomorúságáról nem is kell beszélnem. A kromatika szorongást, vergődést, érzéki feszültséget, fájdalomrohamokat festhet. Nyugodt quart és quint-lépések epikai vagy ünnepélyes jellegűek, akcióra, akaratra emlékeztetnek. Hogy az elmélkedés és sülyedés az érzelmeknek és képzeteknek analóg irányulását festheti, fölösleges bizonyítanom. A *ritmikus elem* jelentéstana még kézenfekvőbb. Hogy gyorsulás, lassulás, rövid, kitarzott, elnyújtott hangok mind a lélek benső mozgását és tempóját tükrözik, az bizonyára mindenki előtt nyilvánvaló. Szökellő, pontozott ritmus mozgalmasságot, izgatottságot, habozást vagy éppen örömet, ujjongást tolmácsolhat. A szinkopa álmatag, csüggedt, fájó vagy boldog, passzívabb lélekhelyzetet.

Csak néhányat említettem fel a kifejezésmódok közül, a sort könnyű volna még folytatnom.

Ha tehát az énekalkotást nem *eredeti* nyelven akarjuk tolmácsolni, mindezen szimbolikus értelmek megőrzésének és kifejezésének kötelessége a fordítót terheli. Természetes, hogy ilyen *mérhetetlen* követelményeknek egy-

szerűen lehetetlen megfelelnie. Mert hiszen egy *vers* lefordítása már fogas nehézségekkel jár, különösen, ha — ami pedig jogos és döntő követelmény — az eredeti vagy ahhoz hasonló formában akarjuk tolmácsolni a költői gondolatokat. Az egészen másalakú, terjedelmű és ritmusú szavakat, a másik nemzet egészen más gondolatszövését tessék ugyanolyan ritmusba tagolni és ugyanolyan számú és elhelyezésű rimekkel összecsengetni. Már maga ez lehetetlenség — olvashatjuk ezt Kosztolányi és Babits idevágó érdekes és meggyőző írásaiban. Mennyivel súlyosbodik a feladat, ha — mint a *zenei fordításban* — a szavakat tulajdonképp nem is igen szabad «elmozgatnom» helyükről, hiszen a dallamvonal *arra* a szóra, arra a képzetre van írva, annak mintegy *metafizikai ábrázolása* — ahogy Schopenhauer és Wagner is tanítják.

Egy kisegítő mód van, mely nagyjában megmentheti a melódia festő és szimbolizáló jelentőségéről vallott főntebbi elv érvényesülését. Ha ugyanazt a fogalmat, képzetet nem tehetjük bele a megadott zenei frázisba, dallamizületbe, legalább rokon belső potenciájú mondatelemek fektetendők rájuk. Esetleg a mondatnak más része kerül oda, de *hasonló érzésszínezetű* és súlyú legyen. Azt hiszem, megengedhető dolog, hogy Brahms *A rét magánya* című dalremekének e két sorát így fordítom:

Die schön en weissen Wolken zieh'n dahin
durch's tiefe Blau — —

«A kéklő íven hófehéren száll
a fellegraj — —»

Az utóbbi négy szótagra jutott a «fellegraj» szó, miután az előző sor már világosan festette a mennyégben való lebegés éterikus képzeit. Mindez azért is lehet helyes, mert *hasonló irányban* foglalkoztatja képzeletünket.

A rét magányának egy közkézen forgó, ragyogó *virtuozitással* és *költőiséggel* megoldott fordításának — bármily mélyen meghajtjuk is előtte zászlónkat — egyik felsorával éppen az említett okok miatt nem vagyunk egészen kibékülve. «Von Grillen rings umschwirrt ohn' Unterlass» — mondja a csodálatosan hangulatos Almers-költemény egy sora. Brahms dallama a «tücsköknél» kedves, szeszélyes, pontozott ritmusokban szökdécsel, míg a szinte az örökkévalóságot érzékeltető, álomszerű monotoníát jelző «ohn' Unterlass»-nál lassú, kimért, nagy léptekkel ereszkedik sötét mélységekbe. Fájjaljuk, hogy a mesteri kezű költő — műfordító — verse kerek művészi szépsége érdekében e hangokra illesztette a «rét dalát» szöveget (mindegyre hallgatom a rét dalát), mert nekünk e szavakból hiányzik a csaknem félelmetes, szinte öseregű monotoníája, szakadatlansága a természet hangkáoszának, sőt — ami benne lappang — az idők végtelenségének.

Azt talán fölösleges is mondanom, hogy a zenei elem, a kotta a ritmust kérlelhetetlen precizitásig kielezi. Rossz jambusok, daktilusok bántóan kirínak, ahol még a lélekzetvételnek is pontosan megvan a maga egyedül lehetséges másodperchányada. További fogós probléma, ami voltaképp *első alapkérdése* volna a zenei műfordításnak: hangsúlyos ütemezés vagy időmértékes ritmus alapján kell-e készülnie a soroknak? Főntebb már megemlékeztünk róla — amiről különben bárki könnyen meggyőződhetik — hogy az időmértékes simulás kényes és szigorú parancs — hiszen a legpontosabb kottafejekben van élénk cirkalmazva — az ez ellen való vétség súlyosan megbosszulja magát.

A régiek azt is hitték — értem alatta a mult századot, Erkel kortársainak idejét — hogy az időmértékes egyezéssel el is van intézve a dolog. Ma — mondjuk ki — valósággal émelyítő visszatetszést keltenek bennünk régi operafordításoknak a magyar hangsúlyon, tagolódáson elkövetett erőszakosságai. A «vi-lágon», «i-mádlak»-szerű nyakatekert tirádákat ma nem veszi be többé nyelvérzékünk. Mindebből világos, hogy az ütemtagolódásnak a magyar hangsúly- és szólamtörvény szabályait is hűen követni kell. Más szóval: a műfordítónak ugyanakkor az *időmérték* törvényét is ki kell elégítenie s egyben a magyar *hangsúly* és értelmes *tagolódás* követelményeinek is meg kell felelnie.

Mindezekon kívül — sőt az énekesek szerint ezeken *felül* — ott van még a vokálisok megválogatásának jelentősége, az énekelhetőség kérdése; a jóhangzásnak pedig egyik fontos szempontja a kellemetlen mássalhangzótorlódások óvatos elkerülése.

Boros Rezső.

A szenvedés elmúlik, de a lelki nyoma annak, hogy valamikor szenvedtünk, nem múlik el soha.

L. BLOY.

* * *

A művészetben is úgy vagyunk, mint a billiárd-játékban: csak akkor érvényes a lökés, ha a játékosnak legalább az egyik lába a földet éri.

SZINYEI-MERSE PÁL.

* * *

Olyan nyelven beszélj, amilyen kenyéren tápláltatol.

ÁNYOS PÁL.

* * *

Nagy az olyan asszony dicsősége, akiről a férfiak, jót vagy rosszat, a legkedvesebbet beszélnek.

PERIKLES.

* * *

Ezredévről-ezredévre mindig asszonyok azok, akik meglátják a földön a föltámadást.

TORMAY CECILE.

* * *

Ha művész akarsz lenni, feledd el minden bút és gondot a művészetén kívül. Üres legyen lelked, mint a tükör, amely minden tárgyat, minden mozdulatot és színt visszatükröztet. Maga mozdulatlan és tiszta marad.

MERESKOVSZKY.

* * *

Ha az ember meg akarja szeretetelni magát, annak ez a legjobb módja: Értetni kell ahhoz, hogy kellő időben a legegyszerűbb állat bőrébe bujjunk.

MERESKOVSZKY.

Herezeg Ferenc: Ádám, hol vagy?
 Regény. (Singer és Wolfner.) — Az elbeszélő azzal kezdi, hogy külföldi útján eltörött kocsijának golyóscsapágya s így tehénfogattal vonul be Plaren városába, kijavíttatni a defektust. Unalmában elmegy a helybeli műkedvelők Iphigenie auf Tauris-előadására, melyet csak Kindel (a regény végén Kindlein) Reinhold tanító és levéltáros úrnak csevegése tesz némileg elviselhetővé. A kíváncsi és közlékeny kisvárosi megemlíti, hogy tavaly találkozott egy magyar egyetemi tanárral, G. Zoltánnal. Akadémikus kollégám, mondja az elbeszélő. Akadémikus volta megrendítő hatást tesz Kindel úrra, ki rögtön megígéri, hogy megmutatja a város nevezetességeit s az általa fölfedezett Oldericus-kódexet a kiváló külföldi tudósnak. Az elbeszélő t. i. eltagadta, hogy költő s történetírónak mondta magát, pedig hát «az ember sohase hazudjon, ha nem föltétlenül szükséges». A hangulatos kis középkori város a Liuterfred-toronyral elragadó, a tűztoronyban lévő kinzókamra és levéltár sem megvetendő, a kódex pedig, melyet Oldericus apát úr írt, nagyon érdekes, mert egyik része a magyarok rablóhadjárataról szól. Másolatát megkapja Kindel úrtól azzal a megjegyzéssel, hogy a kézirat «tudományos feldolgozásának jogát magának tartja fenn». Mikor a derék kódexfelfedező tanácsot kér a nehezebb részek értelmezésére vonatkozólag, a «történet-tudós» kínos helyzetbe kerül, de utóbb ravasz fogással mégis megemlíti, ha nem is a maga, de legalább Akadémiánk tekintélyét. Otthon G. Zoltán lefordítja számára a kódexet, melynek azonban csak bevezető,

ódonnyelvű sorait közli, mert K. úrtól csak a költői feldolgozásra kapott engedélyt. A nevezetes kéziratban foglaltakat tehát már a maga nyelvén mondja el.

Ez a pompás humorral írt s a regénnyel finom szálakkal összekötött kis bevezetés egyik legsikerültebb része a könyvnek.

A regény hőse a nagyhírű Liuterfred-család utolsó sarja, Adua, ez a szép, szilaj, energikusan férfias, de nemesszívű amazonleány, ki hadilábon áll a plareni polgárokkal. Ezek lassankint kiforgatják családi vagyonából s legnagyobb ellensége, a kapzsi és utálatos Herimán városbíró, egészen tönkre akarja tenni. Boszorkánysággal vádolja a leányt, elfogatja, a babonás és tökfajú bírósággal elítélteti, meztelenül pellengérré költeti, s meg is égettené, de védője, Oldericus apát úr, kiszabadítja. Adua nem akar kolostorba menni, míg bosszút nem áll a városon. Megszökik és fegyújtja Plaren városát, mely porig ég. Menekülése közben magyar portyázók kezébe kerül, Álmosnak, az énekszerző daliás vezérnek rabja lesz s megszereti ezt az igazi férfit, az ő «Ádámját», kire oly régóta vár. Sok kaland és megpróbáltatás után vele megy Magyarországra és a felesége lesz. — Ezt már nem az Oldericus-kódexből, hanem a plareni évkönyvek adataiból tudjuk meg, melyeket Kindel úr utóbb bocsátott az író rendelkezésére.

A regénynek két főerőssége a mese és a korrajz. Herczeg vérbeli mesélé akár csak nagy magyar atyamestere, Jókai. A mai súlyos problémákkal viaskodó, tudományosan, lélekrajzilag vagy környezetrajzilag elmélyített regényáradat közepette nem vet

meg a regényes mesét, s kedve telik annak érdekelte, fordultatos, elmésen és előkelően könnyed elbeszélésben. Bölcsen tudja, hogy nem volt s valószínűleg nem is lesz olyan kor, mely ne szeretné a jó mesét.

Korrajza, noha mindig gondos tanulmányon alapszik, nem fontoskodó, tudományosan rámutogató s a mesére ránehezedő, hanem inkább a költői intuíció könnyedségével és biztosságával, hol komolyan, hol felsőbbbséges humorral vázolt. Ebben is Jókaira emlékeztet, de nem egészen. Jókai például a kalandozó magyarok alakjait és viselt dolgait a hazafias romantika görögtüzével árasztotta volna el a bajor ellenséggel szemben. Herczeg, noha szíve tagadhatatlanul hozzájuk hűz, nem elfogultan, hanem tárgyilagos valóságérzéssel rajzolja őket harcaikban és életmódjukban s így olyan sikerült karképet ad, hogy regényének a X. század magyarjairól szóló részeit bátran felvehetnék középiskolai olvasókönyveink. — A német középkor rajza babonás, kicsinyes és ravasz polgáraival, pártoskodó, erőszakos, önző, de vitéz lovagjaival, tekintélyes és lelkesen hívő papjaival szintén jól sikerült. Korképe általában apró, sokszor szinte eldugott vagy futólag odavetett vonásokból alakul hangulatos, színes és élesvonalú egészszé.

Szinnyei Ferenc.

Voinovich-Mohácsi: Madách und die Tragödie des Menschen. Dr. Georg Vajna und Co. Budapest-Leipzig.

Az ember tragédiája külföldi sorsa szorososan összefügg a Madách-kultusz itthoni útjával. Paulay inszenázása után nem sokkal, követve a magyarországi bemutatót, egymásután jelenik meg Madách műve külföldi színpadokon is: Hamburgban, Bécsben, Prágában, Berlinben. De ezután, egészen a világháborút követő évekig, amíg nem akad újabb magyar ren-

dező, aki modernebb formában hozná színre a Tragédiát, idegen színházi emberek sem foglalkoznak vele, az elszigetelt zágrábi bemutatótól eltekintve. Az itthoni újabbszempontú színrealkalmazások után indul el útjára ismét külföldi színpadokon. Az 1926. évi pozsonyi szlováknyelvű bemutatót leszámítva, és *Az ember tragédiája* háború utáni külföldi sikere szinte mindenestől Mohácsi Jenő művészi és propagatív munkájával függ össze. Kitűnő németnyelvű fordítása és Madách drámáját ismertető cikkei olyan érdeklődést keltettek *Az ember tragédiája* iránt, melyhez hasonlóan egyetlen nagy magyar alkotásnak sem volt még része idegenben. A bécsi, prágai és müncheni rádióelőadások s elsősorban a burgtheatéri sorozatos siker igazi koronája Madách külföldi elismerésének és egyúttal Mohácsi tervszerű munkájának. Ennek a népszerűsítő munkásságnak értékes termése ez az új könyv is. A Madách-kutatás tudományos eredményeit nem gazdagítja, — hisz célja nem is ez — azonban annál nagyobb jelentősége van az idegen olvasó számára. Voinovich Géza monográfiáját (*Madách és Az ember tragédiája*) adja rövidített és átdolgozott német fordításban, kiegészítve Németh Antal könyve nyomán a Tragédia színpadi történetével.

Mohácsit itt is ugyanazok a szempontok vezették, mint *Az ember tragédiája* fordításánál és német lapokban megjelent ismertető cikkeinél. Állandóan szem előtt tartja, hogy egy magyar művet lényegesen más irányelvek szerint kell külföldnek bemutatni, mint ahogy idehaza tárgyaljuk. Mohácsi megtudta valósítani, ami minden bizonnyal a legnehezebb: a magyar író szemléletével közeledik a drámához, de ugyanakkor szem előtt tartja a külföldi érdeklődés arányait is. Voinovich könyve anyagának kiválasztásánál is ez az elv vezette. Tolnai Gábor.

Rónay György: Katolikus verses zoltárfordítások a XIX. században.

A feladat legegyszerűbb megoldása az lett volna, hogy a szerző összeszedi a században megjelent zoltárfordításokat, ismerteti lelőhelyüket, kikeresi a fordítások indítóokait. Már az is bizonyos többletet jelent, ha a különböző zoltárokat összehasonlítja és esetleg fejlődést állapít meg közöttük. Rónay György ennél is többre vállalkozik. A zoltárfordítások története számára alkalom arra, hogy a lírai költészetnek e bármilyen szép, mégis csak kevésbé jelentős szögletén keresztül, megvizsgálja a XIX. századi ízlés és stílus fejlődését. A rövid tanulmány határozott tehetséget mutat az ilyenirányú vizsgálódásokhoz. A stílus különböző árnyalatait jól figyeli meg és híven is írja le. Néha erőltetett, szókinccse sokszor Horváth János leleményéből gazdagítja magát. Ezt azonban nemcsak a szerző fiatal korával lehet magyarázni. Stiliztikai műnyelvünk Horváth János munkásságával hatalmasan meggazdagodott. Ha tanítványai tanulnak tőle, nem írhető eredetiségük rovására: mástól ezt alig tanulhatják meg. Ha a fiatal szerző a zinesz szavakat óvatosabban használja, irodalomtörténeti kutatásunk sok hasznát láthatja még munkásságának.

—n —n.

Tamás József: Prohászka Ottokár társadalomszemlélete. Magyar Fiatalok kiadása.

A cím nem egészen fedi a könyv tartalmát: egyik szempontból kevesebbet ad a könyv, a másiktól többet. Kevesebbet ad, mert Prohászka Ottokárnak nem teljes társadalomszemléletét adja, hanem csak azokat a nézeteit foglalja össze, amelyek a mai — tehát már nem is a Prohászka-korabeli — társadalomra vonatkoznak. Többször emlegeti a szerző a «Quadragesimo anno»-t, amely jóval

Prohászka halála után jelent meg, az általa vázolt társadalom a mai, háború utáni évek társadalma minden bűnével és visszásságával. Ha teljesen Prohászka korához akart volna alkalmazkodni, a háború előtti évekről kellett volna beszélnie és a «Rerum novarum»-ot emlegethette volna. A szerző azonban az aktuális eszmékből és a mostani viszonyokból indul ki és azt mutatja be, hogy még ma is, amikor a rohanó események annyi «nagyságot» tettek elavulttá, még ma is aktuális Prohászka, még ma is teljesen kielégítő feleletet találunk a minket hánytorgató kérdésekre a kapitalizmus bűneitől kezdve a nemzeti egységen keresztül a szövetkezetekig. A szerző jól ismeri Prohászkat, szívesen is idézi, lelkes előadásából látszik, hogy szereti is:

—án —án.

Számadó Ernő: Arceal borulok a földre. — «Magyar Élet» kiadása, 1934.

Az Erdélyi Józseffel, Illyés Gyulával nyilvánvalóan új irányt kereső neo-népiességnek különös és figyelemreméltó alakja Számadó Ernő. Lírájában mély ellentét oldódik fel: egyéni úton halad és költészete bizonyos tekintetben mégsem úgynevezett «egyéni» költészet. Nem egyéni ez a líra azért, mert a XX. század e virágénekese megbújik a népies köntösben, úgy megbújik, hogy amit e felvirágzott, kiteremtettézt szűr mögül énekel, az általános és ősz egyszerű emberi érzés, szemben mindazzal, amit a századeleji individualisták magukról, személyszerinti lényükről énekeltek. Ez a szembefordulás időök fordulását is jelenti.

A népiesség e reneszansza korántsem Petőfi égisze alatt jelentkezik. Messzebből jön. A XVII. századi népének reneszansza ez, de bizonyos barokkos ízzel vegyülve. A népies requisitumok Számadó Ernő verseiben külön és gonddal válasz-

tott, barokkos díszítő-elemek. Ékesítésre valók. Ilyen kifejezések: se-lyemboci szíved, lilimpataknál, gyöngytavas, violaszerelem, könny-karbunkulusok, szerelembúza, patyolatvirág, mosolygyöngy, jázminci-bere, gyöngybor, ebben az összetétel-ben barokkos díszítőmotívumok a népies szövegen, éppúgy, mint pl. Berzsenyi romantikus szófűzései klasszikus ódáiban. Az összetételek azért is újszerűek, mert távoleső fogalmakat váratlanul kapcsolnak össze.

Ez a kettőség, ez a népies barokk ad Számadó lírájának egyéni szint.

Első pillanatra feltűnik, hogy tárgykör tekintetében a költő messze jár attól a naturalista népiességtől, ami Móricz Zsigmond és tanítványai írásait jellemzi. Számadó nem a ma gondjaiban elsötétült faluról álmodik, hanem a népmesék falujáról. Nem a falut festi, hanem arról a mesebeli faluról énekel, amely ben-nünk a népmesék s a régi népelemek nyomán kialakult. Az ő faluja a mesefalu, megsegalambokkal, álmokkal szokkal. Maga vallja:

*Messze aranyerdő,
Messze ezüsterdő,
Álman rengetege
Csodabeli erdő
Kerüld maradó.*

*Aranyalmajádon,
Ezüstalmajádon
Mesejümmölc terem.*

(Erdőkerülő.)

És egy másik versében:

*Uton voltam én már
Babonacsapáson,
Égett csizmám talpán
Csillag parasztálm.*

*Mesekerésben
Ez lett hát a bérem ...*

(Szentmihály-napi nóta.)

Éppen azért, mert ilyen világosan látja és érzi célját, a stílus-választás tudatosságának is számos bizonyítékát adja:

*Be is árnyékoztál
Drága féltéslombbal ...*

(Áldás a kedvesre.)

Az ilyenféle sorokban már csak a köntös, a stílus népies, a költői gondolat egészen modern, éppúgy, mint az Aranyváros alatt című egész ciklusában.

A XVII—XVIII. század népköltési termékeinek tanulmányozása nemcsak tartalmilag ad tápot költészetének, hanem rendkívül változatos forma- és ritmuskészletével is gazdagítja a költő művészetét. Számadó Ernő ritmusérzéke rendkívül biztos, versei a formák számtalan variációjában szinte hang nélkül énekelnek. Különösen megkapó formai, szerkezeti és költői mondanivalójának belső összhangjával: «Lánc, lánc, eszterlánc».

Minden költői iránynak megvan a maga Scillái és Carybdisei, amelyekén túl vagy innen veszélyek fenyegetnek. A népköltő is ilyen veszélyes területen jár. Egyik oldalról a modorosság veszélye fenyeget, a túlsok dísz teherré válhatik, másrészt a leegyszerűsített mondanivaló és primitív érzelemvilág érdektelenségre vezethet.

Ősi magyar ritmusunkat előbb klasszikus formák, majd mindmáig nyugatos hatások szorították háttérbe, sőt gyakran az írott irodalom színvonala alá. Napjaink új magyar népiessége, amelynek most már Számadó Ernő harmadik jellegzetes képviselője, bizonyára egészséges visszahatás nyelvünk ősi muzsikájának, ritmuskincsének megmentésére. Ez a ritmuskincs gazdag, változatos és páratlan örökségünk.

M. Juhász Margit.

Két szlovenszkói verskötet.

Sebesi Ernő: Számadás. Eperjes.— Erdőházi Hugó: Életkének életéről. Komárom.

Mai témák gazdag változatában kapnak hangot Sebesi Ernő okos költészetében. Az adóív s a weekend, Chaplin és a hókaparó, apokaliptikus éj és a kisvárosi ős egyformán érdeklik s keltenek verses viszhangot benne. Sebesi Ernő számadása így válik gazdaggá és bőkezűvé. A gazdagtermésű szlovenszkói líra általa kapcsolódik a mai élet ezernyi új fogalmába, nem érzelmeskedik csak egy pillanatig s ezzel hátat fordít a szlovenszkói líra hagyományainak. A szláv bánat, amely ott folydogál most a szlovenszkói magyar kisvárosok körül, nem érintette, világvárosi maradt ez a költészet a szó földrajzi s kollektív értelmében. A költő álmodhat s álmodnia is kell, a kisváros társadalmában pipás nyugdíjasok adják a témát, így vágyódik a kisváros utolsó házainál odébb s jut az ön-maga világától is egyre távolabb. A szlovenszkói lélek itt-ott felcsillan költészetében s igen tehetséges prózájában is, de a csend óráiban is egyre elvagyódik a szubjektív énjétől, hogy európai ember módjára tudásával és szellemiségével kollektívebb gondolatokba bekapcsolódjék. A költő lelke nem mesebeli kert már, ahol az ezüstvirág leszakításakor zeng s zenél a kert, a költő is mechanizálódott s az őszi este hangulatánál jobban érdekli a viviszekció. Mindez komoly, nemesveretű sorokban hőmpölyög egyre s valami különös fanyar íz keveredik bennük.

Erdőházi Hugó fiatalabb poéta. A szerelem, amely ennek a kötetnek huszonekét versében üde színekben pompázik, a megtalált kincs boldogságát viharozza. Erdőházi verseiben régebben csak itt-ott csillogott fel a szerelem örök varázsa, a költő, aki kollek-

tív nagy emberi gondolatokkal viaskodott eddig lírájában, most megfelelkezik problémáiról, hogy versetchnikájának minden tudományával szerelmi líráját kiszolgálja. «Életke» emberi emberré tette a fiatal költőt s ez a versvégekben különösmód szerénykedő poéta most kiteljesedik s a végtelen élet értelmeképpen a szeretetet látja. A rövidke sorok alig bírják ennek a bizonyítását s különös konzervativizmus a költő részéről, hogy csak itt-ott engedi szabadjárja ezt a nagyhullámú szerelmi lírát. Ő maga állít mesterséges gátakat széles öröme elé s ezzel önkéntelenül is csökkenti mondanivalóinak teljességét és meggyőző erejét. Mindez azonban árnyékot sem vet ennek a szerelmi poézisnek a tisztaságára, inkább technikai kérdés az egész. Erdőházi Hugó lírája megszínesedett s új elemekkel telítődött új kötetében.

Marek Antal.

Bö őni György: Az igzai Ady. Páris, 1934. Édition Atelier de Paris.

«Az igazi Ady» helyett találóbbr cím lett volna: «Ady, amilyenek látom». Mert a könyv elolvasása után nagy kétségben maradunk afelől, hogy most már melyik az igazi Ady: amelyik a szerző lelkiismeretesen lajstromozott emlékezéseiből bontakozik ki, ez a szegény, meggyötört, magát kitaszítottnak érző és mégis csupa-gőg Ady, vagy az, akit a szerző a maga adataival rikoltó ellentétben képzeletében megépíti: a forradalmár Ady. Mert a kettő közt óriási szakadék tátong. Ép ez mutatja adatainak igazságát, hogy nem is próbál elhallgatni semmit, ami a saját tételével szöges ellentétben áll. Mert különben nem mondaná el a «forradalmár» Ady próbálkozásait, hogy bejusson a «hivatalos» irodalomba, amelyek vörös fonálként húzódnak végig egész költői pályáján. Nem hallgatja el közeledési kísérleteit Rákosi

Jenőhöz, akinek helyrehozhatatlan tévedése taszította Adyt a baloldal karjaiba. De Ady újra és újra megpróbálta a közeledést a jobboldal felé. Bölöni részletesen beszámol Ady sikertelen kísérletéről az Új Időknél, amellyel kapcsolatban a «Duk-duk affaire» c. hírhedt cikkében olyan hirtelenül eddigi pártolói és kenyéradó gazdái ellen fordul, hogy a kudarc után megalázva kullogjon hozzájuk vissza. Nem hallgatja el Bölöni, hogy Adynak a Székesfőváros Ferenc-József díja nem azért okozott örömet, mert az számára valóságos vagyont jelentett, hanem mert hivatalos fórum részéről jött elismerést látott benne. És nem hallgatja el, amit még Ady Lajos életrajza sem említ, hogy 1918 őszén Milotay István Új Nemzedékével próbált még utoljára kapcsolatot keresni. Bölönitől halljuk, hogy milyen büszke volt Ady feleségének «fél mágnás» familiájára s feljegyez egy jelenetet, amikor a Csúcsára kocszó Ady lelök fogatjáról egy felkapaszzkodó parasztot. Hogy a «Fel-feldobott kő» Adyjának a szociálistizmus nemzetköziségéhez mily kevés köze van, annak eldöntése nem feladatunk. Bölöni azonban olyan feltétlenül forradalmárnak látja Adyt, hogy egész költészetéből számára csak a Népszaverversék maradnak és senkit sem gyűlöl annyira, mint azt a «jobboldali közvéleményt», amely szerinte Adyt magának igyekszik kisajátítani. Az ő tárgyilagosságát mindenesetre kétségessé teszi, hogy a proletárdiktatúra szörnyűségei után dicsérő szavakat talál Kun Bélára, Kunfira és társaikra...

Nagy kár, mert politika nélkül érdekes és rokonszenves könyv lenne. Néha kissé sokat hallat nem annyira magáról, mint feleségéről (Marchisin Ottilia, író álnévén Kémeri Sándor), aki az események egyik tanuja; vele kapcsolatban, — Bölöniné Anatole France titkárnoje volt — sok min-

dent hallunk Franceról s Páris irodalmi és művészeti életéről, ami ha nem tartozik is ide, olykor érdekes. Tulontúl sok szó esik Lédáról, erről a szerencsétlen asszonyról, akinek minden titkát az Ady-irodalom a kívánt mértéken túl kitevegette már; aki annyira sóvárogta a múzsa-szerepet és nem tudott más múzsák módjára idejében és izléseken visszavonulni. Érdekes, jól megírt könyv, amely tendenciája érdekében az adatokat nem hamisítja meg, az külön szeretlenül van a végére bigygyesztve. Megható az a mélységes szeretet, amellyel Ady minden lépését kíséri és gyönyörű a képanyaga, amely megkapóan rögzíti meg Ady minden léptenyomatát a bölcsőtől a sirig, de leginkább és legszebben «a párisi Bakonyban».

Pukánszky Kádár Jolán.

Bohuniczky Szefi : Szegény ember. Regény. Budapest, Révai kiadása, 1934.

Biztos felépítésű, férfiasan erőteljes művészi alkotás. A szerző két, külön-külön is megírásra érdemes témát markol benne szerencsés kézzel együvé: a grófi könnyelműségnek kényre-kedvre kiszolgáltattott cselédemberét s az asszonyszeszély hálójában vergődő szerelmes férfit. Kevésbé becsavagyó író az egyikkel is beérte volna, Bohuniczky Szefit azonban láthatólag épp a feladat bonyolult volta, az élet sokrétűségének lehető teljes ábrázolása izgatta. A kísérlet sikerült. A bonyodalom két szála nemcsak hogy meg nem bontja a regény egységét, hanem inkább felfokozza, kiegészíti egymást s olyan összefüggésekre derít fényt, amelyek különben rejtve maradtak volna. A sajátosan magyar probléma mély emberi távlatot kap így s az örök emberi, jellegzetesen magyar színekben tárul az olvasó elé.

A regény hőse egy csupa erő és

csupa egészség szolgálégy: parádés kocsis egy grófi birtokon. Apja, nagyapja is cselédember volt, vérében a hűség kenyéradó gazdája iránt s véreben az együttérzés még uralma szeszélyeivel is. Szereti is, gyűlöli is egyszerre a grófot könnyelműségéért, kiszámíthatatlanságáért. Szabadulna tőle, mert e könnyelműség a birtokot már-már bérlőkézre, őt magát és cseléd társait pedig koldusbotra juttatja; tőri is a fejét, hogyan juthatna egy darabka földhöz, mint lehetne a maga gazdája, de ugyanakkor titkon, megmagyarázhatatlanul ragaszkodik is a régi sorhoz s felszabaduló életét olyan valakiéhez akarja kötni, aki kiszámíthatatlanságában, talányosságában tökéletes mása gazdájának. Ösztönösen érzi, hogy úri szeszély és asszony szeszély egyugyanaz a bizonytalanság és veszedelem, hogy cseberből vederbe jut, ha a józan, módos gazdaleány helyett a szegény csordás leányát veszi el, és mégis hozzá húz. Úri könnyelműség, úri nembánomság bujkál benne is, ősei százados együttélése gazdája őseivel átalakította őt is, átítatta gazdája bűneivel és érényeivel, s ha utóvégre a keserűség poharának csordultán a gróf nyaka köré hurkolódik is a keze, nem a bosszú, nem a megtorlás, nem a kettőjük természetének ellentéte volna feszíti, hanem épp ellenkezőleg, a vér és lelki alkat szerint való azonosság.

A szerző magasrendű művészettel világítja meg e bonyolult kérdés-komplexumot. Olyan pontos, találó képét nyújtja regényében a magyar nagybirtokos és cselédsége sajátos viszonyának, amilyenre kevés példa van irodalmunkban, s hozzá olyan drámai feszültségű mese keretében, mely csak külsőségekben, színei gazdagságában, nyelvezete erőteljességében tart rokonságot a naturalizmus szabadabb felfogásával, felépítésben a hármasság egység klasszikus szabá-

lyaihoz igazodik. Pár nap alatt játszódik le az egész történet, néhány kilométernyi körzetben a grófi kastélytól, minden egyes mozzanata a lélektan törvényeinek kerülhetetlen-ségével kapcsolódik a követhetőbe. Olyan a történet, mintha viharfelhők tornyosulnának nyári hőségben nap-sütött táj fölött: egyre fojtóbb a lég, egyre elviselhetlenebb a feszültség, míg végre kihat az egek haljós méhéből a villámcsapás: a gyilkosság. Egyetlen egy embert sujt le a villám, de fénye bevilágítja az egész környéket: egy szegény kocsislegény tragédiájában szinte az egész magyar föld népének tragédiáját, úrét és cselédét egyaránt.

L. Ujváry Lajos.

Gyömrei Sándor: Az utazási kedv története. Gergely R. kiadása, Budapest.

Az utazás, ami többnyire nem szellemi vonatkozásaiban él tudatunkban, Gyömrei Sándor könyvében elsősorban szellemi s szemléletében szellemtörténeti beállításba kerül. Mik az utazási kedv rugói és hogyan kapcsolódik be az utazás belső lényege az emberiség kulturális megnyilatkozásainak menetébe? A szellemtörténetnek lassan konvencionálissá váló alaptételén épül fel elgondolása, hogy a történelemben sohasem elszigetelten fejlődnek ki a jelenségek; ami megszólal művészetben, irodalomban, vagy filozófiában, ugyanaz benne él ugyanakkor a kornak minden emberi életmegnyilatkozásában. Mi sem természetesebb, hogy az utazási kedvben is. Az utazási kedv történeti változásának motívumait Gyömrei Sándor az emberiségnek a természet szemben elfoglalt állásfoglalásával hozza kapcsolatba. — Mátyás király még nem tudta, hogy a természet szép. — Idézi a művészettörténeti viták ismert szolamát. Seneca ostromozza kortársait, akik Rómától képesek a

nápolyi öböligen utazni: «Ha leküzdöd szomorúságot, minden helyet kellemesnek fogsz találni». Szokratesz is hasonló hangon beszélt Phaidroszhoz: «Bocsáss meg, én tanulni akarok, a mezők és fák nem tanítanak semmire, csak a városok és az emberek». Amilyen messze van a természettől a klasszikus ókor embere, ugyanolyan távolságban van tőle a középkoré is, mint egész művészete. A természetet csak a tizenharmadik század, a praeromantika fedezi fel. A művészetnek a természethez való közeledtével, midőn a táj a háttérből a festő főproblémájává lesz, amikor az addig utált Alpok egyszerre költői ihletővé válnak, az utasok száma is megszorodik. Már a könyv bevezetésében így vezeti le a tételét Gyömrei: «Az utasok táborának megnövekedése a XIX. század második felében csak részben tudható be a polgári vagyonok és a modern közlekedési technika kialakulásának. Az igazi nagy lökést az adja meg, hogy a klasszicizmus uralmát követő korszak embere másként látja a természetet és ennek felfedezett szépségei új, nagy tömegeket mozdítanak meg».

Gyömrei Sándor könyvének értéke korántsem ebben a hipotézisben van, mely amennyire érdekes, ugyanannyira cáfolható, hanem a kérdés modern felfogásában. Könyve kellő kritikai mérlegeléssel komoly indítás lehet minden rokontémával foglalkozó írónak és kutatónak. -i -r.

Pogor Ödön: Az enyéim. Egy tanár naplója. Budapest, Szent István-Társulat kiadása, 1934.

Gyermek kezébe szánt mű, de élvezettel s haszonnal forgathatják a felnőttek is. Ami belőle igazán a gyermeké, az a forma könnyedsége, a hang közvetlensége, a tiszta, mély humor, mely derűt, ragyogást varázsol a történet apró hősei köré s vonzó, megejtő például állítja őket

az irányításra szoruló olvasó elé; a felnőtté a lélek, a megértő, bizó, megpróbáltatások közepett sem csüggedő, odaadó papi s tanári lélek, amelyből ez a derű és ragyogás árad, s amelynek a könyv talán még művészebb tükré, mint a voltaképpeni hősköé. A naplóíró önmagát adja feljegyzéseiben, gáttalanul, őszintén, leplezetlenül, vívódásaival és töprengéseivel, eszményeivel és céljaival, csetlés-botlásaival és ösztönös ráhibázásaival, sikereivel és kudarcaival. Egy tanári pálya kezdete bontakozik így ki teljes részletességgel az olvasó előtt, a győzedelmes harc a hivatás magaslatára emelkedésért, olyan valakinek visszaemlékezéseiben, aki ezt a pályát nem elképzelte, hanem élte, s még hozzá olyan időkben, mikor e hivatás a szokottnál is nagyobb odaadást, rátermettséget és áldozatkészséget követelt: a háború és a forradalmak éveiben. Ezer aprónak látszó akadályon, pedagógiai és didaktikai csapdán, veszedelmen át ível a magasba ez a pálya, kristálytisztán, belülről mutatva a lélek- és jellemépítés sokrétű munkáját, a fokról-fokra, lépésről-lépésre haladást, de egyben kristálytisztán mutatva e munka értékét is, mert a rendkívüli idők, amelyekben átvezet, ezúttal kivételesen alkalmat szolgáltatnak az eredmény ellenőrzésére is. A tanár rendszerint sötétben dolgozik. A jóremény fűti egész életén át, mint a magvetőt. Esztendőket telnek el, míg vetése kalászba szökken, s hogy mi az érdeme az aratásban, legtöbbször meg sem tudja. Ezért kell a munkájához különösen erős hit fáradozása eredményességében, módszere, eljárása helyességében. Pogor könyve ebben a sötétségben gyújt biztató világosságot. A tanár portréját nem egyszer mintázták már meg irodalmunkban, de Pogornál közvetlenebbül, hívebben, találóbban talán még sohasem. L. Ujváry Lajos.

Setälä Emil.

(1864 febr. 27—1935 febr. 8.)

Február 9-én gyászkeretes képpel jelentek meg a finnországi finn- és svédnyelvű újságok. A kép a magyarok előtt legismertebb finn ember fényképe volt, alatta a magyarok számára legismertebb finn név: *Setälä Emil Nesztor*.

A megrendítő hír annyira váratlanul ért mindenkit, hogy első pillanatban csupán egyetlen egy gondolat volt világos: nem lehet. Nem lehet, hogy az az ember, ki tegnap délután még nemzete legelső tudósai előtt nagyvonalú kultúrterveit fejtegette, ki ragyogó érvelésével egész hallgatóságát elragadta s terveinek föltétlenül meghódította, nem lehet, hogy az az ember ma reggelre már ne legyen többé. Nem lehet, hogy az a sugárzó szellem, mely tegnap még erejének diadalmas teljességében nagyszabású munkaprogrammot mutatott be hallgatóságának, ma reggelre megszűnt legyen élni, hatni, tenni, dolgozni! De míg az érzések kétségbeesetten tiltakoztak a szörnyű lehetőség ellen, a szem gépiesen futott tovább a sorokon s a fekete betűk egykedvű kérlelhetetlenségéből lassankint hihetővé alakult a megrendítő való. Setälä professzor a gyűlés után régi svédországi barátjával s egykori tanárával, Lundell upsalai egyetemi tanárral a maga kedves, közvetlen módján elbeszélgetett, később melegen búcsúzott öreg mesterétől és az állomásra sietett, hogy haza utazzék Järvenpääbe, Helsinkitől egyórányi vonatútra levő birtokára. A vonaton szívszélhűdés érte. A szerencsétlenséget csupán a legközelebbi állomáson vette észre a jegyszedő kalauz. Az orvos akkor már csak a beállott halált állapíthatta meg. S a vonat félóra mulva vitte tovább a halott nagy embert a halott fehér éjszakában Järvenpääig. Ott hordágyra tették s otthonába szállították, dolgozószobájába, hol életének legnagyobb részét töltötte, hol műveit alkotta, melyek az ő nevének halhatatlanságot, nemzetének pedig örök dicsőséget szereztek.

Setälä Emil sokoldalú munkásságának, munkássága tudományos értékének s rendkívüli kultúrtörténeti jelentőségének fejtegetése s méltatása nem lehet e néhány sor feladata. Jellemzésül emlitem csupán, hogy e csodálatosan gazdag élet rendkívülisége mily korán megnyilatkozott: mint VI. osztályú liceumi tanuló finn mondattant írt, mely évtizedeken át volt tankönyve a középiskolásoknak s kézikönyve most is az egyetemi ifjúságnak. 1893-ban, alig 29 éves korában, a finn nyelv és irodalom tanára lett a helsinki-i egyetemen. Mint ilyen működött ott 1929-ig, s az utolsó negyven év valamennyi finn és finnugor nyelvésze az ő tanítványa volt. Tudományos működését, nem csupán hazájában méltányolták. A külföld előtt is tekintély volt Setälä neve, mely számos tudományos testület (Magyar Tudományos Akadémia, Berlińi Akadémia, Amerikai Nyelvtudományi Társaság, Amerikai Földrajzi Társaság, hogy csak néhányat említsek a sok közül) tagjainak névsorában szerepelt. A budapesti Pázmány Péter-Tudományegyetem 1933-ban választotta díszdoktorául. Az ő nevéhez fűződik a finnugor s altáji nyelvhasznált

terén tett korszakalkotó felfedezés, a fokváltakozás elmélete, mely sarkköve s alapja minden finnugor nyelvészeti kutatásnak, sőt legújabbán indogermán nyelvészeti kérdések megoldására való alkalmazását is eredménnyel kísérelték ma meg.

De Setälä nem csupán a nyelvet kutatta, hanem kereste a nyelv mögött a szellemet, a szellemben az embert s annak fejlődéstörténetét, amint az egyéni kezdeményezések s idegen kultúrbehatások révén alakult és módosult. Meggyőződése volt, hogy amily kevésse van l'art pour l'art, époly kevésse van la science pour la science, hanem mindkettő van az emberért, az ember és emberiség haladásáért és fejlődéséért. És valóban, kevés egyéniséget ismer Finnország újabbkori művelődéstörténete, ki annyi téren, annyi mélyreható és föltétlen értékű munkát végzett volna, mint ő. Nyelvtudomány, folklóre, irodalomtörténet épúgy működési tere volt, mint politika, közoktatásügy, diplomácia. És mindenütt ugyanaz a teremtő szellem, ugyanaz a mélységes igazságszeretettől és igazságkereséstől áthatott személyiség, melyet a külföld tudományos művein keresztül tanult meg tisztelni benne. A jelenlegi finn tudományos, művészeti, állami és társadalmi életnek talán egyetlen megnyilvánulása sincs, mely ettől a ragyogó szellemtől indítást, irányítást ne kapott volna. Finnország vesztésege, mint tudósok és államférfiak egyhangúlag nyilatkozzák, felmérhetetlen. A tudomány számára megiratlanul maradtak a Sampo rejtvényének (1932) folytatásaként tervezett Kalevala-tanulmányok s a fokváltakozás elméletének új szempontok szerint való rendszeres összefoglalása — hogy csak legközelebbi terveit említsem. A politikai s társadalmi élet elveszítette egyik legközpontibb szellemét, ki különböző törekvéseket az igazság szellemében kiegyenlíteni s vezetni volt hivatva. S a finn külképviselet nem veheti többé igénybe rokonszenves egyéniségét, kinek személyes kiválóságai annyi barátot szereztek nemzetének.

A tudomány egyik legcsodálatosabb szellemét, Finnország egyik legnagyobb fiát, s Magyarország egyik legjobb barátját veszítette el Setälä Emilben. Hazája után Magyarország állott hozzá legközelebb. Nemcsak tökéletesen bírta, hanem szerette is a magyar nyelvet. A Magyar Tudományos Akadémiát hálás szívvel nevezte mindig «tudományos hazájának», s a magyar rádióhallgató közönség talán emlékszik még a meleg szavakra, melyekkel 1933 májusában búcsúzott tőle: «Igaz hálával és szeretettel gondolok mindig a magyar nemzetre, s ha elmegyek is, szívemet itthagynom Magyarországnak, ennél többet nem adhatok». Akinek volt alkalma hallani, milyen meleg szeretettel emlékezett meg mindig a magyarságról, milyen csodálattal és tisztelettel élő és meghalt nagy embereiről, az tudja, mennyire nem volt e búcsúzó üres szólam. Az tudja, hogy Setälä őszinte együttérzéssel gyászolta velünk Trianont, s hogy nem csupán hivatalos minőségben, követsége idején (1927—30-ig volt Budapest és Kopenhága követe), hanem azon kívül és azon túl is, bel- és külföldiekkel való magán és társadalmi érintkezésben egyaránt soha el nem mulasztotta hathatós és messze hangzó szavát a magyar igazság érdekében fölemelni. A finnek után valóban miénk a legnagyobb veszteség. És az, amit Setälä a magyarságért érzett és tett, bizonynal méltó arra, hogy minden magyar hálás szívvel áldozzon legalább egyetlen meleg gondolatot azon nagy ember emlékének, kinél igazabb, őszintébb külföldi barátja kevés volt a magyar nemzetnek!

(Helsinki.)

Herger Magda.

II. Rákóczi Ferenc, a hadvezér.

A tudományos történetírásban a részletkérdések felkutatása és az adatok kritikai vizsgálata iránt támasztott követelmények következtében a század fordulójára és a XX. század elejére mindjobban tért hódított a specializálódásnak az a nagy aránya, amely miatt az egész történeti fejlődésről már alig-alig lehetett egységes és átfogó képet alkotni, azokban a munkákban pedig, amelyek valamely kor történetének vagy valamely kimagasló egyéniség hatásának összefoglaló megvilágítására törekedtek a kor átlagos történetírása módszerének megfelelően nem is kereshetjük azt a törekvést, amely a források mélyére hatolva a már előzőleg kialakult vélemények megdöntésére iparkodott volna. Az a nagy változás, amit a mai szemmel mindenestre fejlődésnek tekinthetünk, a kutatás és az anyaggyűjtés módszerét lényegesen átalakította és a feldolgozásba is új szempontokat hozott. Mindez világosan megállapítható például a Rákóczi személyével és korával foglalkozó történeti irodalom figyelmes áttanulmányozásánál is.

A Rákóczi-kultusz hatása alatt létrejött művek számát tekintve, az a gondolat merülhetne fel, hogy mi újat hozhat még ezen a téren a további kutatás? Pedig, hogy milyen eredményeket produkálhat az a kutató, akit nem riaszt vissza a már erről a kérdésről megjelent munkák nagy száma, látható *Markó Árpád: II. Rákóczi Ferenc, a hadvezér* c. munkájából.

Rákóczi hadvezéri képességeit, a kuruc hadsereg szervezetét, a fejedelem csapatainak hadi eseményeit hivatottabb kutató nem is vehette volna vizsgálat alá, mint a vérbeli katona: Markó Árpád, akinek az a képessége is megvan, hogy el tudja

vonatkoztatni magát a modern hadviselés körülményeitől és bele tud illeszkedni a kuruc világ katonai táborába. Az a mód, amellyel a nagyobb hadi eseményeket rekonstruálja, az olvasóban azt az érzést keltethetik, mintha szemtanú írná le harmadik személyben a dolgokat. A modern katona hadviseléséhez szükséges ismeretek; terep, felszerelés, a csapatok és egyes emberek megfelelő volta; azok a szempontok, amelyeket Markó Árpád a multban is vizsgálat tárgyává téve, eredményesen állapíthatja meg az egyes ütközetek helyét, lefolyását, s igen gyakran azt is, hogy a csata megnyerése nem is lett volna lehetséges.

Ez utóbbi tény borongós hangulatot vált ki a nemzet szemében olymagas hősi piadesztálon álló II. Rákóczi Ferenc hadviselése történetének olvasása közben, habár világosan áll előttünk, hogy mindezért a körülmények végzetes összzejátszása és nem a fejedelem felelős. Markó Árpád csak II. Rákóczi Ferenc hadviselésének történetét adja, de ha tudjuk, hogy a diplomáciai kísérletei sem jártak sikerrel, világosan áll előttünk, a fejedelem tragikuma.

Ez a tragikum jellemzi a hadvezért is. Rákóczi Ferencben voltak hadvezéri képességek, de hiányzott a katonai nevelés. Zárkozottsága s az egész lényét jellemző visszavonultság még érthetőbbé teszi, hogy az először tanulás céljából maga mellé vett s a reguláris császári csapatokkal szemben kellő eredményt elérni nem tudó tanácsadóit később sem tudta, mert kényelmetlennek érezte, eltávolítani vagy legalábbis a hadi tanácsban elcsendesíteni. Sokszor követte el az ő tanácsait, sokszor fogadta el az ő terveiket, habár világosan látta, hogy saját elgondolása a helyes és az eredmények is ezt igazolták.

«Sok szerencsétlenséget kikerül-

hettem volna, ha az alkalmatlan és tolakodó tanácsadóknak szilárdan ellentálok, de ehhez tapasztalatokkal támaszkodó vezéri biztonság kellett volna.» (Rákóczi: Emlékiratok V. 242.)

Ő maga írja emlékirataiban ezt a pár sort, amit Markó Árpád az első fejezet mottójául alkalmaz és valóban felesleges lenne minden próbálkozás, hogy Rákóczi hadvezéri képét megfelelően ismertessük.

Telve az elhivatottság tudatával, maga mellett érezve népe szeretetét, rajongását és támogatását, elképzelhetetlen a keserűség az a foka, amely a fejedelem lelkéből Magyarország határának átlépése után a következőket fakasztotta: «Ugy érzem magam e világban, mint az a csónakban ülő ember, akit a vihar elragadott s aki nagy utat tesz meg anélkül, hogy helyét változtatná.»

II. Rákóczi Ferenc halálának két-századik évfordulójára a magyar katonai történetírás ezzel a munkával méltó emléket állított a hadvezérnek, aki — mint annyi más magyar terv és jóakarató célkitűzés — az önmagában hordott tragikum miatt nem érhetett célt, de a lángoló hazaszeretet fénylő fáklyájával világítja be a következő századok útjait.

H. Pálffy Ilona.

M. Techert Margit dr.: A hellén újplatonizmus története. Budapest, 1934. Tud. Akad. 221 l.

Plotinos, a lehanyagló antik világ utolsó nagy gondolkodója újabban különösen vonzza a filozófiatörténeteseket. A rávonatkozó irodalom nagysága, a sokféle szempontok amelyek szerint rendszerét magyarázni iparkodnak, már magában véve bizonyítja ennek a rendszernek eszmegazdaságát és ihlető erejét. Nem hiába hívták ezt a tanítást új platonizmusnak! Platon és Plotinos nemcsak mint gondolkodók, hanem mint

költőlelkek is a legközelebb állnak egymáshoz, akik mindenkor művészetfilozófiájának örök forrásai maradnak. Platon, az antik világ szépségimádatának nagy klasszikusa, akinél mélyebben, igazabban még azóta sem fedte fel senki a Szép lényegét és Plotinos az antik világ utolsó nagy esztétikusa, aki a Platontól először meglátott örök Szépséget egész tanításának világító fáklyájává tette, amely tanítás századokon keresztül sem veszített hatásából.

Szerző nagy érdeme, hogy évekkel előbb megjelent szemelvényes Plotinos fordításával, most pedig a hellén újplatonizmus történetének összefoglalásával a magyar olvasónak is hozzáférhetővé tette a filozófiatörténet e nagyhatású és érdekes fejezetét. Ezt a szempontot azonban nagyon megnehezíti a szerzőnek fő célkitűzése, amely szerint Plotinos tanításának történeti előzményeiben új eredmények kimutatására törekszik. Nem tartjuk magunkat hivatottnak arra, hogy elbíráljuk mennyiben sikerült szerzőnek Reitzenstein, a neves Plotinos-kutató nyomán kimutatni Plotinos tanításában az iráni elemeket. Itt csak tisztelgetben tartathatjuk a szakember elszigeteltségét, aki becsületes meggyőződéssel és évek munkájával dolgozott azon, amit a maga részéről fontosnak és igaznak tartott. De önkénytelenül felmerül előttünk a kérdés: vajjon csupán azért, hogy Plotinosnak a lélekről szóló tanítását mindenáron *logikai* úton megmagyarázza, érdemes volt-e a tudós szerzőnek a könyv általánosabb használhatóságáról és világos áttekinthetőségéről lemondani? Nem sokkal elfogadhatóbb éppen Plotinosnál a költői magyarázat, hogy a lélek azért fény és egyúttal élet, mert — ahogy ezt a szerző maga is írja — a fény a legfinomabb legszellemibb természetű mozgás és az élet maga mozgás? Hiszen a misztikus művé-

szet képzetvilágában is mindenkor a fény volt az anyagot feloldó, a földöntúli, szóval a lélek kifejező eszköze.

Ugyanígy hiába kapjuk a logikai bizonyítékokat Plotinos racionalizmusára, hiába mutatja ki a szerző Platon és Plotinos kapcsolatában hogyha «Platon művészi tehetsége a szerelmes lelki adottságából vezethető le, akkor Plotinos, akinek semmi érzéke nem volt a külvilág szépségei iránt, nemcsak hogy nem szerelmes, hanem az aszkéták a szentek fajtájából való» — nem tudunk lemondani arról, hogy Plotinos gyönyörű gondolatainak sajátos érzelmi forráságában a platonai erosz, a szépségittas szerelmes lélek legmagasabb szárnyalását lássuk. Hogy lehetett racionalista az, aki mint Plotinos, közvetlen szemléletben, *átérzés* útján akrja megragadni a mindenség végső egységét, amely szemléletben egy fel-fokozott életérzésben túlnövünk önmagunkon? Mi ez más, mint a tárgyában teljesen felolvadó szerelmes *művészlélek* világszemlélete?

Ezek az észrevételek azonban nem érintik a könyv nagy eruditióra valló szaktudományi értékét. Bírálatusunk csak a filozófiai műveltségű és érdeklődésű közönség jámbor óhajából indult ki, hogy legalább ott, ahol nem szövegek egybevetéséről és szószert kimutatott hatásokról van szó, legalább ilyen helyeken — mint a különben igen világosan ismertetett platonizmus jellemzésében, a hellén kultúrkörben végbemenő fejlődésében — váltotta volna fel a klasszika-filológiai módszer száraz merevségét a Plotinoshoz stílszerűbb lendületesebb, melegebb, a nő átélő képességével színezett előadásmód és a kor egyetemesebb szemzőgiből való tárgyalása. — Az új-platonizmusra vonatkozó bibliografia kimerítő, pontos összeállítására zárja le a művet.

P. M.

Kozocsa Sándor: Az 1933-ik év irodalomtörténeti munkássága. Irodalomtörténeti Füzetek, 53. száma.

Kozocsa Sándornak az *Irodalomtörténeti Közlemények* hasábjain megjelenő repertóriumra már második éve önálló füzetben is nyilvánosságra kerül. Bibliográfiája egy-egy év szépirodalmi és irodalomtörténeti termését foglalja magába, a rávonatkozó kritikai irodalom jegyzékével. Kozocsa Sándor bibliográfiai feldolgozása nélkülözhetetlen segédeszköze az irodalomtörténeti kutatásnak. Mint évenkénti bibliográfiai összefoglalás azonban valóságos évi jelentés is egyúttal egy év szellemi életéről. Aki olvasni tud az adatok között, annak bőségebb anyagot nyújt erre a bibliográfia, a szellemi életnek ez a láztáblája minden megszövegezett beszámolóval. A rendezett, száraz adatscsoportok szeizmográfszerű irányvonala jelentéseket tartalmaz. A bibliográfia szinte érdekes olvasmány, ha tájékozódunk adatai között. Tegnap Arany Jánosról beszélt legtöbbet az irodalom; halálának ötvenedik évfordulója tanulmányok egész raját vonultatta fel. Egy nagy költő ismét az érdeklődés középpontjába került. Látjuk itt azt is, hogy szellemi hatóereje egy új nemzedék tudatában milyen irányban halad. Hogy milyen lapok és írói csoportok ragadták meg a jubileumi alkalom újvizsgálásának lehetőségét. Nevek tűnnek fel évről-évre, akik az előző év repertóriumában még nem szerepeltek. Kiolvassuk az új nevek és munkáik mögött a legfiatalabbak érdeklődés-körét. Máskor feltűnik, hogy tiztizenöt író és tudós foglalkozik egy és ugyanazon kérdéssel. Látjuk az adatok grafikonjából a kritikai érdeklődés szempontjait; egy szakkönyvvel kapcsolatban több ismertetésről számol be a repertórium, mint egy kitűnő novellista elbeszéléskötetéről. A bibliográfia a szellemtudományok

mennyiségтана. Az adatok mellett az ismeretlent jelképező X áll. A hármasszabály értőinek azonban az X feleletet tartalmaz.

T. G.

benedekfalvi Luby Margit: A parasztélet rendje. Népi szokások, illendő magatartás, babonák Szatmár vármegyében. Szamoshát, Tiszahát, Nyírség. (Budapest, 1935.)

Luby Margit nagy és szükséges feladatra vállalkozott, s ha a cím az első pillanatra többet is ígér a megadottnál, — hiszen csak egy tájegység négy falujának monográfiáját nyújtja — munkáját értékelnünk kell már a szempont felvetése és a szorgalmasan összegyűjtött anyag miatt is. Eddig még ugyanis a magyar néprajzi irodalom — sok más egyéb mellett — nem gondolt arra, hogy mily fontos lenne a paraszt illendőség, társadalmi konvenciók egyáltalán nem egyszerű szövevényét kibogozni. Inkább megelégedtünk egyes szokások (főképp és unos-untig: lakodalmas szokások) egyszerű leírásával s még csak örvendhettünk, ha a leíró emellett némi történeti és összehasonlító feladat megoldására vállalkozott. Luby Margit nem elégszik meg a lakodalmi szokások leírásával, bár — s ez is nyomosan bizonyítja a hagyományok kényszerítő hatását — munkájában szintén az eljegyzési, lakodalmas szokások foglalják el a főhelyet, hanem iparkodik szerves összefüggésben, apró részletekre is kiterjedően bemutatni a parasztélet rendjét, az illendőségnek kialakult szokásjogát, bonyodalmas törvényszerűségeit. E vállalkozásnak pusztá ténye is tiszteletparancsoló s elismerésre készlet.

A kritikusnak azonban kényszerű feladata, amely elől ki nem térhet, hogy először mindig mintegy megfedkezék az ilyen érdemeikről, hogy a hiányokat annál jobban láthassa. Luby

Margit könyve minden bizonnyal teljesen kielégíti azt a néprajzi kutatót, aki csupán a négy felgyűjtött község (Tunyog, Matolcs, Cseke, Nyírmegygyes) illendőségi szokásanyagának adatait szeretné tudni. Valószínű, hogy Luby Margit ezzel betölteni vélte feladatát s egyébre vállakozni sem akart. A kutató tudatos szerénysége azonban nem mentheti fel a kritikust. Annak, aki a parasztélet kötelező rendjét kívánja vizsgálni bármilyen szempontból is, nem lehet mellőznie a szociológiai szempontokat. «A falu társadalmának rétegződését, az egyes rétegek egymáshoz való viszonyát röviden, gyakran csak anekdota keretében érintem» — írja Luby M. munkájának legelején (17. l.) s ezzel a kijelentésével nem éppen kelti fel bizalmunkat, s módszerének helyességéről sem győz meg. A könyvön végigvonuló kellemes hang, egyes anekdoták megvesztegetővé és jó olvasmánnyá tehetik a könyvet, a tudományos használhatóságnak nem lesznek eszközei. A szociológiai iskolázottság hiánya meg is érződik a könyvön, pl. a szerző lépten-nyomon sajnálkozik a népi szokások pusztulása fölött, viszont nem is gondol azokra a strukturális társadalmi és lelki változásokra, amelyek ezt a pusztulást szükségképpessé teszik. Az illendőségek analízise, árnyalatainak leírása is sokkal pontosabb és igazabb lett volna, ha a szerző a leíró néprajzi szempont mellé még a szociológia és kultúrformológia ma már kikerülhetetlen szempontjait is figyelembe veszi.

Könyve azonban még e módszertani és elvi hiányossága ellenére is egyike az eddigi legjobb magyar leíró monografiáknak. Csakis ilyenyszerű leíró vizsgálódások nyomán fog kibontakozni teljes egészében a magyar falu, a magyar parasztság sajátos, számunkra sokszor érthetetlennek tetsző világa. Luby M. a részlet-

kérdések egyik legfontosabbikát, az ünnepet és a hétköznapokat egyaránt átszövő, kötelező szabályvilágot vizsgálja, de eredményei, adatai túlmutatnak a pusztá illendőségi kérdéseken. Ezek a hagyományozott, ma már rohamosan pusztuló illendőségi formulák, konvenciók, ismét népi kultúránk immanens szellemiségét leplezik le. Azt a szigorú közösségi életrendet, életstílust, amely rányomta a maga bélyegét a táncra, éneklésmódra épügy, mint a köszönésmódokra, rokonsági viszonyokra. A pusztuló parasztkultúrában éppen a szokásoknak, a társadalmi illendőségnek a területe — minthogy a legmélyebben össze kellett fonódnia a közösség életével — őriz még legtöbbet a régi formákból. A pusztuló népköltés, népművészet mellett ezek a hagyományok élnek a legmakacsabb szívósággal. Már ezért is útmutató jellegű Luby M. könyve: főlhívja figyelmünket egy bűnösen elhanyagolt, de még mindig szép eredményekkel kecsesgató területre. (Csak zárójelben jegyezzük meg, hogy nyomós okokkal hívja fel a figyelmünket a násznagyok tréfás, dramatikus vetélkedéseire: sajnos, népi théátrális szokásainak e területéről alig van adatunk, s eddig még senki sem gondolt lejegyzésükre. Remélni szeretnők, hogy ez a kivételesen érdekes kutatási terület rövidesen feldolgozásra kerülhet és a feltárt anyag majd a magyarság théátrális ösztöneinek homályos kérdését tisztázhatja).

Luby Margit könyvének adatai, anyaggyűjtése — mint látjuk — így is nagyban segítségére szolgál a magyar népi kultúra szerkezetéről, jellegéről elmélkedőknek. Soly-mossy Sándor — akinek hálás szeretettel ajánlja munkáját — méltán figyelmeztetheti mind a néprajzi kutatót, mind a magyar olvasóközönséget e lélekkel írott könyvre.

Ortutay Gyula.

A szegedi egyetem francia intézetének új kiadványai.

(*Études Français publiées par L'Institut Français de l'Université de Szeged 13—15.*)

1. **Olga Droszt: Les premiers imprimés en français de Vienne.** Szeged, 1934, 174. p. in—8°.

Droszt Olga munkája folytatása annak a rendszeres munkának, melyet a szegedi egyetem Francia Intézete már évek óta a középeurópai francia kultúra feldolgozása terén folytat. Különösen bécsi vonatkozású kiadványai hézagpótlóak. A feladat első sorban magyar feladat. A bécsi francia kultúra is, ez a látszólag inkább németeket érdeklő kérdés, magyar vonatkozásokkal van tele s a kutatás eredményei a magyar irodalomismeret szempontjából is nélkülözhetetlenek. A tizennyolcadik századbéli Bécs, mint ismeretes, szellemi életünk újjászületésének egyik jelentős megindítója és még nagyon sokáig az az ablak, melyen keresztül íróink Nyugat felé nézhettek. A különben nagyműveltségű Kazinczy alig ismer más francia könyvet, mint ami Bécsben divatos volt, Csokonai francia olvasmányainak bécsi gyökereit sem volna nehéz megtalálni az állandóan ott élő magyar írókat nem is említve. A későbbi kutatók pedig talán azt az eddig csak néhány elszórt adatra épített sejtést is igazolni fogják, hogy a francia kultúra kelet-európai útja sokáig Magyarországon keresztül vezet. Nem volna érdektelen, ha a szegedi intézet Bécs mellett a román és szerb irodalom francia vonatkozásaira is kiterjesztené érdeklődését. A kolozsvári egyetem jogutódjától, melynek tudtunkkal a következő tanévtől kezdve román irodalmi tanszéke is lesz, joggal elvárhatjuk ezt, a nálunk elhanyagolt munkakört. Droszt Olga mun-

kája különben a két első bécsi francia nyomtatványról mutatja ki, hogy legalább jórészen magyar szerzőknek köszönhetik létrejöttüket. Úgy az, amit e két ősnymtatványról (V. Károly dekretuma és Pesti Gábor Nomenclaturája) ír, mint a függelékhez csatolt bibliográfia komoly felkészültségről tesz bizonyosságot. A terjedelmes bibliográfia Oravetz Verának szintén az *Études français* sorozatában megjelent munkáját egészíti ki, sok helyen teljesen új adatokkal s így a szegedi intézet ismét nemcsak a francia philológia munkásainak ad értékes segédkönyvet, hanem nagy hasznára lehet mindazoknak, akik bécsi vonatkozású kutatásokkal foglalkoznak.

2. Catherine Barna: *Une femme de lettre du second Empire: La Comtesse Julie Apraxin, sa vie, ses oeuvres.* Szeged 1934. 206 p. in-8°.

Részben Bécshez kapcsolódik a második dolgozat is, mely egy orosz diplomata család Bécsbe, majd Magyarországra szakadt leszármazottjának kalandos, a biographie romacée kereteit kívánó életét és irodalmi munkásságát írja meg. Apraxin Julia kétnyelvű írónk közé tartozik. Munkáinak jórésztét franciául írta, az az érzésvilág azonban, melyet kifejez (a szabadságharc utáni idők forradalmi nacionalizmusa) inkább az egykorú magyar, mint francia irodalmi élethez kapcsolja, melyben különben élénk részt vesz, sőt Budán ő indítja meg az *első magyaryelvű lapot*. A nagy szorgalommal és bibliográfiai felkészültséggel írt dolgo-

zatból bennünket elsősorban azok a részek érdekelnek, melyek megmutatják, hogy mimódon tükröződik vissza a magyar és francia irodalom ennek a főúri dilettánsnak munkáiban. Elsősorban gyerekkori olvasmányai hatnak rá, a tizennyolcadik század szentimentális és heroikus regényei, stílusát, emberábrázolását ezektől tanulja. A romantikától az arisztokrácia előítéleteinek ostorozását, liberális hangját veszi át s a romantikus irodalom közhelyei nem csak regényeit, hanem életét is befolyásolják. Színpadra lép, Párisban emigráns körökkel tárgyal s huszárruhát csináltat magának. Többször fellép Molnár György budai színházában és egy másodrendű francia színpadon. Egyik regényéhez Alexandre Dumas fils írt előszót s a párisi *Société de gens de lettre* tagjai közé vette fel. Magyar irodalomra Toldy Ferenc tanította s nem nagyon valószínű, hogy lenne még egy francia író, akinek drámái Vörösmarty és Jósika hatását éreztetnék. 1917-ben halt meg, Spanyolországban, elfelejtve. Barna Katalin, mint a magyar ügy franciaországi szószólójának tulajdonít némi jelentőséget neki. Beletartozik abba a magyarbarát áramlatba, mely a francia írók egy részének érdeklődését a szabadságharc hatása alatt Magyarországra húzta. Apraxin Juliánál ez különben elsősorban családi körülményekből következik. Az értekezés szerzője alapos munkát végzett s több adatával járul hozzá a hatvanas évek magyar irodalmi életének történetéhez és színháztörténeti vonatkozásaihoz. *Baróti Dezső.*

A költő nem a logika rabszolgája, hanem az igazság papja. Mint az igazság papja, azzal az előjoggal bír, hogy a természetben gyökeredző ellenmondásokat kimondhatja és tiszta igazságossággal érvényre juttathatja.

H. ST. CHAMBERLAIN.

Színház.

A hazug.

Goldoni vígjátéka új betanulással a Nemzeti Színházban.

Több ötven événél, hogy az *Il Bugiardo* magyarul színre került, de igen gyéren szerepelt klasszikus műsorunkon. Az olasz Molière szóhoz is alig jutott francia mintája mellett, aki pedig maga sem legfőbb kegyeltje közönségünknek. Hevesi Sándor utóbb még a *Fogadósné*-val állt elő, tiszta vígjátékstílusban adatta, szépen, de — mérsékelt vonzóerővel.

A színikritikus Pünkösti Andor, akit az újszerű rendezés kérdései állandóan foglalkoztatnak, abból a feltevésből indult ki, hogy Goldoni ma a színpadon csak a rendező munkájától remélheti azt a jótékony többletet, ami meghervadt írói formanyelvét részben eltakargatja, részben pedig új ingerekkel meggazdagítja. El is érte, hogy színrealkalmazásából a Nemzeti Színház idényének eddig legmutatósbab tálalási remeke támadt. Radó Antal régi fordításából hírmondó is alig maradt, s a kiirtott szöveg helyébe annyi betoldás került prózában és versben egyaránt, amennyi már föler a társszerzőséggel. Újabb társszerzőül lépett be a vállalkozásba a forgószínpad ragyogó képeit megteremtő Upor Tibor, meg a porcellánfigurákká stilizált szereplőket pazar képezzel, selymek és bársonyok tékozlásával felöltöztető Nagyajtai Teréz. Szemünk-szánk alig győzött betelni a látnivalóval, fülünk a finom és kellemes kísérőzenével, melyet a fiatal Ránky György szerzett s melynek

ritmusára az egész kacsalábon-forgó mesebeli Velence elibénk penderült. A színészek ebben a rendezésben természetesen sokkal inkább a rendező kép- és dallamálmait voltak kénytelenek szolgálni, semmint Goldoni helyzet- és jellemrajzi leleményét, melynek ezúttal alig volt több becsülete, mint a korábbi olasz vígjátékírók nyers és vázlatos *canavacció*-inak a régibb, *commedia a soggetto*-stílusban játszó színészek szemében. Velence utcáin, hídjain, árkádjai alatt pillanatnyi apró esetlegességek egész sora játszódott le előttünk, csókok, dalok, még gyilkosságok is, s hozzá mindez a leghatározottabb bábjáték-elgondolás szerint, úgy, hogy a végén Goldoni írói szándéka, mely emberi gyengeségek lealcázását és erkölcsi számonkérését vette célba, itt valószággal visszájára fordult. Beteges hazudozója a vakmerő játékon ezúttal nem hogy rajta nem vesztett, hanem valószággal felmagasztosított. Igaz, hogy itt is hoppon maradt és a gúnyolódo hahotázás jutalmában részesült, csakhogy az új értelmezésben mindez valahogy a költészetnek, a «képzélet finom játéká»-nak tragikus elbukásával jelent egyet, a nyárspolgári józanság, a nyaktörés kockázatát vállalni gyáva filiszterség ellenében.

Végül pedig a főszereplő, a hazug, fölébe kerekedik valamennyi becsületesnek, sőt: magával a költővel, Goldonival azonosul. A velencei bájos szobor állásába vágja magát, mondván: hiszen ti is mind a hazugság szülöttei vagytok, benneteket is csak a képzélet finom játéka hozott létre!

Mondanom sem kell, hogy ez Gol-

doni szándékával homlokegyenest szembekerül s igen közel jár ahhoz, amit bizvást szellemi paprikahamisításnak nevezhetünk. Régóta vitatott kérdés, hogy a rendező a maga ötleteit mily mértékben valósíthatja meg az írótól függetlenül vagy azzal éppen ellenmondásba keveredve. Magam váltig az írott szöveg tisztelete mellett kardoskodom, abban a makacs hiedelemben, hogy *irodalmi* kritikára ez a felfogás rendületlenül kötelező.

Püskösti Andor stílus- és szándékbeli áthangszerelésével sem érthetek egyet, noha készségesen elismerem, hogy a maga elgondolását nagy tudással, izgékony képzelettel és izléses eszközökkel szolgálja fel a színpadon. S azt is, hogy a Nemzeti Színház színpada ezúttal a (jól vagy rosszul megválasztott) stílusnak ritka következetességét, hibátlan művészi egységét árasztotta.

A játék stílusa is szerencsésen talált az egész előadásra kiterjesztett «vitrin»-elképzeléshez. Uray megvesztegető beszédlendülettel és mozdulat-választékossággal állt helyt az álmarkéze Lelio felelőtlen hódításaiért. Perényi gyógyíthatatlan finomságban szenvedő Florindója a fiatal művésznek eddig talán legsikerültebb munkája. Ungvári hőscincérszerű lovagja tökéletes marionett figura. Pethes és Tapolczai alakítása is egy-egy élénk színfolt, anélkül, hogy az egészségből kelleetlenül kirína. Csak Juhász József Arlecchinójába került valami a surbankó *magyar* parasztleány ízéből. A hölgyek közül valamelyest ugyanez vonatkozik a kedves, melegkedélyű Somogyi Erzsire, akármilyen kitűnő mozzanatai voltak is játékának (például a szonett-megfejtés jelenetében), alakításának egészével némileg adósa maradt Goldoni Rosaurájának. Szörényi Éva egyenetlenségei mellett is sok jóval biztat, kivált fiúruhás jelenete sike-

rült pompásan. Perczel Zita egyénisége a vígjátéki «ős-szobaleány» hagyományaihoz nem bírt igazán beleilleszkedni. Minden apró mozdulatát kiszámította, mintegy előirányozta s a végén éppen ez vette el alakításának valódi ízét. Ide több természetes kedély, bensőséges jókedv és sokkal kevesebb páváskodás és tudatosság kívántatik.

Az utolsó szerep.

Zilahy Lajos színjátéka a Nemzeti Színházban.

Utolsó szerepül a becsvágya és hírneve teljességében tündöklő nagy drámai színész a tulajdon öregségének megjátszását választja, miután szívbjának első komoly jelentkezésekor a gyanutlan orvostanárból — a saját anyjának maszkjában, tehát egy utolsóelőtti szerepnek az életben való végzetes sikerű betöltésével — kicsalja halálos betegségének titkát. Így, halálra ítélt, sem az élet örömeinek megostromlását, sem azok önkéntes elvetését nem választja, hanem — szakítva pályájával és szerelmével — el akar jutni a testnek és léleknek olyan megbékélt, lemondó állapotába, amelyben már nincs halálfélelem, az elmúlás nem rém, hanem boldog megváltás. A külföldi szanatórium csendjében ez eleinte sikerülni is látszik, valameddig a környezet apró esetlegességeitől egyre zaklatóbban megkörnyékezett, *valódi* fiatalság a *szerepül* vállalt öregségnek fölébe nem kerekedik s jogaiért nem dörömböl. Kétségbeesetten hívja magához szerelmét, minden hűvös okosságot elvet a forró boldogságért, mely ránézve már csak egy pillanat lehet, noha olyan pillanat, melyért a testi megsemmisülés sem túlságosan nagy ár többé. S amikor végetér «utolsó szerep»-e, a visszakapott üdvösség szédületében élete is végetér.

Elgondolásában Zilahy új műve

nemes szellemű és mindvégig írói fogantatású munka. S mégis, ahogy keze alól kikerült, drámának nem igazán meggyőző, ehhez hiányzik az egésznek ellenállhatatlan sodra, benső hitelének lenyűgöző ereje. Az orvos-tanár istenkísértő félrevezetése inkább szerzői ugródeszkának hat, semmint lélekválság drámai kiindulópontjának, a szanatóriumi szerepjátszás valójában csak a novellásan elaprózott környezetrajz töredezett tükrében kerül elénk (valódi elmélyítése a regény műfajától volna várható, drámában ilyesmire szűk a tér és kurta az idő), végül pedig a nagy ütközőpontra, melyben a szerepalakítás felmondja a szolgálatot, már csak melodramái kihangzású utójáték következik, szép, megható és nagyon igazságtalannak érzett színpadi meghalással, mely szinte a *Traviata* opera zokogó hegedűt kívánná kíséretül. Mert a halálos betegség igazi drámai indítékul bajosan válik be. Még a legilletékesebb orvosi ítéletmondás sem az a csalhatatlan alap, melyre számvetésbeli tökéletes pontossággal lehetne építeni, holott a dráma szigora ennek a csalhatatlanságnak kérlelhetetlen sugallóerejéről le nem mondhat.

Talán a legfinomabb Zilahy egész költői elképzelésében az öreg orvos gyengéd szerelmi érzésének bekapcsolása, ezzel a színésznőre nézve a magaválasztotta öregségnek őszi nap-sütése ragyog fel, az átugrott évtizedekért megbékítő kárpoztást ígérő érzelmi ajándék. A két férfi itt az emberélet két szakaszának szimbolumává lesz — bár megint csak inkább az író tervében, mint a színpad zaklatott légkörében, ahol Zilahynak pontozó modor felé hajló rajzában ezek a fődolgozók is némileg törmelékké aprózódnak el, mintegy belevegyülve a szanatóriumi apró emberi és kanári-tragédiák sorába.

Technikai aránytalanságait is tárgyának eredendő drámai alkalmat-

lansága magyarázza. Az alapvetés kissé körülményesen, túlzott nekifoháskodással történik, a dráma derekán az elektromos feszültséget inkább csak a sűrű, de futólagos foszforeszkálások sejtetik meg, igazi tragikai lélekzetvélet csak a harmadik felvonás elején érezhető, a színésznő lázas és lázadó élni akarásának néhány pillanatában, mely mögött azonban már csak az ollós Párka alakja komorlik fel.

Ódry Árpád körültekintő és odaadó rendezésében a színház szép előadással tisztelte meg pályakezdésének helyére visszatért szerzőjét. Bajor Gizi egyéniségének minden vonzó erejét, képzeletének egész gazdagságát tűzbevitte a boldogtalan Klementina művészi hiteléért. Első «öreg» szerepét kapta itt, azzal súlyosbítva, hogy az öregségnek szerep-voltát is meg kellett éreztetnie. A hamu alatt nekitüzesedő parázs önemésztő izgalma éltette valamennyi jelenetét; azt a végsőt, amelyben a megtagadott fiatalság egyetlen visszanyert sugárért az örök enyészet kockázatát vállalja: pályájának legszebb emlékei közé számíthatja. Ódry orvos-professzorában az egyéni jelentékenységet, a higgadt és biztos rajz hódított, valamelyes fogyatékát csak abban éreztük alakításának, hogy a kemény fegyelem fékjét az érzelmi megnyilatkozás mozzanatában is túlságosan tiszteletben tartotta. Uray — talán, hogy az Armand-érelmesség felé ne sodródjék — kissé nagyon is pattogóra fogta a szerelmes bárót. Az epizódban Sugár Károly kisember-tragédiája kapott legerősebb művészi nyomatékot. Vaszary Piroška a karikatúrában jeleskedett — a kellenél valamelyest vaskosabb ecsetvonásokkal. Mihályfi Béla, Timár József, Pethes Sándor és Juhász József friss szanatóriumi együttesén kívül még Bartos epeköves páciensének izes jeleneteit említhetjük dicsérettel.

Reménység.

Henri Bernstein színjátéka a Vigszínházban.

Saulusból Paulus: a békeidők nagy színpadi ezermesterének háború utáni, megváltozott ábrázatát is ismerjük már, éppen a Vigszínházból. A matematikusból öreg korára filozófus lesz, — ime, a Bernstein esete — hirdetik rajongói. Rajongás nélkül is el kell ismerni, hogy a francia színműírás gazdag hagyományából a mesterségbeli virtuózítás minden fogásán kiokulva és túljutva, most már a pszichológiával is szóbaáll s van benne annyi az íróból, hogy ezen a területen is érdekelti tud, korábbi nyers és erőszakos eszközei nélkül.

A szerelmi témák hanyatlását megérezve, a család élete felé fordul, ez az új darabja egészen egy francia polgárcsalád érzelmi és felfogásbeli ütközöire világít rá, azzal az érezhető törekvéssel, hogy egy kiválasztott esetben «korunk lelkét» is megéreztesse. Nem fűti a nagy költőnek az a fájdalmas igazságfürkészése, mely Hauptmannal a *Naplemente előtt*-ben a polgári tragédia magasába emelkedett fel. Bernstein a zsarnoki szépségű és életszomjú anyának két házasságból származó, tökéletesen elütő egyéniségű leánygyermekeiben a mai fiatalság útjait vizsgálja s egész lelkével a nyílt, becsületes érzésű fiatalság mellé áll, melyben a jövő reménységét látja. A fiatalok sorsán át tükrözteti a nem egymásnak teremtett szülőknek, a feleségének hiún csillogó légkörében kallódó jóembernek, meg a légváráiért vak gyűlölködéssel harcoló asszonynak mártíromságát, melyhez hasonlót a mai nyitottabb szemű fiatalság immár nem hajlandó vállalni. Az utolsó felvonásig egyre fokozódón dül a harc, az egymáshoz szítók hovatovább két hadviselő pártra szakadnak, a zsarnokiak élezik

ki a helyzeteket, melyekben — és ezt finoman érzékelteti a szerző — mégis a gyengék és elnyomottak maradnak felül. A küzdelem odáig fejlődik, hogy sorsokat, életet kívánhatna áldozatul, de a végén Bernstein mindent elsimít — a végső két felvonás szünetében. A «megbékítő idő»-vel orvosoltatja a sebeket, mintahogy a filmdrámák hozzák meg az enyhülést egy mozifelirat közbeiktatásával: «... és néhány év múlva...»

Harsányi Zsolt jó fordításában szívesen láttuk az újdonságot, mely többek közt színészilag is sok érdekes és elmélyedést kívánó feladatot kínál. Ezeket a Vigszínház együttese fényesen ki is aknáztta. Somlay apaszerepe e nagytehetségű művész végre hozzá méltó helyre emelte. Fél-szeg külsőben a lélek előkelőségét ragyogtatta, eszközökhöz is alig folyamodva, tökéletes átéléssel, hatalmas teremtőerővel. Tökés Annára viszont az önmagát ünneplő és féltő szépség sötétén kavargó indulatainak rajza hárult. Tragikai magaslaton járt, újra ráeszméltetve tehetségének páratlan vívőerejére, melyet a színházvezetői bölcsesség hosszú éveken át paragon hagyott. Ilyen igazi drámai színészről nem mindig terem, drámatlan korunkban szinte fényűzésnek számít, noha talán arról is szó lehetne, hogy kedvéért érdemes volna némi körültekintéssel gondoskodni valódi drámai alkalmáról, ha az újdonságválasztékban ilyesmi kevésbé akad, talán a régibb drámai termésben. Ágai Irén alakítása az önértetes hamupipóke szerepében nagy és örvendetes meglepetés. Hosszabb vesztelés után mintha rátalált volna a maga igazi hangjára, mellyel első jelentkezéskor olyan megokolt várakozást ébresztett. Kevésbé volt helyén Muráti Lili. Vele szívesen játszatnak «mai» bakfisokat, pedig ez a hangnem majdnem mindig túlhan-

gosságra és kevesetmondó külsőségek felé csábítja. Döntő jelentőségű szerephez jutott a fiatal Somló István, ki tavaly *Az orvos*-ban került az első vonalba. Őszinte, keresetlen, rokonszenves tehetség, csak a testalkata kerül néha ellenmondásba szerepének alaptermészetével. Jávor és Bárdi csak átfutó szereplő, de mindkettő hibátlanul illeszkedik bele az együttesbe, melyet Tarnay Ernő derekas rendezése fog össze pompásan.

A beesület nem szégyen.

Királyhegyi Pál komédiája a Belvárosi Színházban.

Ez a szerző nem jött haza büntetlenül Amerikából. Eltanulta az ott annyira kelendő burleszkek hangnemét s most ebben kanyarított egy ganster-paródiát, mely a nagypénzű tökfilkók, meg az ingatag erkölcsi alapon álló alvilágiak társadamát hozza össze, reális akadályokat nem ismerve, de céljához érkeve minden igazi mondanivaló nélkül. Abban leli

kedvét, hogy a közhelyeket kiforgassa s ebből csiholjon ki minden «új»-at, nem is gyanítva, hogy legkevésbé maga ez a módszer új. Rendes körülmények közt a kutya harapja meg az embert, — itt a betörés előtt az egyik szereplő azzal biztatja társait, hogy ő majd megharapja a kutyát. Ez bizony szokatlan valami s nyilván mulatságos is annak, aki az ilyesmiben kedvét leli.

A Belvárosi Színház hagyományai valamivel különb színvonalra köteleznek. Derék együttese is jobbra hivatott. A főbb alakok egytől-egyig kétes elmésségek szócsöveivé fokoztatnak itt le. Egyetlen epizódalak nő meg valóban figyelemreméltóvá: a Páger részeg fiatalembere. Részeget alakítani hálás dolog, de veszedelmes is (Jászai Mari még színészi feladattól is kétségbevonta). Páger három felvonáson át győzi új meg új ötlettel, anélkül, hogy izléstelenül vagy gépiessé válnék. Ez azonban egyéni szeretetreméltóságán fordul meg, nem a szerző leleményén.

Rédey Tivadar.

Zene.

Kodály Zoltán új kórusai.

(A kecskeméti városi dalárda hangversenye.)

Különösen szemünkbe ötlük a szó, a toll gyenge ereje, midőn lelki tartalomban, szellemi súlyban jelentős alkotásokkal állunk szemben. Talán még leginkább abban a fájó és mégis boldogító érzésben tudnánk kifejezni a reánk gyakorolt hatásukat, ami valami elérhetetlen után való sóvárgáshoz hasonlítható. Az örök Szépség, ez az elérhetetlen, akinek kiválasztottjai útján mégis csak megcsillan előttünk a fénye; csalhatatlanul érezzük a lélek, a szellem dia-

dalát minden tagadáson, minden emberi vergődésen keresztül.

Kodály zenéjében ez a fény a legszemélyesebb, legfájóbb élmények csodálatos leszűrtségében és tisztultságában jut érvényre. Emberi ez a zene, amelynek minden taktusát a korához és fajához végzetszerűen kötött ember vérével írták, de amellet kristálytiszta, világos formájában Palestrina, Bach, a nagy hívő korok nyelvezete támad új életre: modern lélekalkat klasszikus megnyilvánulása, amihez nem lehet hozzáadni, amiből nem lehet elvenni semmit.

A «Jézus és a kufárok» c. vegyes-

kar az új testamentumból meríti szövegét (János I. 13.). A nemesen egyszerű, minden felesleges sallangtól mentes szöveg kifejező erejét a négy énekszólam olyan plasztikussá teszi, hogy szinte víziószerűen varázsolja elének a templomi jelenetet, a terpszekedő pénzváltókkal, a kalmárokkal, Krisztus fenséges alakját, a kötélből font ostonnal a kezében. A fugaforma folytonosan növekedő forgatagában hatalmas méretekben bontakozik ki a krisztusi igazságtétel ereje. A hőmpolygó szólamárادات egyetlen keserűség tengerévé dagadnak, hogy egyesült erővel egyetlen szóban találkozzanak, hogy ebben az egyetlen szóban minden igaz felháborodása törjön fel az Égre: «Rablók, Rablók». Előbb az isteni ostoncsapás drámai erejével, majd mindig halkabban, mindig távolabbról halljuk a szót, azután elcsendesül minden: Krisztus, az ember az igazságért vívott küzdelme után ott marad egyedül, elhagyatva s remegő ajkai már csak önmaga elé suttogják felháborodását: «Rablók, Rablók.» — «Hallván ezt a főpapok és írástudók, el akarák őt veszteni, mert félnek vala tőle.» Félve, halkan indulnak a szólamok, ott remeg bennük a nép félt szeretete Mestere iránt, mert el kell vesznie annak, aki útjában áll a hatalmasoknak. De a befejezés felfelé törő fenséges akkordjai már Krisztus győzelmét hirdetik a lelkek felett, amelyen földi hatalom nem foghat ki soha: «*A sokaság rajta csüng vala, úgy hallgaták Őt.*»

Ady Endre «Akik mindig elkésnek» c. költeményének megzenésítése a másik kórus. Csak most éreztük ki, hogy mennyire zenére született ennek a pár gyönyörű sornak sötéten borongó hangulata, mennyire két, hazájáért, nemzetéért, fajtájáért síró, konzseniális lélek találkozott ebben az alkotásban. Halk, szomorú magyar melosz hangzik fel a szop-

ránban: «Mi mindig, mindenről elkésünk, Mi biztosan messziről jövünk, Fáradt, szomorú a lépésünk» — míg a többi szólam hosszan kitartott hangjai csak még jobban erősítik a hangnemet fáradt, vontatott jellegét. Még egy utolsó erőfeszítés, nyugtalan motívumok egymást kergetése széles crescendóvá nő, aminek legmagasabb fokán utoljára «vörösen» lobban fel a lélek önmagát elégető lángja. — Ezután már csak a fájdalmas beletörődés hangja jut szóhoz: «Késő álunk, késő révünk, nyugalmunk» — s még egy sóvárgó kiterjeszkedés az élet felé — «késő ölelésünk». «Késő, késő», visszhangozzák a többi szólamok, lehanyagló szekundlépésük olyan, mint egy csüggedten leejtett kéz gesztusa, amelyből kihullottak a küzdés fegyverei.

Az «Öregek» c. vegyeskar szövegét a nagytehetségű fiatal Weöröss Sándor írta. A versnek az őszi elmúlás idejét idéző hangulata bőven nyújt alkalmat a kodályi zene sajátosan egyéni nemes melankóliájának érvényesülésére. Csodálatos itt is az a klasszikus egyszerűség és tisztaság, amiben a legmélyebb emberi érzések kifejezésre jutnak. A zeneköltő ereje egyetemes magaslatoakra emeli a költemény szavait: «Életkatlanban régi étek, Életszekéren régi szalma, Életgyertyán lefolyt viasz, téged megettek, téged leszórtak, te már elégtél! Elégtél!» Ugyanazon a hangon megragadó folyton ismétlődő ritmusban a közös emberi végzet szava megrázóan hangzik felénk: nincs menekvés, a sors kéréllhetetlenül mutatja az utat a vég, az elmúlás felé. Utolérhetetlen művészzel tudja Kodály ezt a szót: «Elégtél» érzékelteni és egyben az elmúlás szimbólumává emelni. A fortissimóig emelkedő szoprán-szólam lassú kihangzásához a sötétebb hangszínek tömör akkordokban lobbantják ki még egyszer a végzetes szót, hogy utána fá-

radtan csúszsanak le a legmélyebb regiszterbe, a teljes megsemmisülésbe: «mehetsz aludni». Ilyen egyszerű eszközökkel ilyen mélységeket csak a nagyok tudnak kifejezni. — Utána fájó panasszal éneklő a soprán szólam: «És néha, ha agg kezük játszik egy szöke gyermekfejen, de fáj, de fáj, de fáj, hogy e kézre, e dolgos kézre, e jóságos kézre senkinek sincsen szüksége többé.» Az utóbbi szavaknál már mind a négy szólam egy szóban, egy érzésben tömörülve zokogja ki a lélek nagy keserűségét. A zene odatapad a szavakhoz, tiszta zeneivé alakítja a jelentésüket, mert maga lesz az indulat, az érzelmek leg-tökéletesebb kifejezője.

Az egész mű csúcspontja a fenség magaslatán járó «Piu lento». A gmoll sötét harmóniájában az akkordikus tömörség mindig jobban duzzadó súlyával hangzik fel: «Hetven nehéz év a békó karjukon, hetven év bűne, baja, bánata.» Az ember roskadozik már ennyi súly alatt, míg végre minden vergődése elcsitul a halál jóságos, rettenetes, ellentmondást nem tűrő kezének érintésére. Kodály zenéjének misztikus szólamaiban ez az érintés szelíd, lágy, nehéz bilincsetek oldó és mindent kiengesztelő. A borongós harmóniákból hirtelen felsugárzik a h-dúr akkord minden disszonanciát feloldó, transcendens tisztasága; vigasztaló fény az elmúlás sötétségében.

A «Székely keserves» ősi székely népdal vegyeskari feldolgozása. Kodály páratlan kórusművészete egy kis remekművet csinált az egyszerű dallamból. A négy szólamnak mind a rajz, mind a szín, a festőiség szempontjából való teljes kiaknázása gyönyörű feladat elé állítja az énekkart.

Ez is, mint Kodály minden műve, hogy mennyire nem lényeges, hogy ezek az alkotások saját vagy népdal-témákra épülnek. Tematikájuk, ritmikájuk, harmoniájuk annyira át van itatva a népzene-től, hogy a kettőt nem is lehet elválasztani egymástól. Egy-egy melódikus fordulatban, ritmusban, a szöveg és a zene szerves egységében szinte előre elrendeltetett törvényszerűséggel nyilatkozik meg a magyar lélek jelleme, az a sajátos hangulati velejáró, amit nem lehet ésszel, csak érzellemmel megközelíteni.

A kecskeméti városi dalárdának jutott az a kitüntetés, hogy Kodály új kórusait előbb a nyáron Kecskeméten, majd most a fővárosban bemutatassák. A dalárda 75 éves történetében mindenestre korszakot jelent az a nagy fellendülés, amelyet utóbbi időben az a capella-művészet terén felmutat. Ismét bizonyíték arra, hogy egy város zenekultúrájában micsoda jelentősége van a lelkes, energikus, képzett vezető egyéniségeknek. Az előadás hiányai, egyenlenségei semmit sem vontak le a derék dalárda és vezetője Vásárhelyi Zoltán érdemeiből. Kodály kórusait monumentális tartalmi és formai értékükben tökéletesen megszólaltatni olyan nagy feladat, amire a magyar kóruskultúra ma még korántsem érett. A kecskeméti szép műsora — a 16—17. század ragyogó vokális kultúrájának remekei — mutatja, hogy kitűnő iskolában fejlesztik tudásukat, különösen, ha szem előtt tartják a korstílusok követelményeit s nem tévednek bele a régi mesterek (Schütz: Geistliche Conzerte) túlságosan modernizáló — hogy így mondjuk romantizáló — értelmezésébe.

Prahács Margit.

Blanchemain: Étude sur Louise Labé.

(Paris, Lemerre 1934. II. kiadás.)

Blanchemain tollából, immár második kiadásban, jelent meg az az érdekes és értékes tanulmány, amely a XVI. század francia irodalmának legeredetibb nőalakjának, Louise Labénak a portréját festi meg. Ez a nagy felkészültséggel készült tanulmány arra enged következtetni, hogy Louise Labé élete és munkássága még ma, négyszáz év távlatából is, érdekli az irodalomtörténészt és az olvasót.

Lyon Sapphojának hívták s úgy élete, mint költészete révén méltán megérdemelte ezt a nevet. Parcieuxben született 1526 körül. Lyon csak mint «Belle Cordiere»-t ismerte, mert apja később ott volt kötélverő. Mégis fényes nevelést kapott. Kitűnően beszélt latinul, görögül és spanyolul s a zenéhez is értett. De otthonos volt az éneken, táncban, lovaglásban is. A kortársak mint babonásszépségű nőt írják le; a költők pedig fehér homlokát, aranyhaját, szemöldökének dús ívét dicsérik.

Tizenötéves, mikor Loys kapitány név alatt követte I. Ferenc csapatát és résztvett Perpignan ostrománál. A fáma szerint vagy egy fiatal tisztet, vagy egy egyszerű gránátost szeretett s ezért szállt hadba. Mikor visszatért, lemondott a kalandos életről s feleségül ment egy gazdag lyoni iparoshoz. Ebben az időben már irogatni is kezdett s az első kötete 1555-ben jelent meg.

Louise Labé varázsos egyénisége csakhamar mindenkit meghódította, aki Lyon szellemi életében számított valamit. Egész kis irodalmi kör keletkezett körülötte. Férje szívesen bocsátotta rendelkezésükre házáat és kertjét, ahol Louise az irodalom és a szerelem problémáit vitatta meg barátaival és megvalósíthatta Bembo «Gli Asolani» c. elbeszélésének egyes jeleneteit. Szobája, mely latin, francia, olasz és spanyol könyvekkel volt kitapétázva, igazi meleg asszonyi fészek volt, ahol minden vendégét elbájolta szellemes társalgásával, sziporkázó ötleteivel és az irodalomban való jártasságával. Ha szellemi képességeit és szépségét szemügyre vesszük, nem fogunk csodálkozni azon, hogy Maurice Sceve, de Baif, Pontus de Tyard, Peletier du Mans, Antoine Fumée, Saint Gelais, Olivier de Magni és még sokan mások igen gyakran megfordultak a szalonjában.

De nő még sohasem lehetett büntetlenül szép, szellemes és körülrajongott. Louise Labé élete a legjobb példa erre. A kisváros irigy polgárasszonyai csakhamar súgni, búgni kezdtek és szálldogált a pletyka, hogy Louise kurtizán. Claude de Rubys nyíltan annak nevezte. A korabeli írók legnagyobb része azonban nem vett tudomást a rágalmakról, hanem az egekig dicsérte. Az irodalomtörténet ma már megállapította, hogy Louise nem volt kurtizán, de felvilágosodottabb volt kora nőinél. Mindenesetre volt benne valami madame Recamierből és Ninon de Lenclosból is.

A pletyka sok keserű percet szerzett Louisenak, de igyekezett túltenni magát rajta. Irodalmi munkásságát még jobban kiterjesztette és egész

haláláig, 1565-ig, írta szonettjeit és egyéb műveit. Nem sokat írt, de amit írt az értékes és eredeti.

A «Debat de Folie et d'amour» c. műve prózai költemény, mely élénk és szellemes párbeszédeivel kora felfogásának ad hangot. Ezt a műfajt jóval később, a XIX. században, Baudelaire tette nagygyá. Ezen a művén kétség-telenül megérezni Bembo, Castiglione, Boccacio hatását, azért mégis értékes alkotás, amelyben Labé az új irodalom előfutárjának mutatja magát. A forma a kor egyik kedvenc formája: párbeszéd, amelyben két ellentétes vélemény vív harcot egymással. Labé ezen műve sikerült munka, amelyet nemcsak Saint Beuve dicsért meg, hanem amelyről Voltaire is úgy nyilatkozott, hogy «La plus belle fable». A szerelem pszichológiáját adja ebben. Ami ezen művében leginkább megkap, az a szemléltető leírás és a hű emberábrázolás. Egyes típusai, mint például a piperkőc, az embergyűlölő, ma is élnek és közöttünk járnak. Tömörsege csodálatos, néhány mondatban egész történeteket sűrít össze. Munkái közül ez a leggazdagabb gondolatokban s az egész egy szín-darab vázlatának a benyomását kelti.

Labé megpróbálkozott Catullus, Propertius, Ovidius kedvenc műfajával, az elégiával is. A «Debat de Folie et d'amour» három elégiát foglal magában, amelyekben a szerző a szerelemről filozofál. Pedig az elégia költők között igen ritka a nő, mert szemérmük tiltja, hogy minden érzésüket felszínre hozzák. Labé azonban a renaissance idejében élt, a «libertin» erkölcsök korában és őszintén mert szembenézni énjével.

Labé művei között legszebb az a huszonnégy szonett, amely utána maradt. Ezt a formát Petrarca tette halhatatlanná. De Petrarca nemcsak a forma, hanem a mondanivaló terén is irányt szabott. A kor költői az ő szonettjeinek szolgálai utánzásával igyekeztek költészetüknek felsőbbiséget biztosítani. Labé azonban a maga tehetségét léptette előtérbe, a maga egyéni élményeit énekelte meg s így vált igazi költővé.

A szerelem tette poétává. Minden sorában a szerelem él, árad és viharzik. Minden szavában őszinte, érzi is azt amit leír. Ez pedig nagy szó ebben a hipokrita korban. Louisenak a szerelem volt minden: a legszebb és legjobb valami a földön, ami után a halált is szívesen veszi.

<i>Ha mellén nyugtathatnám bús fejem</i>	<i>Ha átölelne s szólna kedvesen</i>
<i>Elábrándozva szólanul, amíg</i>	<i>«Maradjunk mindig így». És szenvedés</i>
<i>Megejt az álom — és egy pár napig</i>	<i>Nem rontaná időnket, mely kevés,</i>
<i>Elbújhatnánk egy csendes kis helyen.</i>	<i>Hanem nyugodtan hagyna kedvesem.</i>

*Ha tudnám biztosan: mást meg se lát,
Ha átölelne, mint repkény a fát —
Azt mondanám a sorsnak: már elég!*

*Ha megcsókolna egyszer szomjasan
S ha megsimítná szőke, dús hajam,
Meghalnék boldogan — nem küzdenék.*

Verseiből egy rajongó lélek mély szenvedélye árad, mely nem tudja titkolni ugyan az érzékiséget, de amely minden igyekezettel azon van, hogy a szenvedélytől megtisztuljon és szerelmét egy szebb, tisztább, magasabb régióba emelje.

Egész élete szomorú szerelemvárás, szerelemteltség és kisugárzás. Nincsen sem éjele, sem nappala; szemében ragyogó napként él a kedves képe. Új képeket, új hasonlatokat álmodik az önkívület izzó vörös fényében. Hiába vonul a magányba, hiába fut a szerelem elől, az imádott emléke mindig vele van.

*A várostól futok. Itt nem maradnék, Unalmas minden: színház, torna-harcok,
Mert nélküled csak untat minden engem; Ha nem vagy itt, bizony semmit sem érnek;
Utánad sírok, égek és esengem Mindig hallok hívószavát a vérnek
És néked minden szépet odaadnék. S szemembe mindig visszatér az arcod.*

*A hangod mindig visszacseng az éjbe,
Hiába bújok erdők sűrűjébe,
Én ott is mindig jöttödet remélem;*

*Ha hirt se hallanék többé felőled,
Csak akkor tudnék elszakadni tőled,
De akkor magam-kívül kellne élnem.*

Extatikus szerelme, egyetlen formátlan impresszió. Szerelmet lehel minden sora és szerelem sugárik minden sorából. A szerelem sebesültje; sebeiből örökké csurog a vér.

*Sétáltam ép a hűvös fák alatt Mondtam, hogy nékem is volt fegyverem,
Fegyvertelen. Diána szembe jött, Minden nyilam kilőttem hasztalan;
Csodálkozott és bámult szerfölött, Azóta lélkem bús, vigasztalan
Hogy hova tettem nyilam s ijjamat. S az ijjat kézbe venni nem merem.*

*Azóta nem voltam vadászlesen
És szerteszórtam minden fegyverem,
Amit egy férfi aztán felszedett;*

*Megcélozott. Az ijsza megfeszült;
Repült a nyíl. Talált. Szívembe ült
És rajtam ütött száz fájó sebet.*

Louisenak nincsen másra szava csak a szerelemre. Örök téma ez, mely volt, van és lesz s amelyről mindig írni fognak. A vér romantikája a legrégebb korok óta kísért, de azért Labénak mindig van új mondanivalója róla.

*Míg két sötét szemem könnyezni tud Míg ifjú hévvel lantom pengetem
Ha összevesztünk, kedvesem, veled; S megénekelhetem szépségedet,
Amíg megértesz és megértelek, Míg bús szívem sóhajt és nem feled,
Addig virágos lesz az életút. Addig nem kell a csúf halál nekem.*

*De hogyha elszáradnak könnyeim,
Ha hangom szintelen lesz és a kín
Miatt kezem jakó lesz, reszketős,*

*Ha majd derűs szerelmünk elmarad
A hosszú csendes éjtszakák alatt —
A halált hívom, mint ki még erős.*

Az a szerelem, amelyet Petrarca csatlósai énekeltek csak a versben van meg; nem volt hús-vér valóság, hanem csak képzelt érzés, amely mindjárt hamuvá omlik ha mögéje néz az ember. Louise szerelme azonban maga az élet. Ha olvassuk a verseit, érezzük, hogy őszinte; vele lángolunk és vele szenvedünk, mert neki a szerelem öröm és szenvedés, örökös bolyongás mélység és magasság között. Nála a szerelem végzet, mely az évszázadok távlatán át is lenyűgöz.

Louise Labé Petrarca minden hatása ellenére is egyéniség volt. A petrarcistákat csak a stílusban követte; hasonlataiban, metaforáiban azonban önálló. Mondanivalója mindig új és friss, nyelve mindig csiszolt és kristálytiszta. Szerzőnk alapos Labé tanulmánya életének rövid vázolója után Labé írói jelentőségét tárgyalja s arra a megállapításra jut, hogy bár ő sem vonhatta ki magát a kor nagy költőjének, Petrarcanak a hatása alól, mégis eredeti a mondanivalójában, stílusában, nyelvében és főleg az őszinteségében.

Labé műve két év alatt négy kiadást ért meg. A korabeli költők hozzáírt versei is kitesznek egy vaskos kötetet. Kora szelleme és erkölcsé tükröződik az írásaiban. Formája a kor kedvenc formája a szonett, költészetében mégis megőrizte az egyéni közvetlen hangot. Verseit a belső szenvedély heve fűti és a szenvedélyének ez a meztelensége, őszinte feltárása, új volt a francia lírában. Szonettjei még ma is frissen hatnak és finom átéléseikkel a mai olvasónak is kivívják az elismerését és a hódolatát.

Galambos Gruber Ferenc.

Ember művészet nélkül.

Arra a kérdésre, hogy Anglia leg-elméesebb írója ma kicsoda, egy kontinenslakó feltétlenül azt válaszolná: Aldous Huxley. Hiszen ismeri a «Crome yellow»-tól a «Do what you will»-ig mindazt, amit írt és lehetetlen volt nem mulatnia rajta. A született angol e lelkesültségen mosolyogna és azt mondaná az idegennek: Ön bizonyára nem ismeri Wyndham Lewist. Lewis? Ki az? Költő? Fantáziája mindenestre rendkívüli. Színdarabot írt? Sokszor úgy tűnik, hogy, mit csinál, komédia. Regényíró? Nem egészen, bár regényt is írt. Kritikus? Még leginkább. Akkor humorista. Szó sincs róla. Ironikus. Több. Szatirikus? Abban az értelemben, ahogy ő gondolja, tényleg az. Lewis elmés ember. És igazi angol. Huxley sikere azért olyan nagy, mert félig francia, sőt egy kicsit német és olasz és orosz. Európai. Kontinentális. Ugyanez vonatkozik Shawra vagy Wildere, vagy Joycera. Lewis angol, egészen olyan

értelemben, ahogy például Thackeray, vagy a XVIII. és XVII. század nagy szellemes angoljai, Sterne, Pope, Dryden, Johnson. Ez a szellemesség elsősorban más irodalomban elképzelhetetlen szabadság. Szabadság egészen a hóbortig, egészen a clownsáig, végtelen komolytalanság, aminek csak egyetlen igazolása van, hogy: végtelenül komoly. Csaknem örület, aminek csak egyetlen igazolása van, hogy emberfölöttien józan. Regényében («The apes of God») magát a regényt teszi nevetségessé, mert a «nevetés az ember szabadságának legfőbb megnyilatkozása». Mindenki «hős» ebben a regényben, önmaga hőse: és az ember ezt a hőst majmolja (innen a cím). Az ember kigondol magának valamilyen földöntúli szerepet és játssza, megvőződéssel, együgyű komolysággal, megható gyerekességgel, teljesen beleéli magát és halálosan megsértődik, ha valaki személyének és szerepének azonosságát kétségbe meri vonni. Az ember: az. Hős. Tulajdonképpen csak majom, mondja

Lewis és nevet rajta. Lewis mindig nevet, de nem azért, mert erkölcsöt akar, morált, becsületességet, őszinteséget. «I am not a moralist — I am a satirist: nem vagyok moralista, szatirikus vagyok»... «the greatest satire is non-moral — a legnagyobb szatirában nincs semmi morális.» A szatira az autonóm ember műfaja — a szellemi önállósága — a szabadsága — a nevetése. Ahogy Lewis mondja a tiszta szatira az egyedüli művészet.

Itt rejlik Lewis Wyndham angol-sága. Ő maga is rámutat arra a különbségre, mit román és angol szatirának nevez. A román szatira, Juvenalisból kiindulva mindig erkölcsi felszedséget, hibát, bűnt ostoroz; nevetése morális nevetés: a nevetés a tökéletlenségen. Az angol szatira gyökere egészen más: itt az ember minden egyébtől függetlenül nevet. Nem ostoroz, nem tesz nevetségessé. A román szatira javítani akar, az angol szatira felszabadít. Amit az angol szatira mond: független, autonóm emberek vagyunk és, amikor nevetünk, szabadságunk teljességében kiugrottunk a világból, fölötte vagyunk a teremtésnek, tökéletesek vagyunk. «Legmélyebb nevetésünk nem embertelen, hanem személytelen és amorális... tulajdonképpen mindig önmagunkon kellene nevetni! — önmagunkon, mint halandó lényeken.» Ez a «perfect laughter», a tökéletes nevetés, «nem a harsogó kacaj, nem a csiklandozó értelmetlen és ártatlan szórakozás, hanem... a tragikus nevetés».

Lehetetlen megállapítani, hogy Lewis tárgyköre micsoda. Csak szellem állandó, témáinak megválasztásában egészen szabad. Van regénye és metafizikai könyve («Time and western man»), írt Shakespeare-ről («The lion and the fox») és Hitlerről, megírja az «Olvasztóedény filozófiáját» és könyvet szentel «Az ördögi gondo-

lat»-nak. Amikor kritikában szó van róla, állandóan visszatér ez a kifejezés: «brilliant», «splendid», «packed with ideas», «illuminating and always arresting», ragyogó, fényes, eszméi megragadók, felvillanyozó és mindig lebilincselő. A kritikusok nem mulasztják el azt, hogy: kihívó, eredeti, vakmerő, néha azt, hogy: excentrikus, de mindig azt, hogy: jelentékeny. Egyes művein belül is mindent el lehet mondani róla, csak azt nem, hogy iskolás. Itt van mindjárt metafizikai könyve, amit az időről írt s, amiben az «idő-érzék»-ről olyan fejezetek vannak, amelyek mélységben vetekednek akármelyik német metafizikai könyvvel. Csak éppen hasonlíthatatlanul jobban van megírva. De a könyv maga a regényességről szóló elmélkedéssel kezdődik s miután szó van az orosz ballettről, Anita Loosról, Chaplinről, rátér a Joyce-i szellem analízisére, ismerteti Alexander filozófus tanár elméleteit, kitér a költészetre és mágiára, elemzi Spenglert és beszél az istenség realitásáról. Egy fejezeten belül sem tartja magát a gondolatmenethez. Úgy látszik, mintha fegyelmetlen volna, pedig több: szabad. Egy mondat Amerikáról, egy bekezdés Shelleyről, idéz Whiteheadból, de odafűz egy megjegyzést a gépről, kigúnyolja Ezra Pound költőt és anekdotát mond el Protogorasról. Egy mondaton belül sem tagadja meg magát; nem lehet tudni, nem a babiloniaknál fogja befejezni, ha a keltáknál kezdte és nem a festészetnél folytatja és közben nem a dohányok ízéről beszél, ha Dosztojevszkjről kezdett el írni és a kollektívizmus kulcsának definícióját adja befejezésül.

Lewis legújabb könyve (legjobb? vitás) a «Men without art — Az ember művészet nélkül». A tétel ez: ma új embertípus él, a világtörténelem folyamán most történt meg először, hogy az ember megvan művészet

nélkül. A bizonyíték a jelenkor irodalma, Hemingway, Woolf, Flaubert, Faulkner, Eliot, James, mint a művészettelen ember képviselői. Hemingway a «néma ökör», aki banális melodramákkal szórakoztatja a világot. Eliot a «pszeudoista», a szerénység ruhájában járva kihívó nagyképűség, humbug, aki anglikatholicizmusának pseudo-believer-e, vagyis, aki csak a nyilvánosság számára hisz. James az egész reális világot elsikkasztotta és lélektani bábokat teremtett. Az újság ebben a kötetben az, hogy Lewis önmagáról is ír egy fejezetet. Az ember ma művészet nélkül él, mert elvesztette közvetlen, tiszta és egyszerű játékosságát, szabad szellemét, egészen nyugodtan azt lehet mondani: az ember ma nem tud nevetni. Túlságosan érdekelt, nagyon is bele van ragadva az anyagba, túlságosan ostoba (Hemingway), hazudik (Eliot), mesterkéltné (James) ahhoz, hogy meglegyen benne az, ami a művészet elengedhetetlen feltétele: a homo animal ridens. Ami ma történelmileg teljesül: a dehumanizálódás. Lewis néha említi, de részt nem szán annak a gondolatnak, hogy a «klasszikus» irodalom, a szabad, nevető, emberi irodalom hol rejtőzik. Lewis van olyan elmés, hogy azt mondja: tényleg a klasszikusokban.

A gondolatmenet köré csoportosul Lewis ismert és elragadó dialektikája. Nem lehet megállapítani, hogy melyik fejezete ragyogóbb, az, amit Hemingwayról, vagy, amit Woolfról, Flauberttről, a klasszikus és romantikus műszavakról, az «anti-artist»-ről ír. És egy pillanattal sem lehet kétség afölött, hogy benne megvan mindaz, amit másutt oly nagy hiánynak érez: a szabad szellem. Bármelyik részlet meggyőző: megcsinálta azt, amit akart; tökéletes könyvet írt arról, hogy a nevetés az abszolút szellemi szabadság világerzése.

Hamvas Béla.

A Dante-kutatás mai állása.

Bibliográfiai szempontból az utolsó évek Dante kutatásának egyik legszébb, legértékesebb terméke az *Ostermann* Tivadar feldolgozásában megjelent német Dante irodalom bibliográfiája, amely határozott nyereségnek mondható, amennyiben nemcsak haladást jelent az eddigi Dante könyvészettel szemben, hanem egyúttal az 1416—1927-ig megjelent művek lezáró feldolgozását nyújtja. Ostermann folytatja ezen bibliográfiai feldolgozást a német Dante-évkönyv 1935-iki és következő kötetében. — Az olasz nyelven megjelent ilyenmű művek közül *Mambelli* Giuliano könyvgyűjteményére hívjuk fel a figyelmet, amely *Gli Annali delle edizioni dantesche* címmel jelent meg. — Dante halálának 600 éves fordulóján, 1921-ben, a legnagyobb angol Dante-kutató: *Toynbee* Paget, nagyrészt saját munkásságának eredményeit nyújtja: *Britains Tribute to ante in Literature and Art* (a chronological Record of 540 Years, c. 1380—1920) London c. művében. A legújabb általános Dante-kutatás legjobb bibliográfiai segédeszköze *Evolat*ól származik és *Bibliografia Dantesca* (1920—1930) címet viseli. A már szinte áttekinthetetlen anyagot, a lehetőség szerint, kitűnően dolgozza fel. A könyvtárak és a kutatók munkáját roppant megkönnyíti, az áttekintést, a feldolgozást lehetővé teszi és elősegíti, amire nagy szükség is van, mert az egyes nemzetek és az egész világ Dante kutatásának állásáról nincsenek kellőképpen tájékozva a különböző irodalomtörténészek és népek.

A legfontosabb, hogy a Dante-kutatók és az irodalomtörténet írók legalább a vezérfolyókat és folyóiratokat ismerjék és értékesítsék. Bizonyos, hogy a Dante-kutatás terén az első hely Olaszországot, Dante

szűkebb hazáját és a *florenci* tudósiskolát illeti meg, amely különben a legteljesebb Dante-könyvtárral rendelkezik. Kétségtelen ugyanis, hogy tehetség és módszer tekintetében más nemzetek kutatói is felvehetik a versenyt az olaszokkal, azonban hiányzik náluk a kutatási mesterség tökéletességéhez feltétlenül szükséges alapvető belső eszköz: a nyelvismertetnek az a *faja és foka*, amely nélkül lehetetlen, legalább is leküzdhetetlen akadályba ütközik, a Dante mondatok és periódusok *rekonstrukciója*, ami pedig rendkívül gyakran elkerülhetetlen.

Az újabb Dante-kutatás a világháború után kezdett felvirágozni, amikor a lenyűgöző lelki feszültség felengedett. 1921-ben adta ki a florenci tudós-kör Dante első *kritikai* kiadását, az úgynevezett *Testo critico*-t. A kritikai áttenkintést a legnagyobb élő Dante-kutató: *Barbi Michele* adta, maga a mű azonban minden jegyzet nélkül jelent meg. Ebben a kiadványban a *cansonieri*, az eddigi szokástól eltérően, egészen új mű gyanánt van közzétéve, az *episztolák* pedig mind valódiaknak tekintetnek. Dante összes művei ezen első kritikai kiadásának tudományos jelentőségét csak akkor értjük meg igazán, ha figyelembe vesszük, hogy Dante kéziratában nem maradt fenn egyetlen aláírás, egyetlen sor sem. Ép azért *Zingarelli* Nicola, akinek az újabb kor legjelentősebb Dante bibliográfiája köszönhető, azt ajánlja, hogy ha esetleg valamikor felszínre kerülne Dante kézírata, azt természetű fényképkidrásban kell közzétenni, hogy a szöveggutatás modern eszközeivel lehessen hozzáférni.

1921 óta hihetetlen lendületet vett a Dante-kutatás és olyan jelentős haladást és eredményt ért el, hogy 1932-ben az olasz *nemzeti* kritikai kiadás első Dante kötetét: a *Vita Nuova*-t *Barbi Michele* közre-

bocsáthatta. Eredetileg az volt a terv, hogy évenként egy kötetet adnak ki, úgyhogy 15 év alatt a halhatatlan olasszal szemben a tudomány leróhatta volna hódolatát. Ez azonban, tervezett formájában, nem volt keresztülvihető. Ezért *Barbi Michele*, akinek kezében az egész világ Dante kutatása összefut, más utat választott. A legkiválóbb Dante-kutatóktól támogatva, maga adja ki Dante műveinek kritikai kiadását, amelyből az első félkötet, a *Convivio*-ból (*Felice Le Monnier*, Florenz) már meg is jelent *Barbi* bevezetésével. A szövegkiadás és magyarázat *Busnelli* Giovanni-tól, a kitűnő skolasztikus jezsuitától és *Vandelli* Giuseppe-től, a híres filológustól származik. Ez a jövő Dante-kutatás alapvető műve, mert először kísérli meg Dante művének tartalmába és szellemébe valóban belemélyedni, mert az eddigi Dante magyarázatok egészen középiskolai színvonalon mozogtak. A *Monarchia* kiadását *Fedele* Pietro, a volt kultuszminiszter, a történetegyetemi tanára, az *Episztolák*-at *Mancini* Agosto, a *Divina Comedia*-t *Casella* Mario, a kisebb műveket *Vandelli* Giuseppe fogja elvégezni. Ez a vállalkozás voltaképpen a Dante-kutatás újjászervezését is jelenti, amennyiben az eddigi előmunkálatok alapján a legelfogadhatóbb szöveget dolgozza ki.

Dante műveinek eredetei kéziratai mind eltűntek, vagy legalább is eddig még nem fedezték fel és nem ismerték fel azokat. A költemények egyes dalai, részei, amelyek a költő életében, Verona urai között el voltak terjedve, nem találhatók. Ezért nem lehetett, a legnagyobb fáradozás ellenére sem, megállapítani, hogy mely kéziratok állanak a legközelebb az eredetiekhez. Csak általános kritériumok felállítása volt lehetséges.

A szövegmegállapítás terén hervadhatatlan érdemei vannak az 1921.

évi testo critico-nak, mert abban a kiadók a vitatott helyeket Dante értelmében keresték és állapították meg filológiai módszerekkel. Így azután az 1502., 1595., 1837., 1921. évi és az azóta megjelent kiadások folyton tökéletesebb szöveggel szolgálnak.

Ma már nem elégednek meg a leg-tudományosabb kiadásokkal sem, mint amilyen Witte Károly Codex Caltanus kiadása, hanem *fotográfiai és fotokémiai* kiadásokra törekszenek Barbi Michele javaslata szerint. Mivel folyton új kéziratokat fedeznek fel és állapítanak meg, ez az út látszik a legbiztosabbnak és a legkecsagetőbbnek. Csak így lehet elkerülni azokat a sajnálatos félreolvasásokat

és félreértéseket, amelyek 600 éven át előfordultak.

A Dante műveinek szellemére, belső értelmére vonatkozó kutatások közül fel kell hívnunk a figyelmet *Busnelli* Giovanni jezsuita Convivio-kutatására, amely arra a megállapításra jut, hogy Dante kétségkívül *tomista* volt. Azok a szövegek, melyek homályosak, eltérnek, vagy eltérni látszanak Szent Tamástól, valószínűleg a rendelkezésre álló rossz, eltorzult kéziratokra vezetendők vissza, melyeket ez az örökké vándorló és száműzött használt, aki nyugodt, zavartalan tudományos elmélyedéshez ép azért nem juthatott.

Bittenbinder Miklós.

A jövő kérdése nem az lesz: szerves kultúra-e vagy gépies civilizáció, sem az: vagy racionalizmus, vagy irracionalizmus, inkább az lesz, hogy vajjon sikerül-e a civilizációt szervesen meglelkesíteni, a racionalizmust, mint szerves formát az irracionális életbe felvenni.

MÜLLER-FREIENFELS.

* * *

A szeretet lényége a sóvárágás, mert nem ismer beteljesülést: tárgyá kimeríthetetlen a számára.

M. SCHELER.

* * *

Csak ott vagyunk elfogulatlanok és részrehajthatatlanok, ahol a dolog közelebről nem érdekel bennünket.

O. WILDE.

* * *

Az öregség magánya biográfia, a fiatalságé dráma.

RUDOLF KASSNER.

* * *

A szív zsenije az áldozatkészség.

KASSNER.

* * *

Teremteni akar, aki szeret, mert megvet. Mit tud a szeretetről az, akinek nem kell-e éppen azt megvetni, amit szeret.

NIETZSCHE.

* * *

A vas így szólt a mágneshez: gyűlöllek, mert vonzol, de nem vagy elég erős ahhoz, hogy magadhoz vonzál.

NIETZSCHE.

A NAPKELET minden közleményeért írója felel.

A szerkesztésért és kiadásért felelős: TORMAY CECILE.

Helyettes szerkesztő: NÉMETH ANTAL.